

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mehmet Saffet SARIKAYA

**XIII - XVI ASIRLARDAKİ ANADOLU'DA
FÜTÜVVETNÂMELERE GÖRE DİNÎ
İNANÇ MOTİFLERİ**

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL

ERZURUM — 1993

ÖZET

DOKTORA TEZİ

XIII-XVI. ASIRLARDAKİ ANADOLU'DA FÜTÜVVETNÂMELERE GÖRE DİNİ İNANÇ MOTİFLERİ

Mehmet Saffet SARIKAYA

Danışman: Prof Dr. Emrullah YÜKSEL
1993, Sayfa: 183

Jüri : Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL
.....
.....

Fütüvvetnâmeler Anadolu'da VII/XIII. asırda Ahi Evren önderliğinde teşkilatlanan ve "Ahilik" adıyla özdeş hale gelen fütüvvet teşkilatının el kitaplarıdır. VII-VIII/XIII-XIV. asırda Anadolu'da önemli bir misyon sahibi olan Ahilik hakkında en doğru hükmü şüphesiz bu eserler vasıtasıyla verebiliriz.

Fütüvvetnâmelere göre , fütüvvet ehli dinamik ve aksiyoncu bir din anlayışını benimsemişlerdir. Tevhid, nübüvvet, ve mead konularında sünî itikada sahiptirler. Teşkilat şekli unsurlar itibarıyla değişik kültür ve inançlardan etkilenmiştir. Diğer pek çok tarıkatta olduğu gibi, Hz. Ali ve evladına özel bir değer verirler, onlara sevgi ve saygı gösterirler. Abbasîleri de hânedân-ı Rasul'den olmaları sebebiyle benimser ve sahip çıkarlar.

Teşkilat XVI. asırdan itibaren esnaf loncaları haline dönüşmesine rağmen, fütüvvet erkanı Fütüvvetnâmeler vasıtasıyla Bektaşîlik ve Rifailik gibi tarikatlarda devam etmiştir ve izleri günümüze kadar ulaşmıştır.

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

ACCORDING TO THE FUTUWWATNÂMES RELIGIOUS BELIEF MOTIVES IN
ANATOLIE IN THE 13 th.-16th. CENTURIES

Mehmet Saffet SARIKAYA

Supervisor: Prof Dr. Emrullah YÜKSEL
1993, Page: 183

Jury : Prof. Dr.Emrullah YÜKSEL

.....
.....

The Futuwwatnâmes are handbooks of the futuwwat organization identified with Akhilik, which the Akhi Ewrân had organized in Anatolia in the 7th./13th. and 8th./14th. centuries in Anatolia.

According to the Fütüvvetnâmes , the futuwwat people have accepted the dynamic and activist religious understanding. They have the sunnî creed about Tawhîd, Nubuwwah and Eschatology doctrines. The organization has been influenced from the other culturs and beliefs only in some formel respects. They pay great homage and respect to the Caliph Ali and His family as many other tarikats do. They also accept the Abbasite Dynasty by reason of being ascendant of the Prophet's Family.

The futuwwat circles have continued by way of the Futuwwatnâmes as in the Rifâiyya and Bektashi orders and their traces have reached to the modern time although the organization has been transformed to the guilds since the 16 th. century.

ÖNSÖZ

XIII-XVI.asır Anadolu'nun kültür ve medeniyet tarihi bakımından oldukça önemli bir zaman dilimidir. Çünkü Anadolu'nun İslam ve Türk olmasını sağlayan ve bunu ebediyyete intikal ettirecek olan sağlam temeller, bu asırlar arasında atılmıştır. Bundan dolayı bu döneme dair yapılacak çalışmalar, tarihimizin önemli bir kesitine ışık tutacaktır. Bu döneme ait ilk kaynakların neşrinde ve siyasî tarihi üzerinde yapılan çalışmalarda oldukça mühim bir merhale katedilmiştir. Ancak bu dönemin dinî, sosyal, ekonomik muhtevalı teşkilatları üzerinde yapılan çalışmaların azlığı dikkati çekmektedir.

Bu sebeple tez konusunun seçiminde, eksikliğini hissettiğimiz konular üzerinde durduk. Bu döneme ait ilk kaynaklardan "Fütüvvetnâmeler" üzerinde çalışmaya karar verdik. Prof. Dr. E.R. Fıglalı Bey'le görüşmem esnasında böyle bir çalışmanın isabetli olduğu kanaatine vardık. Gerçekten de fütüvvet teşkilatı ve onun Anadolu'da büründüğü yeni bir kimlik olan Ahilik hakkında yapılan çalışmalar, kültürel, iktisadî ve kurumlar tarihi açısından yapılmıştır. Fütüvvetnâmeler üzerinde ise bazı neşir faaliyetleri ve parmakla sayılabilecek kadar az çalışma yapılmıştır.

Fütüvvetnâmeler, XIII-XVI. asır Anadolu'sunda, büyük şehirlerden taşradaki köylere kadar yayılan, şehir halkıyla beraber göçebe ve yarı göçebe halka da hitab eden fütüvvet-ahi teşkilatının görüş, inanç ve yaşayışlarını yansıtan temel kaynaklardır.

Araştırmamızda Türkçe Fütüvvetnâmeleri esas almakla beraber, bunlara kaynaklık eden, daha önce yazılmış Arapça ve Farsça Fütüvvetnâmelerden de istifade ettik. Fütüvvetnâmelerde yer alan bilgileri, bu döneme ait çeşitli tarih, menâkıb, ve seyahatnâme gibi eserlerle bütünleştirmeye gayret ettik. Fütüvvetnâmelerde görülen dinî inanç motiflerinin, bilhassa eski Türk kültür ve inançlarındaki menşe'lerini göstermeye çalıştık. Bununla beraber diğer islam öncesi motiflerine de yeri geldikçe işaret ettik.

Bu çalışmada ,XIII-XVI. asırda Anadolu'da dinî inanç motiflerini tesbit etmeyi hedeflediğimiz için, bu sınır içersinde kalmaya çalıştık.

Çalışmamızda faydalandığımız Fütüvvetnâmelerde müellifi belli olanları, müellif adını vererek; müellifi belli olmayanları ise kütüphane kayıt numaralarını vererek kullandık. Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık ve Fütüvvetnâme-i Selmân- Pâk adlı eserleri, isimlerini vererek kullandık. Razavî Fütüvvetnâme'sinin farklı nüshalarından faydalandığımız için, müellif ismiyle beraber, kullandığımız kütüphane nüshasını da belirttik. Fütüvvetnâmelerden yaptığımız iktibaslarda mümkün olduğu kadar üslûba bağlı olarak günümüz Türkçesini kullanmaya çalıştık.

Çalışmamızın giriş bölümünde, XIII-XVI. asırlarda Anadolu'da fütüvvet-ahi teşkilatının yerini belirleyerek fütüvvetnâmelerin önemine işaret ettik. Birinci bölümde fütüvvet teşkilatının gayelerini, yapılanmalarını ve çeşitli kaidelerini anlattık. İkinci bölümde, Fütüvvetnâmelerdeki inanç motiflerini çeşitli boyutlarıyla ele alıp inceledik. Üçüncü bölümde ise, fütüvvet ehlinin yaşayışlarını gösteren şekli unsurların ve fütüvvet merasimlerinin bir değerlendirmesini yaptık.

Bu araştırmamızın başından itibaren her türlü yardımlarını esirgemeyen, çeşitli fikirleriyle yolumuzu aydınlatan kıymetli hocam Prof. Dr. Emrullah Yüksel Bey'e, araştırmanın çeşitli safhalarında maddî ve manevî desteklerini gördüğüm bütün hocalarım ve masai arkadaşlarıma burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Mehmet Saffet SARIKAYA
Erzurum, 1993.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
GİRİŞ	1
I.1. Kaynaklar.....	1
I.1.1.Fütüvvetnâmeler Hakkında Düşünceler.....	1
I.1.2.Arapça ve Farsça Fütüvvetnâmeler.....	2
I.1.3.Türkçe Fütüvvetnâmeler.....	4
I.1.4.Fütüvvetnâmelerde Geçen Bazı Istılahlar.....	9
I.2.VII-X/XIII-XIV. Asırlardaki Anadolu'da Dini, Sosyal, Kültürel Yapı ve Fütüvvetnâmeler.....	11
I.2.1.Siyasî Durum.....	11
I.2.2.Sosyo-Ekonomik Yapı Kültür ve Medeniyet.....	14
I.2.3.Fütüvvet Teşkilatı ve Ahilik.....	20
I.2.4. Fütüvvetnâmelerin Yeri ve Önemi.....	25
BİRİNCİ BÖLÜM	
FÜTÜVVETNÂMELERE GÖRE FÜTÜVVET TEŞKİLATI.....	30
1.1. Fütüvvetin Tarifi ve Ülküsü.....	30
1.2. Fütüvvet Teşkilatının Yapısı.....	33
1.2.1.Fütüvvet Kolları.....	33
1.2.2.Fütüvvet Dereceleri.....	37
1.3. Fütüvvet Teşkilatıyla İlgili Kaideler.....	40
1.3.1. Fütüvvet Sahibinde (Ahi'de) Bulunması Gereken Vasıflar.....	40
1.3.2. Müfredi'lerde Bulunması Gereken Vasıflar.....	42
1.3.3. Fütüvvete Alınmayan Kişiler.....	44
1.3.4. Kişiyi Fütüvvetten Düşüren Haller.....	45
1.4. Fütüvvet Teşkilatında Eğitim.....	46
1.5.Fütüvvet Teşkilatında Kadının Yeri.....	49
İKİNCİ BÖLÜM	
FÜTÜVVETNÂMELERDE GÖRÜLEN DİNİ İNANÇ MOTİFLERİ.....	52
2.1. İtikadî Mevzular ile İlgili Motifler.....	52
2.1.1. İman ve İman Esasları.....	52
2.1.2. Sahabeler Hakkındaki İnanç	62
2.1.3. Oniki İmam Ondört Masum İnanıcı.....	73

2.1.4. Tevellâ ve Teberrâ İnancı.....	74
2.1.5. Diğer İnanç Motifleri.....	75
2.2. İbadet Ahlak ve Muamelatta Görülen İnanç Motifleri.....	82
2.3. Tasavvuf ve Tarikatlar İle İlgili Motifler.....	91
2.3.1. Fütüvvet ve Tasavvuf.....	91
2.3.2. Fütüvvet ve Tarikat.....	93
2.3.3. Fütüvvet ve Melâmet.....	96
2.3.4. Fütüvvet ve Bektaşilik.....	98
2.3.5. Fütüvvet ve Mevlevilik.....	102
2.3.6. Fütüvvet ve Rifaîlik.....	104
2.4. Diğer Zümrelerden Hurufilik, Batınilik ve Masonluk ile Benzer Motifler.....	106
2.4.1. Hurufilik.....	106
2.4.2. Bâtınilik.....	107
2.4.3. Masonluk.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÜTÜVVETNAMELERE GÖRE FÜTÜVVET ERKANININ İSLAM MEZHEPLERİ BAKIMINDAN TAHLİLİ.....

3.1. Toplantı Yerleri ve Kıyafetler.....	114
3.1.1. Ahi Zaviyeleri.....	114
3.1.2. Fütüvvet Ehlinin Kıyafetleri.....	117
3.1.3. Fütüvvet Merasimlerinde Bulunan Şeyler.....	130
3.2. Fütüvvet Ehlinin Merasimleri.....	134
3.2.1. Çırak Çıkarmak.....	134
3.2.2. Pir Tutunmak.....	140
3.2.3. Yol Atası ve Yol Kardeşi Edinmek.....	141
3.2.4. Sahib-i Tarik Olmak.....	146
3.2.5. Mürid'i Şeyh Kılmak.....	148
3.2.6. Helva-yı Cefne Pişirilmesi ve Gönderilmesi.....	149
3.3. Dua ve Tercümanlar.....	153

S O N U Ç.....	161
----------------	-----

KAYNAKLAR.....	165
ÖZGEÇMİŞ.....	184

KISALTMALAR DİZİNİ:

- a.g.e. : Adı geçen eser.
a.g.m. : Adı geçen makale.
"el-Ahiyyetü'l-Fityân..." : Zeyl alâ Fasl "el-Ahiyyetü'l-Fityân" et-Türkiye fi Kitâbi'r-Rihletü l'İbni Batuta, İstanbul, 1932.
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
AÜİİBF: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
aynı mlf. : Aynı müellif.
bk. : Bakınız.
c. : Cilt.
Le Chamanisme ..." : Mircea, Eliade, Le Chamanisme et les techniques Archaïques de l'extase, Paris. 1951.
çev. : Çeviren.
DFEFM : Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası.
DFİFM : Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası.
Eİ : The Encyclopaedia of Islam, 2.edition, Leiden,1954.
İlk Mutasavvıflar... : Köprülü, M.Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 4. Baskı, Ankara, 1981.
İA : İslam Ansiklopedisi, I-XIII, İstanbul, 1840-88.
İTED : İslamî Tetkikler Enstitüsü Dergisi.
"İslam ve Türk İlleri..." : Gölpınarlı, A., " İslam ve Türk illerinde fütüvvet teşkilatı", İÜİFM, c.XI, Nu: 1-4, İstanbul, 1949-50.
İÜİFM : İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası.
JNES : Journal of Near Eastern Studies, Chicago.
KK : Kur'an-ı Kerim.
"Kolanizatör Türk Dervişleri..." : Barkan, Ö. Lütfi, " İstila devirlerinin kolanizatör Türk Dervişleri ve zaviyeler", VD, c.II, Ankara,1942.
Ktb. : Kütüphanesi.
MK : Milli Kültür, Ankara.
MTM : Milli Tettebbular Mecmuası.
nşr. : Neşreden.
OÜİFD : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun.
ö. : Ölümü.
La Revolte : Ocak A. Yaşar, La revolte de Baba Resul ou la Formation de l'Heterodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIé siècle, Ankara, 1989.
s. : Sayfa.
S. : Sayı.
es-Sıla ... : eş-Şeybî, M. Kâmil, es-Sıla Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyü, 3. Baskı, Beyrut, 1982.

VIII

- TDA : Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul.
ter. : Tercüme.
THİFM : Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası.
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul,1988-
TK : Türk Kültürü, Ankara.
TM : Türkiyat Mecmuası, İstanbul.
TOEM : Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası,İstanbul.
TY : Türk Yurdu.
v. : Varak.
VD : Vakıflar Dergisi, Ankara.
ZDMG : Zeitschirift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft,
Wiesbaden.

G İ R İ Ş

I.1. Kaynaklar:

I.1.1.Fütüvvetnâmeler Hakkında Düşünceler:

Lügatte; gençlik, delikanlılık, mertlik, yiğitlik, cömertlik, fedakarlık, mürüvvet, yardım severlik gibi anlamları olan fütüvvet, ıstılahta; "Allah'ın emirlerini muhafaza, Rasulüllah'ın sünnetine uymak ve Allah dostlarıyla sohbet etmek"¹ demektir.Tarihi vetire içinde belli bir topluluk ülküsü haline dönüşen ve teşkilat şeklinde düzenlenen fütüvvet, aynı isimle anılan eserlere konu olmakta gecikmemiştir.Fütüvvet fikri ve ülküsünü işleyen, usul ve kaidelerini belirten ve fütüvvet teşkilatı mensupları için nizamnâme, yönetmelik durumunda bulunan bu eserlere "Fütüvvetnâme" denilmiştir.

VII/XIII. asırdan itibaren Anadolu'da görülen fütüvvet teşkilatını tanımak için ilk kaynak olan Fütüvvetnâmeler, dönemin ilmi geleneğine uygun olarak önce Arapça ve Farsça kaleme alınmışlardır. Ancak hitap ettiği zümrenin Türk ve özellikle halk kesiminden oluşu, Türk edebiyatının çeşitli sebepler içinde gelişme sürecine girmesi²; Fütüvvetnâmelerin de Türkçe yazılmalarına sebep olmuştur.

Fütüvvet teşkilatı başlangıcından itibaren Anadolu'da başta esnaf zümreleri olmak üzere, idareci, asker, hukukçu ve eğitimci zümreleri bünyesinde toplamıştır. Devletin imparatorluk haline gelmesini müteakip esnaf teşkilatı haline dönüşmesine rağmen, fütüvvet teşkilatının esasları Fütüvvetnâmeler vasıtasıyla esnaf zümreleri ve bazı tarikatlar içinde uzun müddet devam etmiştir. Bu sebeple Fütüvvetnâmeler, XIII/XVI. asırlar Anadolu'sunun dinî ve kültürel tarihi için önemli kaynak olma özelliğine sahiptirler.

¹Millet Ktb., Şer'iyye 1009/2, v.7.b.

²Köprülü, M.Fuad, Türk Edebiyat Tarihi, sadeleştirme ve ilaveler, O.F.Köprülü, N.Pekin, 3.Baskı,İstanbul, 1980, s. 250; Yavuz, Kemal, "XII-XVI. asır dil yadigârlarının Anadolu sahasında Türkçe yazış sebepleri ve bu devir müelliflerinin Türkçe hakkındaki görüşleri", TDA, F.Timurtaş Armağanı, 1983,s.27 vd.

1.1.2.Arapça ve Farsça Fütüvvetnâmeler:

Bilinen en eski Fütüvvet risâlesi bir tefsirci olarak tanınan Ebû Abdi'r-Rahman es-Sülemî(ö.412/1021)'ye³ ait"Kitâbu'l-Fütüvve"dir. Eser mukaddime ve fütüvvet sahibi peygamberlerin zikredilmesinden sonra "ve min el-fütüvve" ibaresiyle başlayıp fütüvvetin tarif,tavsif ve tefsirini yapan dört bölüm, kısa ve uzun 212 pasajdan ibarettir.⁴

es-Sülemî'nin eserinin bulunduğu tasavvuf mecmuasında Arapça ve Farsça başka Fütüvvetnâmeler de vardır.⁵ Bunlardan, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî(ö.632/1234)'nin⁶ iki Farsça Fütüvvetnâmesi araştırmamız açısından önemlidir. Çünkü es-Sühreverdî, elçilik vazifesiyle geldiği Anadolu'da tasavvufi şahsiyeti ve eserleri vasıtasıyla etki eden, fütüvvet teşkilatının gelişmesine katkıda bulunan bir kişidir.⁷ Halife en-Nâsır İdinillah(575-622/1179-1225)'ın tesiriyle fütüvvet teşkilatına giren ve Fütüvvetnâme yazan müellifin her iki Fütüvvetnâmesinde⁸ de Hz.Ali'nin fütüvvet ve velâyetine geniş yer verilmiştir.

İlk Fütüvvetnâme'de mukaddimededen sonra, şariat tarikat ve hakikatten bahsedilmiş, hırka ve şalvar üzerinde durulmuştur. Fetanın zahirde altı şeyi bağlıdır denilip, bunlar; şalvarı, midesi, dili, gözü ve

³es-Sülemî hakkında bk., Ateş, Süleyman, İşârî Tefsir Okulu, Ankara, 1974,s.91-94.

⁴es-Sülemî, Ebû Abdi'r-Rahman Muhammed b. el-Hüseyn, Kitâbu'l-Fütüvve, Tasavvufta Fütüvvet, çev. ve nşr., S.Ateş, Ankara, 1977, s.8,12 vd..

⁵Süleymaniye Ktb.,Ayasofya 2049'da kayıtlı tasavvuf risâlelerini havi bu mecmua hakkında bk, Muallim Cevdet, Zeyl 'alâ Fasl "el-Ahiyyetü'l-Fityan"et-Türkiye fi Kitâbi'r-Rihletü l'İbni Batuta, İstanbul,1932, s.70-71; Gölpinarlı, Abdülbaki, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" İÜİFM, c.XI, Nu :1-4, İstanbul,1949-1950,s.12-14.

⁶es-Sühreverdî hakkında bk., Yılmaz, H.Kamil, Gündüz,İrfan, Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Meârif ter.), İstanb_ ul, 1989, s. IX-XXXII.

⁷Taeschner, Franz, "Futuwwa" md. Eİ, 2.édition.,c.II,s.968. Müellifin Fütüvvetnâmeleri ile beraber Avarifü'l-Meârif adlı eseri adab ve erkan bakımından sonra yazılan Fütüvvetnâmelere kaynaklık etmiştir. Bu konuda bir mukayese için bk. Çağatay, Neşet, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara ,1989, s. 22-29 ;Anadol, Cemal, Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, Ankara, 1991, s.15-20.

⁸Süleymaniye Ktb .Ayasofya 2049,v.154.-158.b ve 159.a-181.b'de yer alır.F. Taeschner,"Eine schrift des Sihâbeddîn Suhrawardî uber die Futuwa", Oriens, c.XV, 1962,s.277-280'de bu yazmaları tanıtır. Her iki Fütüvvetnâme de farklı nüshaları görülerek Murtaza Sarraf tarafından neşredilmiştir, bk, Resâyl ü Civanmerdân, mukaddime, H.Corbin (Fransızca), Tahran, 1973,s.89-102,103-166. Bu araştırmamızda bu neşirden faydalandık.

kulağı ve hırsı diye sıralanmış, izah edilmiştir. Bâtında altı hasleti vardır denilerek ,bunlar; sehaveti, keremi, tevazusu, iffeti, affı, fakrı, vuslatı, kurbet ve hidayet makamlarında uyanıklığı şeklinde sıralanıp izah edilmiştir. Risale fütüvvetin tarifi ve Hz.Ali'nin fütüvvetini beyan ile sona erer.

İkinci Fütüvvetnâme mukaddimeden sonra beş baktır. Fütüvvetin tarifiyle başlar,Hız.Ali'nin fütüvvette önderliği zikredildikten, sonra sahibin terbiye,⁹ terbiyenin sahip üzerindeki hakları sıralanmıştır. Bunlar kıssalarla ve sözlerle açıklanarak vuzuha kavuşturulmuştur. Terbiyenin sahibi huzurunda yapması gereken şeyler beyan edilip, sofra çıkarmak ve yemek yemek adabından bahisle eser biter.

Yine kendisinden sonra yazılan eserlere kaynak olması bakımından Ahmed b. İlyas en-Nakkâş el-Hartburtî (ö.VII/XIII. asrın ilk yarısı)'nin halife en-Nâsır'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali (ö.611/1215) adına yazdığı Tuhfetü'l-Vâsâya'sı da, mühimdir. Müellif hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Arapça olan eser, mukaddimeden sonra beş fasla ayrılmıştır. Önce Hz.Adem'den itibaren fütüvvet sahibi peygamberler ve Kur'an'da "feta" sıfatı verilenlerden bahsedilmiştir. Fütüvvet ağacı resmedilip tavsifi yapıldıktan sonra fütüvvet şartları maddeler halinde sıralanıp açıklanmıştır. Fütüvvet erkanı ve fütüvvet silsilesi sıralanmıştır. Silsile, Hz.Ali'yle başlayıp halife en-Nâsır ve oğluna kadar ulaştırılır. Müellif kendisinin de halifeye mensub olduğunu zikreder.¹⁰

Bu mecmuada bulunan önemli bir Farsça Fütüvvetnâme de Necm-i Zerkûb diye maruf Necmüddin Ebû Bekr Muhammed b. Mevdûd Tahir-i Tebrizî (ö.712/1312)'nin yazdığı eserdir. Tebriz'de yaşayan müellif, Şerafeddin Anterî et-Tebrizî'nin hizmetinde bulunmuş,arif ve zahid bir zattır. Hakkında fazla bilgi yoktur.¹¹ Eser, müellifin kendi ifadesine göre, daha önce yazdığı hacimli bir Fütüvvetnâme'nin muhtasarıdır. Mukaddimeden sonra altı fasıl ve bir baba ayrılan eser, fütüvvetin tarif ve tavsifiyle başlar. Sahipte bulunması gereken şartlar, fütüvvetin sınıfları,

⁹Sahib:Fütüvvet ehli tarafından Ahi, usta anlamına kullanılmıştır.

Terbiye:Fütüvvet ehli tarafından talib,mürid, öğrenci anlamında kullanılmıştır.

¹⁰Bu eser Gölpınarlı tarafından "İslam ve Türk İllerinde..." makalesinde faksimile (s.121-131) ve tercüme (s.205-231) olarak neşredilmiştir.

¹¹Bk.,M.Sarrafi, Resâyl-ü Civanmerdân, s.24-25.

şürebîliğin senedi ve tuzlu su içmenin adabı açıklandıktan sonra fütüvvetin kimlere verilip verilemeyeceği açıklanmıştır. Mürüvvet ve fütüvvet ilişkisi, mürüvvete dair kelam-ı kibâr nakledilmiştir. Daha sonra edepler bahsi; su vermek, sofrâ çıkarmak,yemek yemek ve abdest bozmağa dair edepler sıralanır.¹²

Farsça önemli bir Fütüvvetnâme de,mesnevî tarzında 689/1290 tarihinde yazılan şair Nasırî (ö.VII/XIV.asır başı ?)'nin eseridir. Müellifin, "Kitâbu'l-İşrak " adlı bir başka eserinden Tokatlı olduğu, Sivas ve Aksaray'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Eserin yazılma tarihine binaen yaşadığı dönem bilinmektedir.¹³ Eser mukaddimeden sonra, fütüvvetin tarifini ve Kur'an'da "feta" diye anılanları beyan eder. Fütüvvete alınmayanlar, fütüvvet sahibinin vasıfları, terbiyeye dair edepler açıklanmıştır.Fütüvvet sahibi peygamberlerden bahsedilir.Kişiyi fütüvvetten düşüren haller sayılıp, fütüvvetin kısımları açıklanmış, şed ve şalvarla ilgili erkan beyan edilmiştir. Fütüvvet ehlinin asitânesi ve kıyafetleri hakkında bilgi verilmiştir. Edepler bahsinde; sohbet adabı,sofrâ çıkarmak ve yemek yemek adabı ve toplantı adabı anlatılır.

I.1.3.Türkçe Fütüvvetnâmeler:

Türkçe Fütüvvetnâmelerin bilinen en eskisi, VII/XIII.asırda yaşayan Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgazî'nin eseridir.¹⁴ Çeşitli kütüphanelerimizde yazmaları bulunan bu eserin bilinen en eski nüshası, 923/1517 istinsah tarihli Ali Emîrî kitapları arasında bulunan nüshadır.¹⁵ Eserin mukaddimesinde müellif "yirmi yaşına kadar cahil kaldığını fakat alimlerin sohbetlerine katıldığını, sonra Antalya'lı Hoca

¹²Araştırmamızda, bu eserin metin olarak M. Sarraf'ın neşrinden, Resayil ü Cevanmerdan s. 167-218; tercüme olarak Gölpınarlı'nın İslâm ve Türk İllerinde... s.235-261'deki tercümesinden istifade edilmiştir.

¹³Taeschner,F., Der Anatolische Dichter Nâsirî (um 1300) und Sein Futuvvetnâme, Leipzig,1944,s.1-4.Eserin metin kısmı 1-58'dedir. Ayrıca Gölpınarlı, A., "İslam ve Türk İllerinde...", tercümesi,s.311-352' dedir.

¹⁴Burgazî nisbesi, Fütüvvetnâme'nin bazı nüshalarında Bulgârî, Burgavî, Bur'avî, Bur'adî şeklinde yazılmış ve okunmuştur. Bk. Gölpınarlı,A., "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", İÜİFM, c.XV, Nu:1-4, 1953-1954, s. 76-77 ;M. Cevdet Burgâzî'nin esrini esas alarak Ahilik hakkında bir makale yazmıştır,bk., "İslam Türk teşkilatı medeniyesinde Ahiler müessesesi", Büyük Mecmua,S. 5-10, seri olarak yayınlanan makale.

¹⁵Eser bu nüsha esas alınarak, Gölpınarlı tarafından neşredilmiştir. Bk. a.g.m., s. 111-149.

Salâhuddin'in medresesinde kısa zamanda okuma yazma öğrendiğini ve İskenderiyye'yi işgal eden Frenk'lerden satın aldığı kitaplarla bu eseri yazdığını, Rum ehlinin Türkçe'den başka dil bilmediği için eserini Türkçe kaleme aldığını" belirtir.¹⁶ Fütüvvetnâme mukaddimeden sonra onyedinci baba ayrılır. Yiğit, ahi ve şeyh tarifleri yapıp, Hz Ali'ye "feta" denilmesinin sebebi açıklanır. Kur'an'da feta denilen kimselere dair kıssalar nakledilir. Fütüvvetin tarifi verilir ve fütüvvete giremeyenler sıralanır. Fütüvvet ağacı tasvir edildikten sonra, ahide bulunması gereken vasıflar zikredilir. Terbiyenin ahisine, ahinin terbiyesine karşı vazifeleri ve fütüvvetin kısımları açıklanır. Sofra çıkarma, sohbet etme, hizmet etme ve semâ etmenin adabı ve ahinin kıyafeti açıklanır. Görgü kurallarıyla ilgili 124 edep sıralandıktan sonra Hz Peygamber'in şeceresi sayılır ve Hz Peygamber'den sonra Gazi Yusuf b. Eyyub (ö.613/1216)'e kadar fütüvvet silsilesi sayılır. Son olarak fütüvvete intisab töreni anlatılıp traş olmanın senedi açıklanır.

Bilinen en eski manzum Türkçe Fütüvvetnâme de Şeyh Eşref b. Ahmed (ö.IX/XV. asrın ilk yarısı ?)'in eseridir. Müellif hakkında fazla bilgi yoktur. O. Bilgin müellifin meşhur Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469)'nin babası olduğunu tahmin etmektedir.¹⁷ Mesnevî tarzıyla 444 beyt olarak yazılan eser bir ilmihal niteliğindedir. Şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapıları onar makamlarıyla birlikte ayrı ayrı izah edilmiştir. Kur'an ahlakının yaşamasına işaret edilerek, tevazu, takva, taat gibi esaslar açıklanmıştır.

Bunlardan sonra Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî (ö.IX/XV asrın üçüncü çeyriği ?)'nin Fütüvvetnâmesi gelir. Müellifin, eserinde Fatih Sultan Mehmet'i övmesi onun yaşadığı dönemi göstermektedir. Gölpınarlı, çeşitli delillere istinaden onun Bursa'da yaşamış olabileceğini söyler.¹⁸ Bu eser kendisinden önce yazılan Fütüvvetnâmelere göre bariz şîî unsurlara sahip olduğu için dikkate değerdir. Şimdilik bilinen dört

¹⁶Burgâzî, s. 112-113.

¹⁷Şeyh Eşref b. Ahmed, Fütüvvetnâme, nşr., O. Bilgin, İstanbul, 1992, s. V-VI.

¹⁸Gölpınarlı, A., "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", İÜİFM, c.XVII, Nu:1-4, 1955-1956, s. 30-32. Bu dönemde Bursa'da İran'lı tüccarların bulundukları bilinmektedir. Bk. İnalcık, Halil, "XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar", Belleten, c.XXIV, 1960, s. 51, 52.

nüshası vardır.¹⁹ Eserde mukaddimeden sonra, fütüvvet sahibi Peygamberler çeşitli kıssalarla Hz Peygamber'e kadar anlatılır. Hz Ali'nin şedd kuşanması Gadîr-i Hum vak'ası içinde nakledilir. Hz Ali ve Selmân'ın belini bağladığı onyedî kişi sayılır. Helva pişirmenin senedi ve adabından bahsedilir. Daha sonra fütüvvet silsilesini sayan müellif, ashaba ulaşan tarikat silsilelerinin makbul olduğunu fakat oniki imama ulaşan silsilelerin daha kabule şayan olduğunu belirtir. Sonra fütüvvet erkanını açıklar. Mahfil toplanması, nim-tarik, sahib-tarik, yol ata ve yol kardeş edinme törenlerini anlatır. Burada şedd ile ilgili çeşitli yorumlar yapar ve şeddin bağlanma şekillerinden bahseder. Sonra derecesine göre fütüvvet ehlinin sıfatlarını sıralar. Fütüvvete alınmayanlar ve fütüvvetten düşüren haller zikredilir. Eser, sual-cevap ve edepler faslıyla sona erer.

Türkçe Fütüvvetnâmeler içinde en fazla nüshasına rastlanan, fütüvvet erkanı ve merasimi hakkında oldukça zengin malumatı ihtiva eden Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin el-Hüseyn er-Razavî²⁰ (ö.931/1524'den sonra ?)'nin "Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik"²¹ isimli eseridir. Eser, "Fütüvvetnâme-i Kebir"²² adıyla da bilinir. Raif Yelkenci'de bulunan nüshanın ketebesinde, Bursa'da Şafîî kadısı olduğunu bildiren müellif, eserini 931/1524 senesinde tamamlamıştır. X/XVI.asrın ilk yarısında yaşadığı anlaşılan müellif hakkında maalesef daha fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak eserin muhteviyatına binaen müllifin isnâaşerîyye şîisi olduğu ve takîyye yaparak Şafîî gibi görüldüğü şeklindeki Gölpınarlı'nın görüşüne katılmadığımızı belirtmeliyiz.²³

Fütüvvetnâme'nin mukaddimesinde müellif, eserin muhteviyatından bahseder. Buna göre; fütüvvetdârlar arasında söylenen ve işlenen erkan kaleme alınmıştır.Tevbe almak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, şedd kuşanmak, şeddin şartları, erkanı, şakirdi revan etmek,helvayı cefnenin

¹⁹Gölpınarlı eserin üç nüshasını görmüştür. Dördüncü nüsha Hacı Bektaş İlçe Halk Kütüphanesinde 217 numarada kayıtlıdır. Baş tarafında Makâlât bulunan bu nüshanın v.21.b-48.b arasında Fütüvvetnâme yer alır. 22.b'de müellifin ismi zikredilir.Ancak bu nüsha diğerlerine göre daha eksiktir.

²⁰Müellifin nisbesi nüshalarda Rızâî, Rizevî şeklinde de yazılmışsa da, bilinen en eski nüshasında Razavî'dir. Bk. Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk İllerinde..",s. 25.

²¹Eserin ismini müellif kendisi haber verir. Bk. Millet Ktb., Şer'iyye 902,v.4.a.

²²Bk.,Taeschner, F., "Futuwwa" md.,Ei,2 édition,c.II,s.967.

²³Bk.,Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk İllerinde..",s.25.

senedi, erkânı, pişirilmesi, paylaşılması, bir şehirden diğer şehre götürülmesi, mahfil ehlinin birbirinden hak talep etmesi gibi meseleleri beyan eder. Bunun dışında, fütüvvet kısımları, fütüvvet dereceleri fütüvvete alınmayan kimseler ve kişiyi fütüvvetten düşüren haller, fütüvvet ehlinin vasıfları, fütüvvet sahibi peygamberler ve Hz. Ali'nin şedd kuşanması Gadir-i Hum vak'ası çerçevesinde anlatılır. Eser, soru-cevap faslıyla bitirilir.²⁴

Buraya kadar zikrettiğimiz Fütüvvetnâmeler müellifleri bilinen eserlerdir. Bundan sonra tanıtacağımız Fütüvvetnâmeler ise müellifleri bilinmeyen anonim eserlerdir. Bu eserlerin muhtevaları, gramer ve imla özelliklerinden dolayı XV-XVI. asırda yazıldıkları tahmin edilmektedir.²⁵

Bu Fütüvvetnâmelerden ikisi, muhteva itibarıyla birbirine benzeyen Millet Ktb., Şer'iyye 900 ve Selim Ağa Ktb., Kem'enkeş 191/2 de kayıtlı nüshalardır. Tertiplerinde farklılık bulunmasına rağmen her iki nüshada da Burgâzî ve Seyyid Hüseyin'in eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Nitekim Kemenkeş nüshası v. 23.b'de, Yahya b. Halil el-Burgâzî, kitabın müellifi olarak zikredilmektedir. Ancak ilerleyen yapraklarda v.34.a'dan itibaren Seyyid Hüseyin'in anlattığı şekliyle Gadir-i Hum vak'ası ve Hz. Ali'ye şedd kuşatılması nakledilmektedir. Ancak bu eserler ilgili kaynakların tamamını dan istifade yoluna gitmedikleri için erkan ve adabı açıklamak açısından eksiktirler.

M.Cumbur'un tanıtımını yaptığı bir Fütüvvetnâme nüshası da Seyyid Hüseyin'i kaynak olarak kullanmıştır. Müellif kendi önem verdiği konulara göre eserini Seyyid Hüseyin'den farklı şekilde düzenlemiştir. Bu Fütüvvetnâme şedd, hırka, aba, seccade gibi şekli unsurlar hakkında Seyyid Hüseyin'in eserinden daha zengin ve farklı yorumları ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir.²⁶

Rifâî Şeyhi Yasin eş-Şâmî adına bir müridi tarafından yazılan Fütüvvetnâme, fütüvvetin Rifâî tarikatı üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Bu Fütüvvetnâme, Rifâî tarikatı erkânı

²⁴Araştırmamızda bu eserin beş nüshası kullanılmıştır. Bunlar; Millet Ktb., Şer'iyye 902; Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491; Bayezit Ktb., Veliyyüddin 3225; Süleymaniyye Ktb., İzmir 337 ve Bursa Müzesinde bulunan, Milli Ktb. MFA E 54/85 numarada kayıtlıdır.

²⁵Cumbur, M.üjgan, "Bir Fütüvvetnâme yazmasının tanınması", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1987, c.IV, s.87.

²⁶Millî Ktb., A 4225 de kayıtlı bu Fütüvvet nâme nüshası sayfa esasına göre numaralandırılmıştır. Biz de araştırmamızda bu şekliyle kullandık.

bakımından zengindir. Eser, mukadimeden sonra, şerbet içme, intisab töreni zikir ve evrad şekilleri, tarikatta çeşitli makamlar için yapılan törenler, Hz. Ali'ye şedd bağlanması, şeddin bağlanma şekilleri, şedd bağlanmayanlar, mahfil adabından bahseder.

Ankara İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan bir Fütüvvetnâme nüshası da fütüvvetin Bektaşîliğe tesirini bariz olarak gösterir. Tıraş erkânı ile başlayan eser, hırkanın tavsifi Hz. Ali'nin hırka giymesi ve şedd kuşanması, şedd bağlama şekilleri, erkân-ı tarikat, vacibât-ı tarikat, beyân-ı tarikatı açıkladıktan sonra çeşitli tercümanları nakledip sual-cevap faslı ile sona erer.²⁷

Fütüvvetin Bektaşîliğe tesirini gösteren diğer bir eser de "Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık"dır. Esere tıraş erkânı ile başlanmış, Hz. Peygamberin Ali'yi tıraş ettiği nakledilmiştir. Daha sonra şedden bahsedilip, Gadir-i Hum vak'ası anlatılmıştır. Taş ile tığ hakkında çeşitli yorumlarda bulunan eser, bu hususiyetiyle berberlere ait bir Fütüvvetnâmeyi andırmaktadır. Hz. Adem ve Şit ile ilgili kıssaları nakledip fütüvvet silsilesi ve şeddin bağlanma şekilleriyle eser biter.²⁸

Berberlere ait başka bir Fütüvvetnâme ise DTCF Ktb., İsmail Saib, I/2883'de kayıtlıdır. "Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk" isimindeki eserin müellifi, eserini ustura ve tıraşa müteallik olan cemi' ahvale ait olarak üç bab, yirmi sual-cevap ile tertip ettiğini ifade eder. Eserde ustura ve senk(taş) hakkındaki rivayetleri, Hz. Peygamber'den itibaren berberlerin fütüvvet silsilesi nakledildikten sonra berberlerin şedd kuşanma törenleri anlatılır. Müellif, çeşitli tercüman örnekleri verdikten sonra sual-cevap faslıyla eserini bitirir.

Burada tanıtımını yapacağımız hacimli Fütüvvetnâmelerden biri de Hoca Can Bursevî(ö.?)'ye aittir. Bu eserde Hz. Adem'den itibaren debbağların fütüvvet silsilesi çeşitli kıssalarla beraber nakledilir; ancak peygamberlerden çoğunun debbağ olduğu ifade edilir. Şakirdin terbiyesine ait bilgiler verilip şakirdi revan etmek anlatılır. Kitabın sonunda "paşmakçılık" dan bahsedilir.²⁹

²⁷Bk., Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v. 32, b-56. a. Benzer özelliklere sahip bir Fütüvvetnâme de Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 v. 1.b-26.b. arasında bulunmaktadır.

²⁸Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101'de kayıtlı nüshanın mikrofilmli Milli Ktb., MFA, A 4714 'de kayıtlıdır.

²⁹Milli Ktb., Yz. A 870.

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız Fütüvvetnamelerin dışında da pek çok Fütüvvetnâme nüshası vardır. Ancak bu nüshaya noksan veya parça yahut birkaç varaktan ibarettir. Biz burada tam ve hacimli Fütüvvetnâme nüshalarını tanıtmaya çalıştık. Bununla beraber tanıtmadığımız Fütüvvetnâme nüshalarından da araştırmamız esnasında zaman zaman faydalandık ki bunları ilgili yerlerde göstereceğiz.

I.1.4.Fütüvvetnâmelerde Geçen Bazı İstilahlar:

Fütüvvet ehli tarafından kullanılan bazı terimler Fütüvvetnâmelerde yer alır.Bu istilahlar, araştırmamızın ilgili konularında geniş olarak açıklanacaktır. Bununla beraber araştırmamızda çokça kullandığımız bazı terimleri burada zikretmekte yarar görüyoruz:

Ahi: Şeyh makamına gelmiş, fakat seccade sahibi olmayan kimseye denilir.Bunlara teşkilat içinde "halife" de denilir. Bu kimseler meslek ve zanaat ehli kimselerdir.

Feta: Genç, yiğit manasına fütüvvet sahibi kimselere verilen isimdir.

Fütüvvet Ağacı: Fütüvvet teriminin bir ağaç gibi tasvir edilerek, izah edilmesidir. Böylece tavsif edilen ağaca bu isim verilir.

Galip: Teşkilat içinde bir alt dereceye göre üst derecede bulunan kimseye, denilir. Zıddı nazil'dir.

Gülbenk: Gülbank diye de telaffuz edilir. Merasim esnasında hep bir ağızdan yüksek sesle okunan ilahi veya dua, demektir.

Helva-yı Cefne: Cefne, tahta kap, demektir. Erkan ile pişirilen ve tahta kap içinde ikram edilip yenilen helvaya denilir. Fütüvvet ehli bu geleneğin Hz.Adem ve Hz.Ali'den kaldığını kabul eder.

İhtiyar: Ahi ve Şeyh makamına erişen teşkilat mensubu kimseye verilen bir ünvandır.

Mahfil: Fütüvvet merasimlerinin icra edildiği yer ve törene verilen isim. Mahfile iştirak edenlere "Mahfil Ehli" denilir.

Makâm-ı İnsaf: Fütüvvet ehlinin, mahfildekilerin razılıklarını diledikleri yer. Peymançe de denilen bu mevki kapının hemen arkasıdır.

Miyân-beste: Kemer-beste de denilir. Şedd kuşatılıp beli bağlanan nasibi verilen kimsedir.

Nakîp: Nikâbete durmuş, lütf u keremle mahfil ehlini yerli yerine oturtan, cemiyete sebep olan kimselerdir. Bunların başı Nakîbu'n-Nükebâ'dır.

Nazil: Galip'in zıddına, bir yüksek dereceye göre daha aşağı derecede olan kimse.

Niyaz Duruşu: Tören esnasında, ilgili kişilerin Şeyh karşısında, sağ ayağın baş parmağını sol ayağın baş parmağı üzerine koyup, ellerini sağ üste gelecek şekilde, parmakları düz olarak çapraz vaziyette göğüse koyup ayakta durmalarıdır.

Sahip: Ahi, şeyh, usta manasına kullanılan tabirdir.

Şedd: Yünden veya pamuktan yapılan ve füttüvvet teşkilatında belli bir dereceyi göstermek için talibin beline bağlanan kuşak.

Terbiye: Mürid, çırak, talip, öğrenci manasına kullanılan tabirdir.

Tercüman: Gaye, maksad ve duyguları ifade maksadıyla, tören esnasında manzum ve mensur olarak söylenen sözlere denilir.

I.2.VII-X/XIII-XIV. Asırlardaki Anadolu'da Dini, Sosyal, Kültürel Yapı ve Fütüvvetnâmeler

I.2.1.Siyasî Durum:

Malazgirt Zaferi(463/1071) ile Anadolu'nun kapısını kendilerine açan Türkler, Miryekepholon Zaferi (572/1176) ile de buradaki yerlerini sağlamlaştırmışlardır.³⁰ 576/1180'li yıllarda Anadolu'da birlik ve hakimiyeti sağlayan II. Kılıç Arslan, Selçuklu devlet geleneğine göre ülkeyi onbir şehzadesi arasında bölüştürüp, 588/1192'de vefat edince yeniden taht kavgaları başlamıştır.³¹ I.Gıyaseddin Keyhusrev'in ikinci defa tahta çıkışıyla (602-608/1205-1211) ülkeye yeniden huzur ve sükun gelmiştir. Onun iki oğlu I.İzzeddin Keykâvus (608-616/1211-1219) ve I.Alaaddin Keykûbad (616-634/1219-1236) devirleri ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin altın çağı olmuştur.Gerçekten de bu dönemde Anadolu'nun siyasi birliği sağlanmıştır. 604/1207'de Antalya'nın, 611/1214'de Sinop'un fethiyle limanlar vasıtasıyla deniz ötesi ticaret başlamış ve hükümetler , komşularıyla ticareti teşvik edici ve dostane münasebetleri geliştirici bir politika takip etmişlerdir. Ülke içi ticaret yollarında emniyet sağlanmış ve madencilik teşvik edilmiş, çeşitli sosyal güvenlik müesseseleri inşa edilerek Anadolu'nun mamur ve müreffeh bir ülke haline gelmesi temin edilmiştir.³²

Ancak II.Keyhusrev (634-644/1236-1246) ve veziri Sadeddin Köpek'in idarî hataları ve şahsî hırsları ülkede siyasî düzenin bozulmasına ve fitneye yol açmıştır. Nitekim siyasî, sosyal ve iktisadî sebeplerin yanı sıra dinî açıdan bir mehdîlik hareketi olarak gelişen Babaî İsyanı³³ 637/1240'da güçlkle bastırılmıştır. Müteakiben

³⁰Togan, Z. Velidî, Umumi Türk Tarihine Giriş, 3. baskı, İstanbul, 1971, s.203; Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971,s.210.

³¹İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut,1966,c. XII,s.87; İbn-i Bibî, el-Evâmirü'l-Alâiyye fi Umûri'l-Alâiyye, nşr., A.S.Erzi, N.Lügal, Ankara 1957,s.30-31, Farsça muhtasarından çeviri, Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, M.N.Gençosman,F.N.Uzluk, Ankara, 1941, s.24.; Turan, O., a.g.e.,s. 217.

³²Turan,O.,a.g.e.,s.391 vd; aynı mlf., Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1971, s. 94-95.;Gül, K. Vehbi,Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, İstanbul, 1972, s.77vd..

³³Babaî İsyanı: Anadolu Selçukluları devrinde Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı Türkmenlerin çıkardığı isyan. Bu isyana bağlı olarak ortaya çıkan

641/1243 Köseadağı Savaşı ise , ülkenin Moğol hakimiyetine girmesine yol açmıştır. Bununla beraber 649/1251'de hakimiyeti ele geçiren Muinüddin Pervane'nin akıllı yönetimiyle ülke Moğol hakimiyetinden asgari derecede etkilenirken ; onun 676/1277'de ölümünden sonra, Moğolların Anadolu'yu kendi valileriyle idare etmeleri, hem Moğol zulmünü artırmış, hem de Selçuklu hakimiyetine son vermiştir.³⁴

Bundan sonra ülke çeşitli bölgelerde hakim olan mahallî hanedanların eline geçmiş, beyliklere bölünmüştür.³⁵ Bu Beyliklerden Osmanlılar (699/1299) başlangıçta Türkmenlerin de desteğiyle Batı Anadolu ve Rumeli'de gelişme istidadı gösterirken, daha sonra Anadolu'nun birliğini temin için de çaba sarfetmişlerdir.³⁶ Bu çaba 804/1402 Ankara Savaşı ile inkitaya uğramış,ülke kısa bir müddet (804-816/1402-1413) siyasi istikrarsızlık içinde kalmıştır.Ancak Sultan I.Mehmed ve oğlu Sultan II.Murad dönemlerinde Anadolu birliği büyük ölçüde temin edilmiştir.Bu dönemde eski Babaî hareketi bakıyyelerinin de yer aldığı ve liderinin tavrı itibariyle dinî bir karaktere sahip Simavnalı Şeyh Bedreddin(ö.823/1420) isyanını³⁷ zikretmeliyiz.

ve gayr-ı sünnî eğilimlere sahip dinî tasavvufî harekete de Babailik denilir. Bu isyan hakkında daha geniş bilgi için bk., Ocak,A.Yaşar, *La Revolte de Baba Resul ou la Formation de l'Heterodoxie Musulmane en Anatolie au XIIIe Siecle* ,Ankara,1989. Eser daha önce özetlenerek müellif tarafından, *Babailer İsyanı*,İstanbul,1982 ,adıyla tercüme edilmiştir.

³⁴İbn-i Bîbî, *Anadolu Selçukî Tarihi*, s.287-288; Aksarayî, Kerimüddin, *Müsâmeretü'l-Ahyâr*, Selçukî Devletleri Tarihi, çev.,M.N.Gençosman, F.N.Uzluk, Ankara 1943,s.192 vd.

³⁵Bk.,Togan, Z.V.,a.g.e.,s.317-318;Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Anadolu Beylikleri,Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, 4. baskı, Ankara, 1988, ilgili bahisleri. Ayrıca Beylikler hakkında yapılmış müstakil araştırmalar da vardır.

³⁶Bk., Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed, *Tevârih-i Al-i Osman*,nşr.,Âli Bey, İstanbul 1332, s.4; Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihannümâ*, nşr, F.R.Unat, M.A.Köymen, 2.baskı, Ankara, 1987, c.I, s.79. Osmanlı Beyliğinin ilk fetihleri ile ilgili aynı kaynakların ilgili bahislerine bakılabilir.

³⁷Aşıkpaşazâde ,a.g.e.,s.91-92;Neşri, M.,a.g.e.,c.II, s..543; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, sad.İ.Parmaksızoğlu, 3.baskı, Ankara,1992,c.II,s.109-114.

Bedreddin Simavî: babasının mesleğinden dolayı Simavna Kadısı Oğlu diye de tanınır. Tahsil hayatını tamamladıktan sonra Mısır'a gitmiş ve Mübarek Şah'ın derslerine katılmıştır. Sonra Ahlat'lı Şeyh Hüseyin vasıtasıyla tasavvufa meyletmiştir. Şeyhin vefatı üzerine bir müddet şeyhlik de yapan Simavî tekrar memleketine dönmüş, bu yolculuğu esnasındaTorlak Kemal ve Börklüce Mustafa ile tanışmıştır. Musa Çelebi'nin kadiaskerliğini yapmış, fakat onun yenilgisi üzerine İznik'de göz hapsine alınmıştır. Buradan kaçıp Karadeniz üzerinden Rumeli'ye geçmiş ve Anadolu'daki taraftarlarıyla beraber isyan etmiş, yakalanıp Serez'de idam edilmiştir. Vahdet-i Vucudcu bir anlayışa sahip olan Simavî, "Vâridât" adlı eserindeki cismanî haşr ve kıyamet ahvali hakkındaki fikirleri sebebiyle ilhad ve ibâha ile suçlanmıştır. Taraftarları arasında ise ibâha ile birlikte iştirakiyye fikri de

İstanbul'un fethini müteakip bir imparatorluk haline gelen devlette yeni sosyal ve idarî düzenlemeler yapılmıştır.³⁸ IX/XV. asrın sonlarına doğru II.Bayezıd döneminde (886-918/1481-1512) önemli bir güç kazanan isnâaşariyye şîliği,³⁹ Şah Kulu vasıtasıyla Anadolu'da bir isyan (917/1511) teşebbüsünde bulunmuştur.⁴⁰

Trabzon valiliği esnasında Isnâaşariyye şîliğinin Anadolu'daki faaliyetlerini yakından takip etme imkanı bulan Yavuz Sultan Selim⁴¹ (918-926/1512-1520) tahta geçer geçmez siyasi ve dinî sebeplerle Safeviler (kuruluşu 907/1501) üzerine yürüyüp onları kat'i bir yenilgiye uğratmıştır (920/1514).⁴²

X/XVI.asır,Osmanlı İmparatorluğu'nun kazandığı zaferler ve topraklar sebebiyle ihtişam devri olmakla beraber,sonraki asırlarda ortaya çıkan gerileme sebeplerinin temel unsurlarını ihtiva etmesi bakımından da bir bozuluş devridir.Bu asırda Anadolu'da görülen Celâli isyanları,çift bozma ve medreseli isyanları⁴³ bu bozuluşun eserleridir.

yayılmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi ve bibliyoğrafya için bk.,Dindar,Bilal,"Bedreddin Simavi" md.,TDVİA,c.V,s.331-334.

³⁸Akdağ, Mustafa,Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, 3.baskı,İstanbul, 1977, c.II, s.36 vd..

³⁹Bu dönemde Şah İsmail'in Osmanlılara karşı tutumu için bk.,Nader,Nejad,XVI.Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1502,1590,1620), Erzurum, 1986, basılmamış Dr. tezi, s.111-115.

⁴⁰Hoca Sadeddin, a.g.e., c.V, s.42-47; Ahmed Refik,XVI.Asırda Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik, İstanbul,1932,s.26; Sümer, Faruk, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1976, s.32-34; Hamidi, Hayrullah, İslam Tarihinde Sünnilik-Şîlik Mücadelesi ve Alevilikten Doğan Zümreler,Ankara, 1976,s.223.

⁴¹Asrar, Ahmed,Kanunî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslam Alemi, İstanbul,1972,s.47-48.

⁴²Hoca Sadeddin, a.g.e.,c.IV, s.195-214; Celâlzâde, Mustafa, Selimnâme, nşr., A.Uğur, M. Çuhadar, Ankara,1992, s.354 vd..

⁴³A k d a ğ , M u s t a f a , B ü y ü k C e l â l i Karışıklıklarının Başlaması,Erzurum,1963,s.2,38vd.;aynı müellif,Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, c.II,s.156-161.; aynı mlf., "Medreseli İsyancılar", İÜİFM, c.XI,1949-1950.

Celâli İsyancılar: "Celal"e mensup anlamına gelen Celâli tabiri XVI.yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le ilgilidir.Celâli isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şîî eğilimli Türkmen gruplarının Safevîlerin de tahrikiyle devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış,XVI.asrın sonlarından itibaren büyük bir mesele halini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır.

Çift bozma:XVI. yüzyılda tımar sistemindeki bozulmaya paralel olarak ziraatla uğraşan köylünün,çifti çubuğu terk ederek şehirlere göçmesi olayıdır.Bunun neticesinde tabii olarak şehir hayatında bazı sosyal problemler ortaya çıkmıştır.

Medreseli İsyancılar:XVI. asrın ikinci yarısından itibaren büyük merkezlerdeki öğrenci sayısının artmasıyla ortaya çıkan ve irili ufaklı gruplar halinde

I.2.2.Sosyo-Ekonomik Yapı Kültür ve Medeniyet:

VII/XIII.asırda Doğudan başlayan Moğol istilasını Anadolu'ya yeni göçlerin yapılmasına sebep olmuştur. Bu göçlerde yerleşik, göçebe ve yarı göçebe halkla beraber, alim, şair, edip, sanatkar ve tüccarlar da Anadolu'ya gelmişlerdir. Türkler bu göçler esnasında beraberlerinde "çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanları, göçebe ve yerleşik yaşayışa ait kültürlerini, silahlarını, kıyafetlerini, edebî değerlerini, türelerini, harslarını Anadolu'ya getirdiler"⁴⁴. Bu göçler bir taraftan Anadolu'da nüfus kesafetini artırırken, diğer taraftan Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecini hızlandırmaya vesile olmuştur. Anadolu Selçukluları kurdukları sosyal güvenlik müesseseleriyle gelenlerin mağdur olmasını önlerken, öte yandan da takip ettikleri politika ile sistemli bir iskan faaliyetini gerçekleştirmişlerdir.⁴⁵

Bilhassa Sultan I. Alaaddin devrinde oldukça müreffeh bir hayata erişilmesine rağmen, Moğol hakimiyeti ile beraber iktisadî sıkıntılar da başlamış ve durum giderek kötüleşmiştir. Şu rakamlar bunun açık bir ifadesidir: "Baycu Noyan 641/1243 vd. Rum Selçuklularına 360000 dirhem vergi tarhetmişti; Hülagu Han geldiğinde 657/1259 bu vergi; 1.200.000 dirhem (=3.764 kg. gümüş), 500 parça Antaliye kemha kumaşı, 3000 parça dibac kumaşı, 500 at, 500 deve ve 5000 küçük baş hayvan miktarına tayin olundu. 736/1335'de Sultan Ebû Said'in vefatında ise bu vergi: 3.300.000 dirhem (=45.540 kg. gümüş) olmuştur".⁴⁶ Nitekim Orhan Bey'in kestirdiği ilk Osmanlı akçesi de Selçukî akçesinin

cer, kurban, nezir adıyla bir çeşit salma topladıkları hadiseler. Bunlara "Suhte İsyanları" da denilir.

⁴⁴Sümer, Faruk, "Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?", Belleten, c.XXIV, 1960, s.593-594. Ayrıca uzun müddet devam eden Türk göçlerinin etrafıca bir tahlili için bk., aynı müellif, Oğuzlar, 3.baskı, İstanbul, 1980, s.156-175; Köprülü, M.F., Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 4.baskı, Ankara, 1991, s.41-44; Gül, K.V., Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, s.29-59; Çetin, Osman, Anadolu'da İslamiyet, 2.baskı, İstanbul, 1990, s.57-95.

⁴⁵Köprülü, M.F. "Ribât" VD, c. II, 1942, s.274-278; Turan, O., Selçuklular Tarihi ve Türk -İslam Medeniyeti, İstanbul, 3.baskı, 1980, s.346-350; aynı mlf., Selçuklular ve İslamiyet, s. 61-64; Ocak, A. Y., "Zaviyeler", VD, c.XII, 1978, s.254-257; Akdağ, M., Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, c.I, s.38.

⁴⁶Togan, Z.V., a.g.e., s.302-304 (Aksarayî'den naklen, çev., s.152); aynı mlf., "Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadî vaziyeti" THİFM, c.I.1931, s.22-28.

yarı değerindedir.⁴⁷ Bu akçenin kıymeti Sultan II. Murad zamanında en yüksek değere ulaşmışsa da zamanla bu değerini koruyamamıştır.⁴⁸ Bu iktisadî buhrandan yerleşik nüfus göçebelere nazaran daha fazla zarar görmüştür. Göçebeler ise, daha serbest hareket etme imkanına sahip oldukları için buhranı asgarî bir zarar ile atlattırlardır.⁴⁹

VII/XIII. asırda dinî hayat da siyasî istikrarsızlık ve iktisadî buhranlar içinde şekillenmiştir. Devlet, yeni feth edilen topraklarda yerli halka karşı geniş bir dinî müsamaha ve hoşgörü prensibini benimsemiş; bununla beraber buralarda cami, medrese, tekke ve imarethaneler yaptırarak, imam, müezzin vaiz, kadı, müderris tayin ederek bölgenin islamlaşması için uygun ortamı sağlamıştır.⁵⁰ Stratejik öneme haiz yerlere yaptırılan tekke ve zaviyeler, kervansaray ve derbentlerle de hem yeni göç edenler iskan edilmiş ve bölge İslam'a açılmış, hem siyasî hakimiyet tesis edilmiş, hem de iktisadî menfaatlar temin edilmiştir.⁵¹

Daha önce kurulan Türk devletlerinde olduğu gibi, Anadolu Selçukluları da İslamiyetin sünî itikad ekolünü benimsemiştir. Yeni kurulan cami, medrese ve mahkemelere tayin edilen görevliler Arap ve Acem kaynaklı olmuşlar,⁵² devlet büyükleri de ulemaya karşı müsbet tavırlarıyla onların Anadolu'ya gelmesini adeta teşvik etmişlerdir.⁵³ Konya'ya elçi olarak gelen Ş. es-Sührevirdî'nin Necmüddin Razi'ye yaptığı şu tavsiye bu teşvikin canlı bir misalidir: "Ey genç ! Dindar, ilim ve

⁴⁷İnalcık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti üzerine bir tetkik münasebetiyle", Osmanlı İmparatorluğu içinde, İstanbul, 1993, s. 179-181; Akdağ, M., Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, c.I, s. 230..

⁴⁸İnalcık, H., a.g.m., s. 181.; Akdağ, M., a.g.e., c.1, s. 507.

⁴⁹Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki İktisadî ve Sosyal Tarihi Üzerine Araştırmalar, İzmir, 1990, s. 171.

⁵⁰Turan, O. "Les souverains seldjoukides et leurs sujets non musulmans", Studia Islamica, c.I, 1953, s. 85-86.

⁵¹Bk. ,daha önce verilen kaynaklara ilaveten, Barkan, Ö. Lütfi, "İstila devirlerinin kolanizatör Türk dervişleri" VD, c.II, 1942, s. 297-304; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "XII ve XIII. asırlarda Anadolu'daki fikir hareketleri ile içtimai müesseselere bir bakış", III. Türk Tarih Kongresi, 15-20 Kasım 1943- Ankara, 1948, s. 303-304; Güzel Abdurrahman, Tekke ve Zaviyeler, Ankara, 1990, s. 37 vd.. Derbentler hakkında müstakil bir çalışma olarak, Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı, İstanbul, 1990, s. 101-114.

⁵²Uzunçarşılı, İ. H., a.g.m., s. 288; Balcıoğlu, T. Harimi, Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Ankara, tarihsiz, s. 145; Yurdaydın, H. Gazi, İslam Tarihi Dersleri, Ankara, 1971, s. 85; Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev., Y. Moran, İstanbul, 1984, 250-252.

⁵³Uzunçarşılı, İ. H., a.g.m., s. 296-297.

tasavvufa bağı ve erbabını koruyan Alaeddin Keykubad'ın himayesine gir;onu ve halkı faydalandır."⁵⁴ Devletin benimsediğı sünni itikad daha çok yerleşik birimlerde,şehir ve kasabalarda cari olmuş; göçebe nüfus ise kısmen daha farklı bir itikadî yapılanma arzemiştir.Yerleşik nüfus ile göçebe nüfus arasındaki bu farklılığı, bedevî-hazerî kültür yapısı içinde ve göçebelerin daha içe kapanık,kabileci ,eski ananelere bağı bir sosyal yapıya sahip olmalarıyla izah etmek mümkündür.⁵⁵ Nitekim bu sosyal yapı farklılığı şehirli ve göçer evlilerin birbirlerini hor görmelerine sebep olmuşsa da idarî bakımdan önemli bir problem arzetmemiş ; devlet gayr-i müslimlere gösterdiği müsamahayı, müslümanlar arasındaki farklı görüş ve inanç sahiplerine de göstermiştir.⁵⁶

VII/XIII. asırda tekke ve zaviyelerle beraber mevcut siyasi ve içtimai ortamdan istifadeyle gelişen tasavvuf ve tarikat hareketleri⁵⁷ Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Medresenin otantik, Kitab'a bağı bir din anlayışına karşılık,tasavvuf daha geniş bir müsamaha ve hoşgörü ile, Kitabî hükümlere bağlanmaktan öte, inanç ve sevgi ile dini yaşamayı düstur edinerek irşad ve tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu tavır bilhassa göçebe kitle arasında, eski kültürlerinden benimsedikleri kam ve ozan tipine benzer dervişler aracılığıyla yayılmış olmakla beraber,dine farklı inanç motiflerinin girmesini de engelleyememiştir. Esasen engel olacak bir anlayışa da tasavvuf zümreleri sahip olmamıştır.⁵⁸ Tasavvuf çevrelerinin bu tavrı Suriye kaynaklı şii-

⁵⁴Turan ,O.Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, 2.baskı, İstanbul, 1978,c.I,s.299.

⁵⁵Bedevî-hazerî kavimlerin sosyolojik özellikleri için,bk.,İbni Haldun,Mukaddime-çev., S. Uludağ,İstanbul,1982,c.I,s.415 vd..Ayrıca bu dönemin sosyal yapısı hakkında geniş bilgi için bk.,Köprülü,M.F.,Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,s.46-60; Barkan,Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskan ve kolanizasyon metodu olarak sürgünler, İÜİFM,c.XI,Nu:1-4, 1949-1950,s.530 vd.;Turan, O., Selçuklular ve İslamiyet,s.27; Gül, K.V., Anadolunun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, s.104 vd.; Akdağ,M., Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c.I,s.,338-339.

⁵⁶Köprülü,M..F., Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 4.baskı, Ankara,1981,s. 190-191; Ocak,A.Y."Anadolu"md, TDVİA, c.III,s.113-114.

⁵⁷Köprülü,M.F.,İlk Mutasavvıflar,s. 111-112, 195-231; aynı mlf., "Anadolu'da İslamiyet", DFEFM, 1922, S.4-6, s.289 vd.; Ülken, H.Z.,Türk Tefekkürü Tarihi, Ankara, 1934,c.II, s.233 vd.; Ayverdi,Samiha, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul, 1977, c.I, s.68-87; Ocak.A.Y., La Revolte,s.24-35; Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul, tarihsiz, s.3-10.

⁵⁸Ülken,H.Z., Türk Tefekkürü Tarihi, c.II, s.136-137; Öztürk,Y.Nuri, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, İstanbul, 1988,s.115 vd..

batını kaynaklı propogandalarının da tarikatlar içinde yer bulmalarına⁵⁹ sebep olmuştur. Hatta, Anadolu'daki yerli halkın eski inanç ve örflerinden taşıdıkları unsurlar da tarikatlar vasıtasıyla islamî yaşayışa girmiştir.⁶⁰

Böylece tasavvuf ve tarikat hareketleri, bilhassa medresenin hakim olduğu şehir çevrelerinde Muhyiddin Arabî (ö.638/1241), Bahauddin Veled (ö.625/1228), Burhanuddin Muhakkik-i Tirmizî (ö.637/1240), Evhaduddin Kirmanî (ö.634/1237), Necmüddin Râzî (Dâye) (ö.654/1256), Ahi Evren (ö.659/1261), Mevlâna Celaeddin Rûmî (ö.672/1273), Sadruddin Konevî (ö.672/1273), Ebubekr Niksârî (ö.?), Fahrüddin Irâkî (ö.685/1289) gibi şeyhler tarafından geliştirilirken;⁶¹ köylü ve göçebe nüfus kitlesi arasında Yesevî, Babaî, Kalenderî, Haydarî kökenli Baba İlyas (ö.637/1240), Hacı Bektaş Velî (ö.669/1270), Barak Baba (ö.707/1307), Yunus Emre (ö.720/1320), Abdal Kumral, Abdal Murad, Abdal Musa, Geyikli Baba⁶² gibi şeyh ve dervişlerin talimleri doğrultusunda yayılmıştır.⁶³ Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında tasavvuf ve tarikat zümreleriyle medrese ulemasının birlikte hareket etmeleri;bu tarikat şeyhlerinin birbirleriyle iyi ilişkilere sahip olmaları; gayr-i sünî tavrın melâmet ve vahdet-i vücud doktrini çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusu edilirse;bütün bu zümrelerin Anadolu'da dinî ve ananevî inanç motiflerinin, tasavvuf ve medresenin,eski

⁵⁹Balcıoğlu, T.H., Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, s.87-88; Turan,O., "Selçuklu Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak, Fustâtü'l-Adâle fi Kavâidi's-Saltana",Altıncı Doğum Yılında M.F.Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s.537vd.; Cahen, Claude, "Le problem du schisme dans l'Asie Mineure pre-Ottomane", Le Schisme İmamite, Paris, 1969, s.116; aynı mlf, Türklerin Anadolu'ya Girişi, çev., Y.Yücel, B. Yediyıldız, Ankara, 1992, s.56.

⁶⁰Bk.,H.Z.Ülken, "Anadolu örf ve adetlerinde eski kültürlerin izleri", AÜİFD, c.XVII, 1969,adlı makalesinde bu inanç kalıntılarına işaret eder. Ayrıca Bektaşî tarikatındaki benzer tezahürleri tesbit mahiyetinde; Babinger,F., "Anadolu'da İslamiyet",DFEFM, 1922,S.3 ile Hasluck,F.W., Bektaşî Tetkikleri,çev.,R. Hulusi, İstanbul, 1928,çalışmalarına bakılabilir.

⁶¹Köprülü,M.F., İlk Mutasavvıflar, s.195 vd.; Ülken, H.Z., Türk Tefekkürü Tarihi, c.II, s.100,140,235,252;Ayas, M.Rami,Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma, Ankara , 1991, s.47-48; Ocak,A.Y., La Revolte, s.26-27; Fırlı, E.Ruhi, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Ankara,1990, s.102-103.

⁶²Vefat tarihleri zikredilmeyen bu erenler VIII/XIV. asrın ilk yarısında yaşamışlardır.

⁶³Köprülü,M.F., İlk Mutasavvıflar, s.205-207; aynı mlf, "Bektaşîliğin Menşeleri", TY, c.II,Nu:8,1341, s.133-135; aynı. mlf., "İslam sufi tarikatlarında Türk-Moğol şamanlığının tesiri", çev.Y.Altan, AÜİFD, c.XVIII, 1970, s.148-152; Togan,Z.V., a.g.e.,s.333-335; Ocak,A.Y., La Revolte,s.28-35; Fırlı, E.R., Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, s.104-117,127-132.

kültürlerle islami kültürün, mezc olduğu, sentezinin yapıldığı bir din anlayışına sahip,samimi ve ihlaslı zümreler olduğunu söylemenin daha doğru ve rasyonel olacağı kanaatindeyiz.⁶⁴

VII/XIV. asır Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yeni fetih ve gaza yollarını açtığı, iktisadi ve içtimai huzursuzluğun sona erdiği, Anadolu'nun siyasi birliğinin önemli ölçüde sağlandığı bir dönem olmuştur. IX/XV. asrın başındaki fetret Devri (804-816/1402-1413) az bir kayıpla atlatılıp devletin imparatorluk olma süreci hızla devam etmiştir.⁶⁵

IX/XV. yüzyılın başlarında İran kaynaklı Hurufilik cereyanı Anadolu'da özellikle Nesimi (ö.811/1408) ve Aliyyü'l-Âlâ(ö.822/1415)'nın faaliyetleriyle yayılma istidadı göstermiştir.⁶⁶ Bu hareket bilhassa Babai hareketinin devamı niteliği taşıyan ve umumiyetle taşrada teşkilatlanan Bektaşî tarikatı mensupları arasında tutunmuş,Cavidanâme, Üstüvânâme gibi eserleri, mezkur tarikat erbabınca benimsenmiştir.⁶⁷ Böylece Hurûfiliğin batıl ve sapık itikadi inanç motifleri de Betaşî tarikatı esasları içine girmiştir.⁶⁸ Fatih'in ilk zamanlarında padişaha Hurûfilik propogandasının yapılması⁶⁹ bu fırkanın faaliyetleri ve tesirlerini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

IX/XV. asırda Anadolu'nun dini hayatına tesir eden bir başka hareket ise, Erdebil'de doğan, Şeyh Safi evladının tarikatla mezcederek

⁶⁴Togan,S.S.,Cürcânî'nin bir şiirinde:"İlim güneşi Arap ufkunda doğmuş,Acem diyarında kemalini bulmuştur ;fakat Rum diyarında örf çokluğu yüzünden ziyadan mahrum bir cirm-i semavi olarak kalan bu güneş, yakında tam olarak biter ve cehalet karanlığı bütün dünyayı alır",dediğini nakleder, bk.,a.g.e.,s.373. Ancak Anadolu'daki örf ve ananeye bağlılığın Şeriate uygun olduğu da bilinmektedir, bk. İnalçık,H., "Osmanlı hukukuna giriş ", Osmanlı İmparatorluğu eserinin içinde,s.324-327.Bu konuda bir örnek olarak bk.Karahan, Leyla,Bayburt Kanunnâmesi, Ankara, 1990.

⁶⁵Akdağ,M., Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c.II, s.36 vd..

⁶⁶Gölpınarlı,A., Hurûfî Metinleri Kataloğu, Ankara , 1973, s.24.

⁶⁷İshak Efendi,Harputlu, Kâşifu'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Esrâr, İstanbul,tarihsiz, s.45;Atalay, Besim, Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul, 1340, s.30-34.

⁶⁸H. İshak Efendi, eserini bunu isbatlamak için kaleme almıştır. Esere göre, aslında sünni olan Bektaşilik, Hurûfiliğin tesirinde kalarak gayr-i sünni bir hüviyete bürünmüştür. Bu iddia bazı müsteşrikler tarafından da benimsenmiştir.Bk. Ocak,A.Y., "Bektaşilik" md. TDVİA, c.,V, s.373-374; Birge,J.Kingsley, Bektaşilik Tarihi, çev., R.Çamuroğlu, İstanbul,1990, s.64-79. Benzer mülâhazaları Y.N. Öztürk'ün Tarihi Boyunca Bektaşilik, İstanbul, 1990, adlı eserinin 45-194. sayfaları arasında da görmek mümkündür.

⁶⁹Mecdi,Mehmed Efendi, Hadâiku's-Şekâik, nşr, A. Özcan, İstanbul, 1989, c.I, s.82; Hoca Sadeddin, Tâcü't-Tevârih, c.V, s.53-54.

benimsedikleri isnâaşere şîliğidir. Bu hareket, özellikle Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleriyle köylü ve göçebe zümre arasında küçümsenmiyecek bir taraftar kitlesine sahip olmuştur.⁷⁰ Şeyh Cüneyd, önce Sultan II.Murad'dan yer istemiş,bu isteği reddedilince Konya üzerinden Güneydoğu Anadolu'ya geçip Varsak aşiretleri arasında propoganda yapmış,sonra da Doğu Anadolu'da Uzun Hasan ile siyasi bir ittifak kurmuştur.⁷¹ Sultan II.Bayezit zamanında Anadolu'daki propoganda faaliyetlerini artıran Safevîler,907/1501'de Şah İsmail liderliğinde devlet kurmayı başarmışlar,⁷² bundan sonra da Anadolu'yla ilişkilerini kesmemişlerdir.⁷³

X/XVI. asrın başından itibaren tarihî süreçte devam eden sünnî-şîi zıtlaşması, Osmanlı-Safevî bayraktarlığıyla⁷⁴ asırlar boyu devam etmiş, iki ülke arasındaki savaşlar neticesinde dinî muhtevalı esaslar antlaşma metinlerinde daima yer almıştır.⁷⁵

Bu asırda Osmanlı devlet ricali ve medrese ulemasının,devletin kuruluş ve gelişme dönemindeki fikrî müsamaha ve hoşgörüsünün azaldığını, dinî ilimlere ağırlık veren,sünnî itikad esasları çerçevesinde muhafazakar bir ilim zihniyetinin şekillendiğini, müsbet ilimler ve teknik gelişmelere karşı kayıtsız ve menfi tavır alındığını, devletin diğer müesseselerindeki gerilemenin ilmiyye teşkilatında da mevcut olduğunu görüyoruz.⁷⁶Bu asırda dikkate değer dinî hareketler arasında;

⁷⁰Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'a birleşme teklifi yaparken bir emirle 20.000 süvari toplayabileceğini söyler. Bk.Aşıkpaşazâde, Tevârih-i Al-i Osman,s.265.

⁷¹Aşıkpaşazâde,a.g.e., s.264-265; Hinz, Walter, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,çev., T. Bıyıklıoğlu,2.baskı, Ankara, 1992, s.16-18; Yınanç, M.Halil, "Cüneyd" md.,İA, c.III,s.242-245.

⁷²Gelişmelerin tarihi seyre için bk.,Hoca Sadeddin, Tâcü-Tevârih,c.IV,s. 195-216; Yazıcı, Tahsin,"Safevîler"md., İA, c.X, s.53-59;Hinz, W.,a.g.e.,s.62-87; Sümer, F, Safevî Devletinin Kuruluşunda Anadolu Türklerinin Rolü,Ankara, 1976, s.15-23.

⁷³Kütükoğlu, Bekir, Osmanlı-İran Münasebetleri 1578-1590, İstanbul,1962, s.2-3.

⁷⁴Laoust, Henri, Les Schismes dans l'İslam, Paris, 1965, s.274,291; Ali Şeriatî, Ali Şîası Safevî Şîası, çev.,F. Artinli, İstanbul, 1990, s.95,111,113.

⁷⁵Bk.,Kütükoğlu, B., Osmanlı-İran Münasebetleri, s.195-196; Saray, Mehmet, Türk-İran Münasebetlerinde Şîiliğin Rolü, Ankara, 1990, s.45 vd..

⁷⁶Bk.Koçi Bey Risalesi,s.26-27; Adivar, Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim,4.baskı, İstanbul, 1982, s.71-73; Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Devletinin İlmiyye Teşkilatı, 3.baskı, Ankara, 1988, s.141-148; Bayraktar, Mehmet, İslamda Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara, 1985, s.213-214; Ocak,A.Y., "Günümüz Türkiye'sinde İslamî düşüncenin bir tahlil denemesi ve tarih perspektivi", Düünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Sempozyumu, Bursa,16-17 Haziran 1990, s.143-145.

tartışmaları XVII.asra da sirayet eden el-Birgivi'nin protestocu tavrını⁷⁷, halk arasında fitne ve fesada yol açan bazı sufi temayülleri⁷⁸ ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki mahalli ayaklanmaların dinî vechesini zikretmeliyiz.⁷⁹

1.2.3.Fütüvvet Teşkilatı ve Ahilik:

İslam tarihinde iktidarların zayıfladıkları dönemlerde devletin başına problemler açan, başıboş gruplar halinde bulunan fütüvvet ehli,⁸⁰ ilk defa Abbasî halifesi en-Nâsır Lidinillah'ın gayretleriyle düzenli bir teşkilat haline gelmiştir.⁸¹ Halife en-Nâsır, Bağdat fütüvvet ehlini kontrol altına almak ve hilafetin siyasî otorite bakımından güçlenmesini teminde faydalanmak gayesiyle bu teşkilata girmiş (583/1187), sonra teşkilatın liderliğine ulaşarak (604/1207) ideallerini tahakkuk ettirmek için faaliyete girişmiştir.⁸² Bu istikamette mevcut islam devletlerine elçiler, fütüvvet buyrultuları⁸³ ve fütüvvet libasları gönderen halife en-

⁷⁷Muhammed b.Pir (ö.981/1573)'in itikadî görüşleri hakkında daha fazla bilgi için bk.Yüksel, E., *Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed el-Birkévî*, thèse de Doctorat 3ème cycle, soutenue à la Sorbonne, Paris, 1972, s.184-188.

⁷⁸Bk., Gölpinarlı, A., *Melâmet ve Melâmîler*, İstanbul, 1931, s.64 vd.; Asrar, A., *Kanunî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslam Alemi*, s.110; Ocak, A.Y., *Kalenderîler*, s.129-140.

⁷⁹Ahmed Refik, XVI. Asırda Osmanlılar Döneminde Rafizilik ve Bektaşilik, s.7-12. Ancak bu ayaklanmaları sadece dinî sebeplere istinad etmek doğru değildir; siyasî, iktisadî, içtimai sebepleri de birlikte mütalaa etmek gerekir. Bk., Akdağ, M., *Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması*, s.2, 38, 63-64; Ülgener, S.F., "14. Asırdanberi Esnaf Ahlakı ve Şikayeti Mucip Bazı Haller", *İÜİFM*, c.XI, 1949-1950, s.392-395.

⁸⁰Bu ilk düzensiz fütüvvet grupları için "ayyâr", "şuttâr", "rûnûd" gibi tabirler kullanılmıştır.

⁸¹Fütüvvetin tarihçesi için bk.Taeschner, F., *"Futuwwa"* md., Eİ, 2.édition, c.II, s.964-967; aynı mlf, *"Die Islamischen Futuwwabünde"*, *ZDMG*, 12(87, 1933), s.6-49; aynı mlf, *"İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı"*, çev., F. Işıltan, *İÜİFM*, c.XV, 1953-1954, s.3-32; aynı, mlf, *"İslamda fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri"* çev., S.Yüksel, *Belleten*, c.XXXVI, S.142, 1972, s.203-235 ; Çağatay, N., *"Fütüvvet-Ahi teşkilatının menşei meselesi"*, *AÜİFD*, c.I, Nu:1, s.58-68, Nu:2, s.61-84; Aynı mlf., *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s.29-37; eş-Şeybî, M.Kâmil, *es-Sıla Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, 3.Baskı, Beyrut, 1982, c.I, s.527-540; Kocatürk, Sadeddin, *"Fütüvvet ve Ahilik"* XX.Ahilik Bayramı, Kırşehir, 1984.

⁸²Bk., önceki dipnottaki kaynaklar ve ayrıca; Kahle, Paul, *"Ein Futuwwa erlass des Kalifen en-Nâsır aus dem Jahre 604 (1207)"*, *Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim*, Berlin, 1933, s.52-54; Cahen, C., *"Note sur le debuts de la futuwwa d'an-Nâsir"*, *Oriens*, c.VI, Nu:1, 1953, s.18-23; aynı mlf., *"İslam des Origines au Debut de l'Empire Ottoman"*, Bordas, 1970, s.218; Kayaoğlu, İsmet, *"Halife en-Nâsir'ın fütüvvete girişi ve bir fütüvvet buyrultusu"*, *AÜİFD*, c.XXV, 1981, s.221-229.

⁸³Bir buyrultu örneği için bk., Kahle, P., a.g.m., s.54-55; Kayaoğlu, İ., a.g.m., s.224-226.

Nâsır,kendi izni olmadan fütüvvetle ilgili icraatların yapılmasını da men etmiştir.⁸⁴

Anadolu'da ise, ilk defa Sultan İzzeddin Keykavus I Şeyh Mecdüddin İshakî'yi en-Nâsır'a elçi olarak gönderip, dönüşünde fütüvvet teşkilatına girmiştir.⁸⁵Onun oğlu Sultan Alaaddin Keykubad I da Şeyh Ebû Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdi (ö.632/1234)'nin elinden fütüvvet libasını giymiştir. Bilhassa es-Sühreverdi'nin elçilik vazifesiyle geldiği Anadolu'da, tasavvufi şahsiyeti itibarıyla da önemli tesirleri olmuştur.⁸⁶

Fütüvvetin Anadolu'ya girişi VII/XIII. asrın başlarına tesadüf etmesine rağmen, fütüvvet doktrini ve prensiplerine uygun bir ünvan; Ahilik,Anadolu'da daha önce de görülür. "Ahi" tabiri ilk defa Hucvîrî tarafından Ahi Zancânî diye anılan Şakîk Ferec (ö.457-1064)'in lakabı olarak kullanılmıştır.⁸⁷C. Cahen'î, kelimenin Eflâkî'nin eserinde VI/XII.y.y.'da yaşamış çeşitli kimseler hakkında kullanılışı,⁸⁸ve bu kimselerin nisbet itibarıyla Kuzeybatı İran ve civarından olmaları Ahiliğin İran menşe'li olduğu kanaatine götürmüştür.⁸⁹M.Öztürk'ün de işaret ettiği ve bazı alimler tarafından da iddia edildiği gibi; kelimenin Farsça lügatlarında bulunmayışı, "Divân-ı Lügat-ı Türk"'de ise "akı" şeklinde ve "cömerd,eli açık" manalarıyla açıklanması,⁹⁰ ayrıca Kuzey İran'ın Orta Asya'dan göç eden Türkler için Anadolu'ya geçişte merhale olması Ahiliğin Türk menşe'li oluşu fikrini

⁸⁴Bilhassa bunduk atma,kemenkeşlik,güreş gibi sportif faaliyetler düzenli hale gelmiştir, bk.,Zeydan, Corci, İslam Medeniyet Tarihi , çev.,Z.Megamiz, İstanbul,1978, c.V, s.318-319.

⁸⁵İbni Bibî, el-Evâmirü'l-Alâiyye, c.I,s.210-212, ter,s.60 ;Turan, O., "Keykavus I" md.,I, c.VI,s.631-642.

⁸⁶es-Sühreverdi sadece fütüvvet teşkilatı yoluyla değil,aynı dönemde kendi adına teessüs edilen tarikat vasıtasıyla da (E.Kirmanî bu tarikatın ilk mümessillerindendir,bkOcak,A.Y.,Kalerderîler. s.80) Anadolu'daki tasavvuf hareketlerinde önemli bir yer işgal etmiştir.Bu dönemde uç şehri olan Eskişehir'de es-Sühreverdi adına bir ahi zaviyesinin kurulması bunun açık bir ifadesidir. Bk.,Doğru, Halime, XVI.y.y.'da Sultanönü Sancağındaki Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, Ankara,1991, s.40.

⁸⁷Hucvîrî, Ebû Ali b. Osman el-Cüllâbî, Keşfü'l-Mahcûb,çev., S.Uludağ, İstanbul, 1982, s.278.

⁸⁸Bk., Eflâkî, Ahmed , Menâkıbu'l-Arifin,çev.,T.Yazıcı, 2.baskı, Ankara, 1989. Ahi Beşşâre, Ahi Türk, Ahi Çoban (c.II,s.170),Ahi Natur (c.I,s.34-35)

⁸⁹Bk.,Cahen, C., "İlk Ahiler Hakkında", çev.,M.Öztürk, Belleten, c. L, S. 197,1986, s.592.

⁹⁰Kaşgarlı Mahmud,Divân-ı Lügat-ı Türk, nşr.,B.Atalay, Ankara, 1985,c.I,s.90,310.

kuvvetlendirmektedir.⁹¹Bununla beraber "Ahi" kelimesinin Arapça "kardeşim" manasına "uhuvvet" kökünden iyelik takısı getirilerek türetildiği şeklindeki fikir de yaygın olarak kabul görmüştür.⁹²

Ahilik tabiri bilhassa meslek ehli içinde ustalık payesine ermiş kimseler için kullanılmıştır.⁹³ VII/XIII. asırdan önceki durumlarıyla ilgili kendileri hakkında pek az şey biliniyorsa da ahiler, bu asırda fütüvvet ile bütünleşerek önemli faaliyetler icra etmişlerdir.⁹⁴Böylece Anadolu'daki fütüvvet teşkilatı,Arap ve Acem fütüvvetinden etkilenerek ve fakat Türk milli kültürünü esas alarak nev'i şahsına münhasır bir yapıya bürünmüştür.⁹⁵ Fütüvvet teşkilatı, Anadolu'da esnaf ve sanatkar zümrelerine ağırlık veren bir yapılanmaya gitmiştir.⁹⁶VII/XIII.yüzyılın ortalarından itibaren ise bazı siyasi hadiseler de alet olan, teşkilatın tabanını oluşturan ve İbni Bîbî tarafından "rûnûd", "serseri", "rezil" gibi kelimelerle ifade edilen⁹⁷fütüvvet mensubu kimseler, meslek ehli olmamalarına rağmen askerî kuvveti oluşturan kitle olduğu için fütüvvet teşkilatının tabîi üyesi olarak kabul edilmişlerdir.⁹⁸

⁹¹Cahen,C. ,a.g.m.,M.Öztürk'ün notu,s.592; Tarım, C. Hakkı,Tarihte Kırşehiri Gülşehri, Ankara, 1948, s.61-62; Çağatay, N.,Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,s.44; Bayram, Mikail,Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu,Konya, 1991,s.3-5;Fayda, Mustafa,Anadolu Ahi Teşkilatı, basılmamış lisans tezi, AÜİF, Ankara, 1966.s. 7-8.

⁹²Msl.,bk.,Taeschner,F., "Futuwwa"md.,El,2.édition; c.II, s.967; Çağatay,N.,Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,s.1,43. Ancak kelimenin kullanılış şekli bu ihtimal üzerinde bazı soru işaretlerine yol açar.Çünkü "ihva,ihvan,uhuvve" gibi yaygın kullanım yerine "ahi" şeklinin kullanılması dikkat çekicidir.Binaenaleyh,kelimenin Türkçe "akı" dan "ahi"ye dönüştüğünü kabul etmek daha isabetlidir.Bununla beraber Arapça "kardeşim" manasının da benimsenip, kelimenin kapsamı genişletilmiştir,denilebilir.

⁹³Razavî,Süleymaniye Ktb.,İzmir 337,v.16.b.

⁹⁴Ahi-Fütüvvet ilişkisi hakkında bk.,Tabakoğlu.A., "Tasavvufun içtimaî, iktisadî ve siyasi yönleri II" Fikir ve Sanatta Hareket,c.VIII, S.91,1978,s.25-26; Kocatürk, Sadeddin, "Fütüvvet ve Ahilik", XX.Ahilik Bayramı, Kırşehir,1984, s.31-35; Çağatay, N., Bir,Türk Kurumu Olan Ahilik,s.205 vd..

⁹⁵Taeschner ve Cahen gibi müsteşriklerin Anadolu fütüvvet-ahi teşkilatını İranî menşee bağlamaları ve tek bir kaynağa irca etmeleri fikrine katılmıyoruz. Bk.,Taeschner, F."Die Islamischen Futuwwabünde",s.43 vd.;Cahen, C., "İlk Ahilere Dair", s.592

⁹⁶Köprülü,M.F.,Osmanlı devletinin Kuruluşu, s.91; Ülgener, Sabri, İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1981,s.33-34.

⁹⁷İbni Bîbî, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, s.232-235.

⁹⁸M.F. Köprülü "Gaziyan-ı Rum"un fütüvvet teşkilatı mensupları olduklarını ileri sürer.Ahmed b. İlyas el-Hartburtî'nin "askerlerin en-Nasır'dan itibaren fütüvvetin tabîi üyeleri sayıldıkları yolundaki " ifadeleri(bk.s.222), Köprülü'nün fikrini destekler. Diğer taraftan Bağdat fütüvvet ehlinin de benzer faaliyetlerde bulunması, "ayyar", "şuttar", "rûnûd" gibi zümrelerle fütüvvet ehlinin çeşitli zamanlarda direkt ilişkisi, bu fikri desteklemektedir. Bk.eş-Şeybî, es-Sıla,c.I,s.528-529; Taeschner, F., "İslam ortaçağında fütüvvet teşkilatı",s.9-10; Kazıcı, Ziya,

Ahiler siyasî hadiselerle iştirak ederken, grup menfaatini ve millî menfaatleri gözönüne almışlardır. Eflâkî'de geçen "Hanigâh-ı Ziya" ile ilgili mücadelede cemaat menfaatlarının ön plana geçtiğini görmek mümkündür.⁹⁹ Ahi Evren'in Kayseri ve Kırşehir'deki faaliyetlerinde ¹⁰⁰ Eratna Beyliği'ne karşı hareketinde Kadı Burhaneddin'in yanında yer alan ¹⁰¹ Ahilerin tavrında millî menfaatlar ön planda dır. Ülken'e göre, Ahilerin millî menfaatlar konusundaki tutumu, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücudcu tasavvuf felsefesinin aksiyoner ve mücadelecî bir tavra dönüşmesinin açık tezahürüdür.¹⁰² Moğol istilasından sonra, Anadolu'da siyasî istikrarsızlığın ve anarşinin ortaya çıkmasıyla, şehirlerde idareyi ele alan ahi reisleri, böylece içtimâî düzeni korumaya müteallik tedbirleriyle toplumun huzur, asayiş ve güvenini temin etmişlerdir.¹⁰³ Nitekim Ankara'da uzun müddet hakimiyeti ellerinde tutan Ahiler,¹⁰⁴ Osmanlıların siyasî istikrarı sağlamalarıyla 762/1361'de şehri Sultan Murad I'e mücadele etmeden teslim etmişlerdir.¹⁰⁵

"Ayyar" md., TDVİA, c.IV, s.296; Cahen, C., l'İslam des Origines au Debut de l'Empire Ottoman, s.124-125; aynı mlf., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s.327-328. VII/XIII. asrın ortalarında askerliğin önemli bir gelir kaynağı olduğu göçebe Türkmen aşiretleri zamanla ordudan tasviye edilmişler ve dönemin siyasî şartları içinde geçimlerini yine silah gücüyle temine çalışmışlardır. Bk. Baykara, T., a.g.e., s.71.

⁹⁹Eflâkî, Menâkıbu'l-Arifin, c.II, s.169-173; Bayram, M., Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, s.95, 116.

¹⁰⁰Bk., Bayram, M., a.g.e., s.81-85.

¹⁰¹Bk., Esterâbâdî. Aziz b. Erdeşir, Bezm ü Rezm, çev., M. Öztürk, Ankara, 1990, s.270, 294, 302-308 ; Taeschner, F., "Beitrage zur geschichte der Achis in Anatolien (14-15 jht.)" İslamica, c.IV, 1931, s.11-12.

¹⁰²Ülken, H.Z., Türk Tefekkürü Tarihi, c.II, s.127-128, 136; ayrıca bk., Bayram, M., a.g.e., s.92-93.

¹⁰³İbni Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Ğarâibi'l-Emsâr, Kahire, 1928, c.I, s.203; Köprülü, M.F., Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu, s.64, 90 ; Cahen C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, s.328-330.

¹⁰⁴A. Tevhid, bu hakimiyeti bağımsız bir şehir devleti gibi kabul etmiştir, bk., "Ankara Ahiler Hükümeti", TOEM, c.IV, S 19, 1329, s.1200-1204. Aynı fikir için ayrıca bk., Anadolu C., Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, s.116. Ancak bu fikir abartılıdır; Ahiler her ne kadar Ankara'da bağımsızlığı ele geçirmişlerse de bu bir şehir devleti görünümünü taşımaz. Bk., Köprülü, M.F., "Ankara ve Ahiler", Hayat Mecmuası, c.I, S.21, Ankara, 1927, s.402-403.

¹⁰⁵Neşrî, M., Kitâb-ı Cihannümâ, c.I, s.190-193 F.Taeschner ve G.G.Arnakis, bu meselede Ahilerin müsbet tavrını gözardı ederek, Sultan Murad I'in Ahi teşkilatına girişini en-Nâsır'ın fütüvvetine benzetip, Ankara'yı ele geçirmek için siyasî bir manevra gibi göstermek istemişlerdir. Bk., Taeschner, "War Murad I Grossmeister oder mitglied des Achibundes ?" Oriens, c.VI, 1953, s.29-30; Arnakis, "Futuwwa Traditions in the Ottoman Empire Akhis, Bektashi dervishes and craftsmen" JNES, c.XII, 1953, s.236. Hadiselerin tarihi seyri ve Ahi teşkilatının fikrî yapısı mütalaa edilince bu iddiayı kabullenmek mümkün değildir.

Ahilerin ve fütüvvet ehlinin Osmanlı Devletinin kuruluş ve gelişmesinde de önemli rolleri olmuştur. Aşıkpaşazâde'de "Gaziyân-ı Rum", "Ahiyân-ı Rum", "Bacıyân-ı Rum", ve "Abdalân-ı Rum" diye nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna Anadolu'da mühim destek sağlayan zümrelerden ilki fütüvvet ehlini ¹⁰⁶ ikincisi ise Ahi esnaf teşkilatını ifade etmektedir. "Bacıyân-ı Rum"un ise Ahi teşkilatıyla yakın alakası olduğu son araştırmalarda ortaya konulmuştur.¹⁰⁷ Bu üç zümrenin "Abdalân-ı Rum" ile sıkı ilişkiler içinde olduğunu söylemek mümkün olmakla beraber, konumuzun sınırları çerçevesinde tafsilata girmek istemiyoruz.¹⁰⁸ Ahilerin fütüvvet ehlinin Osmanlı Devletinin kuruluşuna katkılarını gösteren önemli işaretlere gelince: Bunlardan ilki Şeyh Edebâli (ö.VII/XIII. asır başları ?)'nin bir Babaî şeyhi¹⁰⁹ olduğu kadar bir Ahi olarak da gösterilmesi ve Çandarlı ailesinin de Ahi oldukları hakkındaki rivayetlerdir.¹¹⁰ İkinci olarak, Orhan Gazi'nin ilk, defa teşekkül ettiği yaya ordusuna diğer askerlerden ayırıcı vasıf olarak ahi üniformalarını giydirmesi zikredilebilir.¹¹¹ Üçüncüsü, Sultan Murad I'in bir vakfiyede Ahi reisi olarak zikredilmesi ve bir başka Ahiye vakıfta bulunması,¹¹² sayılabilir. Dördüncü delil ise, Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenlerinin fütüvvet teşkilatı merasimleriyle büyük benzerlik arzetmesini, hatta bir fütüvvet merasimi olduğunu O.N. Ergin'e katılarak söyleyebiliriz.¹¹³

Anadolu ahilerinin özellikle VIII/XIV. asırda cemiyetin nizamını sağlamada, gençlerin eğitiminde ve üretime katkılarında, meslek

¹⁰⁶"Gaziyân-ı Rum" tabiriyle fütüvvet ehli(rünûd) ve alplerin kastedildiği anlaşılmaktadır. M.F. Köprülü bu isimlendirmenin şumul itibarıyla hatalı olduğunu ortaya koymuştur, bk, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s.84-88.

¹⁰⁷Bk., Bayram, M., Bacıyân-ı Rum, Konya, 1987, s.18, 35, 44.

¹⁰⁸Bir misal olarak Babaî hareketinin ve Ahilerin Konya'daki kukla hükümete karşı Türkmenlerin safında yer almaları gösterilebilir. Bk. Köprülü, M.F., a.e.g., s.90; Taeschner, F., "Beitrag zur geschichte der Achis in Anatolien (14-15 jht.), s.22-23; Arnakis, G.G., a.g.m., s.235; Bayram, M., Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, s.14 vd..

¹⁰⁹Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye, nşr., İ.E. Erünsal, A.Y.Ocak, İstanbul, 1984. s.LXXIV, mtn., s.169.

¹¹⁰Bk., Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, 4.baskı, Ankara, 1982, c.I, s.105-106; Tarım, C.H., Tarihte Kırşehir Gülşehri, s.59.

¹¹¹Aşıkpaşazâde, Tevârih-i Âli Osman, s.205; Köprülü, M.F., Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s.13; Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, s.346.

¹¹²Taeschner, F., "War Murad I Grossmeister oder mitglied des Achibundes ?", s.25-26; Togan, a.g.e., s.346.

¹¹³Bk. Arnakis, a.g.m., s.241-242.; Anadol, C., Ahi Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, s.76-78.

gruplarının gelişmesinde önemli faydaları olmuştur.¹¹⁴ Ancak bu asırdan itibaren teşkilatın şekilci, kesin kurallara bağlı bir tarikat havasına büründüğünü de belirtmeliyiz. Bununla beraber IX/XV. asırda devletin imparatorluğa geçiş sürecinde ahi teşkilatı fütüvvet ehlini bünyesinden atarak tamamen bir meslek teşekkülü, lonca haline gelmiş ve daha da önemlisi gayr-ı müslim unsura kapılarını açmıştır.¹¹⁵

X/XVI. asırdan itibaren tamamen lonca teşkilatı haline dönüşen fütüvvet-ahi teşkilatı, bu asrın ikinci yarısında, devletin diğer müesseselerinde olduğu gibi bozulmaya başlamıştır. Evliya Çelebi'nin verdiği malumata göre esnaf ehlinin teşkilat esaslarını hiçe sayan keyfi bir tavır takındığı anlaşılmaktadır.¹¹⁶ Bununla beraber özellikle İstanbul debbağ esnafının fütüvvet kurallarına ve töreye bağlı bir gelenekle hayatlarını idame ettirdiklerini yine Evliya Çelebi haber vermektedir.¹¹⁷ Sultan Murad IV'ün emriyle düzenlenen esnaf alayında farklı şubelerini zikrettiği 480 esnaf zümresi yer alır.¹¹⁸

Fütüvvet adab ve erkânı belli bir teşkilat olmaktan öte, Fütüvvetnâmeler vasıtasıyla esnaf zümreleri arasında ve bazı tarikatlarda devam ettirilmiştir. X/XVI. asırdan itibaren başlayan bozulmaya rağmen teşkilatın güçlü bir yapıya sahip olduğu, izleri günümüze kadar devam etmesinden anlaşılmaktadır.¹¹⁹

I.2.4.Fütüvvetnâmelerin Yeri ve Önemi:

VII-X/XIII-XVI. asrın dinî ve sosyal hayatındaki yerini ve fonksiyonunu belirtmeye çalıştığımız ahilik ve fütüvvet teşkilatı

¹¹⁴Ergin, O.N., Mecelle-i Umur-i Belediyeye, c.I, s.548-549.

¹¹⁵Ahiliğin "lonca" haline dönüşmesi ve loncalar hakkında bk., Ergin, O.N., Mecelle-i Umur-i Belediyeye, c.I, s.560 vd.; Çağatay, N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s.99vd.; Gülvehaboğlu, Adil, Ahi Evren Veli ve Ahilik, Ankara, 1991, s.189-190.

¹¹⁶Bk., Evliya Çelebi, Mehmed Zilli, Seyehatnâme, İstanbul, 1314, c.I, s.594. Ayrıca bk., Ülgener, S., a.g.e., 117-118.

¹¹⁷Bk., aynı eser, c.I, s.486. Evliya Çelebi debbağların tavrına binaen bir "Fütüvvetnâme" özetini de eserine derc ederek, onlardan sitayişle bahsetmiştir (c.I, s.489-503).

¹¹⁸Aynı eser, c.I, s.506 vd..

¹¹⁹Taeschner, F., "Beitrage zur Geschichte der Achis in Anatolien (14, 15, Jht.)", s.20. Ayrıca bk., Er, Tülay, Simav İlçesi Yaren Teşkilatı, Ankara, 1988, s.30 vd.; Çağatay, N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s.142-157; aynı mlf., "Anadolu Türklerinin ekonomik yaşamları üzerine gözlemler (bu alanda Ahiliğin etkileri)", Belleten, c.LII, S.203, 1988, s.497-500.

hakkındaki temel kaynak,hiç şüphesiz teşkilatın adab töre ve kaidelerini didaktik bir metodla açıklayan ve teşkilat mensuplarının el kitapları hüvviyetini kazanan Fütüvvetnâmelerdir. Bu hususiyetiyle Fütüvvetnâmeler, bu dönemdeki dinî hayatın ve inançların öğrenilmesine katkı sağlayan kültür tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden eserlerdir.¹²⁰ Bu eserler umumiyetle müellifleri belli olmadığı için anonimleşmişlerdir.¹²¹ Bununla birlikte teşkilat hakkında önemli bilgiler ihtiva eden müellifi belli Fütüvvetnâmeler de vardır.

Gramer hususiyetleri itibarıyla genellikle XIV-XVI asra aidiyyetleri ¹²²kabul edilen Türkçe Fütüvvetnâmelerin, istinsah edilmiş nüshaları ise XVI.ve müteakip asırlara aittir. Bir çoğunda ise telif ve istinsah tarihi bulmak mümkün değildir. Sonraki asırlarda istinsah edilen nüshalar da, öncekilerin kopyası olduğu için aynı hususiyetleri taşır.¹²³Verilen malumatın da genellikle birbirinden nakil olduğu göz önüne alınarak müellif ve müstensihlerin fütüvvet-ahî çevresinde bilinen kaynakların pek dışına çıkmadıklarını, anlatılan kıssaların tarihi realitesi üzerinde fazla durmadıklarını, hatta efsanevî rivayetlere yer verdiklerini söyleyebiliriz.¹²⁴ Nakledilen sözlere, sıhhat derecelerine bakılmaksızın yer verildiği, hadislerin eksik veya yanlış yazıldığını, bazen ayetlerde de benzer hatalar yapıldığını müşahade etmekteyiz.¹²⁵

İlk yazılan Fütüvvetnâmeler,fütüvvetin tarif, tavsif ve ahlakî esasların izahını yaparken,¹²⁶sonra yazılan ve çoğu Türkçe olan Fütüvvetnâmelerde merasim adab ve erkanına dair bilgilerin daha geniş yer aldığı görünür.

¹²⁰Fütüvvetnâmelerin Anadolu'nun dinî tarihi açısından önemine M.F.Köprülü işaret etmiştir,bk., "Anadolu Selçuklularının yerli kaynakları", Belleten,c.VII, 1947,s.445-446.

¹²¹Cumbur, M., "Bir Fütüvvetnâme Nüshasının Tanıtımı",s.85.

¹²²Bu dönemin gramer hususiyetleri hakkında geniş bilgi için bk.,Yavuz, Orhan, Anadolu Türkçesi İle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri,basılmamış Dr. tezi. Erzurum, 1986, Fütüvvetnâmelerin gramer hususiyetleri hakkında bk.,Gölpınarlı,A., "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", s.97-99 ; aynı mlf., "Seyyid Gaybî Oğlu Seyyid Hüseyin ve Fütüvvetnâmesi", s.54-59 ; Şeyh Eşref b. Ahmed, Fütüvvetnâme, nşr.,O.Bilgin, s.VI-VIII.

¹²³Mesela Mustafa b. Hüseyin tarafından 1161/1748'de istinsah edilen Razavî Fütüvvetnâmesindeki Farsça ifadelerde "dâl" harfî noktalı olarak yazılmıştır.

¹²⁴Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin yazdığı Fütüvvetnâme-i Sultânî'de de aynı hususiyetleri gören Gölpınarlı, buna taccüp eder,bk., "Seyyid Gaybî Oğlu Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi",s.35.

¹²⁵Mesela Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık, v.7.a'da dua maksadıyla nakledilen bir ayete ilave yapılmıştır.

¹²⁶Taeschner, F., "Der anteil des sufismus an der formungdes Futuwwaideals", Der İslam, c.XXIV, 1937, s.50 vd.

IX-X/XV-XVI. asırda yazılan Fütüvvetnâmelerde görülen bu hususiyet beraberinde şîi unsurları da taşımakta ve bu dönemde Anadolu'da başlayan şîi propogandanın tesirini göstermektedir.¹²⁷

Bununla birlikte bu eserlerde isnâaşeriyye şîiliğine dair zahiri benzerliğin dışında başka bir hususiyet bulunmaz.¹²⁸ Bu ise, Anadolu'nun İran propoğandasına hedef olamakla beraber, İran şîiliğinden farklı bir şîi itikadı benimsediğini gösterir.¹²⁹ Bektaşilikte iyice belirginleşecek şîi unsurların ilk nüveleri Fütüvvetnâmelerde yer alır.Bunları ilgili konu başlıklarında ele alacağız.

Fütüvvetnâmelerde yer alan şîilik siyasi şîilikten uzak, bir çok tarikatta görülen "mufaddıla" diyebileceğimiz bir şîiliktir.¹³⁰Buna göre, Hulefâ-i Raşidîn'in hilafet sırası tasdiklenmekle beraber Hz.Ali velâyet bakımından sahabelerin en üstünü sayılır. O'na ve yakınlarına tevellâ edilirken diğer sahabeden teberrâ edilmez.

X/XVI. yüzyılda Balım Sultan erkânıyla¹³¹ sistemleşen Bektaşî tarikatının el kitaplarından birisi olan "Buyruk" veya "İmam-ı Ca'fer Buyruğu"¹³² adlı eserin kaynaklarından birisi de Fütüvvetnâmelerdir.Fütüvvetnâmelerde yer alan ve merasimler esnasında veya çeşitli merhalelerde talibin bilmesi gereken sorular ve cevaplarıyla ilgili fasıl, hırka ve tâc ile ilgili izahlar, Bektaşilikte müsahiplik adını alan , Fütüvvetnâmelerde yol ata ve yol kardeş edinme diye nitelendirilen erkan, kırklar cem'i ile ilgili ilk rivayetler Fütüvvetnâmelerden Bektaşî literatürüne geçen motiflerdir.Yine bazı Fütüvvetnâmeler ve fütüvvete dair açıklamaların ve "Buyruk"un İmam-ı Ca'fer Sadık'a nisbet edildiğini

¹²⁷Çağatay,N., "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", s.77-79 ; Öztürk, Y.N., Tarihi Boyunca Bektaşilik, s.151 vd..

¹²⁸Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk İllerinde", s.59.

¹²⁹Türkler arasında şekillenen bu şîiliğin oluşumu hakkında bk., Köprülü, M.F., "Bektaşiliğin Menşei'leri", s.128128 vd.; Ocak, A.Y., La Revolte, s.24-33, 42-44 ; Fiğlalı, E.R., Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik, s.92-132.

¹³⁰Tasavvuf ve tarikatlarda görülen şîilik ile siyasi şîiliğin birbirinden farklı olduğuna dair bk., Öztürk, Y.N., Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, s.114-117. Mufaddıla şîiası hakkında bk., Çağatay, N., Çubukçu, İ.A., İslam Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1965, s.50.

¹³¹Balım Sultan (ö.922/1516) Bektaşiliğin ikinci piri sayılır. Onun tarikata getirdiği esaslar hakkında daha fazla bilgi için bk., Baha Said, "Bektaşilik", TY, c.V, Nu:28, Nisan 1927, s.314 vd.; Öztürk, Y.N., Tarihi Boyunca Bektaşiler, s.172 vd..

¹³²Bu eser ilk defa Sefer Aytekin tarafından "Buyruk" adıyla ve eserin üslubu muhafaza edilerek neşredilmiştir, (Ankara, tarihsiz). Daha sonra farklı isimler ve müellifler tarafından yeni metinlerde ilave edilerek müteaddit defalar neşredilmiştir.

görüyoruz.¹³³Ancak bu nisbetin sıhhati şüpheli olup, büyük bir ihtimalle uydurmadır.¹³⁴

Burada üzerinde durulması gereken bir mesele de, Seyyid Hüseyin ve Razavî Fütüvvetnâmelerinin kopyası veya bir parçasını teşkil eden Fütüvvetnâmelerin siyasî otoritenin baskısı neticesi sünî bir karakter kazandığı iddiasıdır. Bu düşünce sahiplerinden Gölpınarlı, Seyyid Hüseyin ve Razavî Fütüvvetnâmelerinde görülen sünî unsurları da "takiyye" prensibine hamleder.¹³⁵Bu iddia, Osmanlı idaresinin kendi reayasına karşı uyguladığı geniş hoşgörü esasına tezat teşkil eder. Osmanlılar resmî olarak sünîliği benimsemiş, tedris ve talim ettirmişlerse de ,diğer din ve mezhep mensuplarına da geniş bir tolerans ve serbestiyet tanımışlardır.Ancak devlete yönelik faaliyetleri ve toplumu ifsad edici fikirleri takipten geri durmamışlardır.¹³⁶ Kanaatimize göre Fütüvvetnâmelerde görülen değişiklikler, ya istinsah eden şahsın önem verdiği konulara göre eserin bir parçasını almasından, veya bazı yerleri tashih sebebiyle yahut da kopya ettiği metnin eksik olmasından kaynaklanabilir. Bununla beraber Seyyid Hüseyin ve Razavî'nin eserlerinin müteakip dönemde aynen istinsah edildiğini veya şîî motifler ile beraber istinsah edildiğini gösteren nüshalar da vardır. Bunlara dair iki örnek vermek istiyoruz.

Bunlardan ilki ,Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesini esas alarak fakat tertibi farklı olan Milli Ktb.,A 4225'de kayıtlı,müellifi ve istinsah tarihi belli olmayan nüshadır. Bu eserde Ğadîr-i Hum vak'ası Seyyid Hüseyin'den aynen nakledilmiş, oniki imam ve ondört masumun zikredildiği dualar yer almıştır.Fütüvvet erkanı ile ilgili yorum ve izahlar Seyyid Hüseyin'den ziyadesiyle mevcuttur.

¹³³Mesela, Hacı Bektaş İlçe Halk Ktb., 101 numarada kayıtlı nüsha "Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık" adını taşır. Keza, Millet Ktb., Şer'iyye 902 ve 1009/2, Süleymaniye Ktb.,İzmir 798/1 numaralı nüshalar "İmam-ı Ca'fer Hz. Peygamber'den rivayet ediyor ki ..." diye başlar.

¹³⁴İmam-ı Ca'fer'e nisbet edilen eserler hakkındaki şüphelere dair bk.,Fahd, Toufic, "Ca'far as-Sadık et la tradition scientifique Arabe ", Le Shiisme İmamite, Paris,1970, s. 133 vd..

¹³⁵Gölpınarlı, A., "İslam ve Türk İllerinde", s.61-62. Müellif burada fütüvvet ehlinin sünîliğine dair delilleri çeşitli şekillerde te'vil ederek, kendi fikrinde ısrar eder. Z.V. Togan, müellifin bu tavrına dikkati çekerek, bu çalışmayı tenkit eder,bk., "Dünyada İslam Tetkikleri", İTED,c. I,1953, s.111-112.

¹³⁶Fıglalı, E.R., Çağımızda İtikadî Mezhepler Tarihi, 4.Baskı, Ankara,1990, s.183-184.

İkincisi, Razavî'nin eserini H.1161'de istinsah eden Mustafa b. Hüseyin'in Millet Ktb.,Şer'iyye 902'de kayıtlı nüshasıdır.¹³⁷Bu nüshada müstensihin yazarken atladığı veya eksik yazdığı satır ve kelimeler bulunmakla beraber, eserin muhtevastındaki şîî unsurlar aynen muhafaza edilmiştir. Eğer hükümet tarafından bir takip söz konusu olsaydı, bu unsurların günümüze ulaşmamış, bu nüshaların da imha edilmiş olması icap ederdi.

Bununla beraber fütüvvet ehlini tenkit eden ve kabul etmeyen kimseler de vardır. Ahmed b. İlyas ve Burgâzî,Fütüvvetnâmelerinin mukaddimesinde, fütüvvet ehlinin içinde doğru yolu terkeden fısk u fücür içinde bulunan, fütüvvet edep ve erkanını unutan kimselerin bulunduğunu, eserlerini onları hidayete getirmek için kaleme aldıklarını ifade ederler.¹³⁸ Fütüvvet ehlini hedef alan önemli bir eser de Münir-i Begrâdî'nin "Nisâbu'l-İntisâb ve Âdâbu'l-İktisâb" adlı eserdir.¹³⁹ Müellif bu eserinde, fütüvvet ehli tarafından pîr olarak kabul edilen kimselerin tarihi şahsiyetleri hakkındaki yanlışlıklarını dile getirir. Ahi Evrân'ın Abbas b. Abdulmuttalib'in oğlu olmasını, Zü'n-Nûn Mısri'nin, sahabeden sayılmasını,Cömerd Kassâb diye bir kimsenin bulunmasını reddeder. Çeşitli batınî ve hurufî yorumları kabul etmez. Melâmiyye, Kalenderiyye, Hurufiyye, Hamzaviyye gibi tarikatları sapık kabul eder. Fütüvvetnâmelerde görülen şedd bağlama, tıraş, tuğ ve alem verme gibi unsurların uydurma ve bidat olduğunu ileri sürer. Ancak bu eser, Taeschner'in de belirttiği gibi, ne fütüvvet ehli tarafından değerlendirilmiş, ne de devletin idarî ve ilmî kadrolarının dikkatini çekmiştir.¹⁴⁰

¹³⁷Gölpınarlı,bu nüshanın Razavî'den mülhem yazıldığını naklediyorsa da, muhtemelen eserin başındaki üç yapraklık farklı bir Fütüvvetnâmeyi esas alarak böyle bir fikre varmıştır. Eserin H.1061'de istinsah edildiği ifadesi ise baskı hatası olabilir,bk., "İslam ve Türk İllerinde", s.26.

¹³⁸Ahmed b. İlyas el-Hartburtî, s.206; Burgâzî, s.112. Orta Çağda bilhassa Bağdat'da düzensiz olarak gelişen ve çeşitli huzursuzluklara sebep olan fütüvvet ehline karşı tenkitler söz konusudur. Bu konuda bk., Goldziher, İ., "Eine fetwa gegen die Futuwwa", ZDMG, 73.band,1919, s.127-128; Taeschner, F., "İslam'da fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri ", s.210-211.

¹³⁹Bu eser , İÜ Ktb.,Türkçe Yazmalar, A 6803'de kayıtlı olup 59 varak ve H.1066 istinsah tarihli dir.

¹⁴⁰Taeschner, F., "Futuwwa" md.,El, 2.édition, c.,İls,968.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

FÜTÜVVET-NÂMELERE GÖRE FÜTÜVVET TEŞKİLATI

1.1.Fütüvvetin Tarifi ve Ülküsü:

Göçebe kültüründen şehir kültürüne geçişte bir vasıta kurum olan Fütüvvet teşkilatı¹her iki kültürün de benimsediği ahlakî değerlerle bütünleşmiştir. Fütüvvet,menşe' bakımından, ilk unsurlarını göçebe aşiret kültürüne sahip Arap kavminden almışsa da III/VIII. asırdan itibaren islamî inanç ve ahlak esasları çerçevesinde transfer olduğu Acem ve Türk milletlerinde farklı şekillerde tezahür etmiştir.² Hatta Arap milletinin hakim olduğu Irak coğrafyasındaki tezahürü bile farklı olmuştur.³ Bunu fütüvvetin gayr-i dinî değer yargılarına sahip olmasından dolayı yeni müslüman olan milletlerin kendi kimliklerini koruma vasıtası olarak kullandıkları iddiasıyla tamamen nasyonalist bir sebebe irca etmek⁴ sanırız yanlış bir kanaattir. Bu kanaat, her şeyden önce cahiliyye dönemi Arap kültüründeki bazı kavramların islamdan sonra yeni bir anlayışla islamî kimlik kazanması ve dinî-ahlakî kavramlar olması⁵ gerçeğini görmezlikten gelmek demektir. Diğer taraftan bu, Fütüvetnâmelerde tarif edilen fütüvvet ve vasıfları zikredilen feta anlayışına da uymaz. Biz burada Fütüvetnâmelerdeki fütüvvetle ilgili tarifleri zikrederek fütüvvet ehlinin dünya görüşünü açıklamaya gayret edeceğiz.

Kur'an-ı Kerim'de kendilerinden "feta" diye bahsedilen İbrahim (a.s.) ve Ashab-ı Kehf, tevhid inancını benimsedikleri için bu isimde yad edilmişlerdir. Hz. Yusuf (a.s.), ise şartlar uygun olmasına rağmen nefesine hakim olarak Allah'ın emrine tabi olduğu için "feta" ismiyle anılmıştır.

¹Güllülü, Sabahattin, Ahi Birlikleri, 2. Baskı, İst. 1992, s. 30-34.

²Taeschner, F., "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri", s. 207, 213, 229 vd.; eş-Şeybî, M.K., es-Sıla...c.I, s.527 vd.

³eş-Seybî, es-Sıla...c.I, s.519-528'de Kufe ve Bağdat fetalarının farklı anlayış ve hayat tarzına sahip olduklarını beyan eder.

⁴Güllülü, Ahi Birlikleri, s. 32; Kayaoğlu, İsmet, İslam Kurumlar Tarihi, Ankara, 1978, s. 131. Her iki müellif de L. Massignon'a istinaden ve kelimenin lügat manasından hareketle böyle bir yorumda bulunmuşlardır.

⁵Taeschner, F., a.g.m. s. 212-213.

Hız. Peygamber (s.a.v.) "Ta'zim (yüceltme) Allah'ın emri içindir, şefkat Allah'ın mahlukatı içindir" buyurur ki, bu hadis bütün şeriat, tarikat, hakikat ve fütüvvet manalarına şamildir.⁶ Cafer-i Sadık atası Emirü'l-Mü'minin Ali'den şu hadisi nakleder; "Resulullah ümmetinin fetalarının alametlerini şöyle sıraladı: Sözü doğru söylemek, ahde vefa etmek, emaneti sahibine vermek, yalanı terketmek, yetime acımak, isteyene vermek, ele geçeni fazlasıyla ihsan eylemek, yaptığı iyilikleri günden güne fazlalaştırmak, konuğu ağırlamaktır. Bu alametlerin başı da hayadır."⁷

Hız. Ali şöyle buyurmuştur: "Fütüvvetin erkanı dördttür: Gücü varken affetmek, öfkelenince yumuşak davranmak (hilm), düşmanlık halinde nasihat etmek, kendi ihtiyacı varken elindekini başkasına vermek."⁸

Yine Hız. Ali'den: "Fütüvvet bir alemdir, onun yeri iman, göğü marifet, yıldızı hidayet, ayı muhabbet, buludu akıl, yağmuru rahmet, bostanı edeb, ağacı taat, yemişi hikmettir,"⁹ sözü nakledilir.

Hasan-ı Basri'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Fütüvvet Rabbin için kendi nefesine düşman olmandır."¹⁰

Şakik Belhî Cafer b. Muhammed (es-Sadık)'e fütüvveti sormuş, o da: "Bu konuda senin fikrin nedir ?" demiş. Şakik de: "Verilirse şükrederiz, verilmezse sabrederiz, bize göre fütüvvet budur" demiş. Bunun üzerine Cafer "Medine'deki köpeklerimiz de böyle yapıyorlar" demiştir. Şakik sormuş "Peki ey Peygamber kızının torunu, size göre fütüvvet nedir?" Cafer şöyle demiş: "Verilirse başkasını kendimize tercih ederiz (isar), verilmezse şükrederiz."¹¹

⁶Bk., K.K., XXI/60; XVIII/13, XII, 30. F. Taeschner, yukarıda zikredilen makalesinde, Kur'an'da bu kelimelerin sadece lügat manasıyla kullanıldığını söyler, (bk s. 206, d. not 7). Halbuki fütüvvet ehli bizim ifade ettiğimiz vasıflara binaen onlara "Feta" denildiğini ifade ederek kelimeyi dinî bir muhtevayla kabul etmişlerdir. Necm-i Zerkûb, s. 176, ter. s. 239.

⁷Ahmet el-Erdebîlî, v.100.b.

⁸S.Emir Ali Hemedânî, v. 408 b.

⁹Millî Ktb., A 4225, v.6.b

¹⁰S.Emir Ali Hemedânî, v. 407. a.

¹¹Kuşeyrî, Abdülkerim, Tasavvufa Dair, Kuşeyri Risâlesi, çev. S Uludağ, İstanbul, 1978, s. 239.

Hâris el-Muhâsibî, "fütüvvet, insaf etmek fakat insaf beklememektir"¹²der.

Fudayl b. İyaz, fütüvveti " dostların kusurlarını hoş görmektir," ¹³ diye tarif eder.

Sehl b. Abdillâh: "Fütüvvet sünnete tabi olmaktır."¹⁴ ifadesini kullanırken;

Cüneyd, "Fütüvvet Şam'dadır, lisan Irak'tadır, sıdk ve doğruluk Horasan'dadır,"¹⁵ demiştir.

Kuşeyrî de, "fütüvvetin esası, insanın ebedi olarak başkası için ve başkasının işinde çalışmasıdır," ¹⁶ der.

"Fütüvvet üç kısımdır: Allah'ın emirlerini muhafaza, Rasule uyma, Allah dostlarıyla sohbet etmektir."¹⁷

S.Ş.Cürcânî, "Ehli Hakk nazarında fütüvvet ,kişinin dünya ve ahirette mahlukatı kendi nefesine tercih etmesidir", diye fütüvveti tarif eder.¹⁸

Burgâzî, "Ben de derim ki; Fütüvvet, Tanrı ve peygamberlere ve evliyaya yakın olmaktır, dahi âdemilerden ve canavarlardan (hayvanât) hiç kimesne andan incinmeye ve sahib-i fütüvvet odur ki, gözsüz ve dilsiz ve sağır ola"¹⁹

Bu tarif ve izahlarda feta, asabiyet şerefi için mücadele eden, kahramanlık gösteren, cömertlik timsali olan bir kişiden öte manalar taşır. Her şeyden önce fütüvvetin temeline tevhid inancı yerleştirilmiştir.

¹²Seyyid Hemedânî, v., 407 a., Beyazıt, 5481 v., 9a.

¹³Aynı eserler, v. 407, b; v. 9 a.

¹⁴Aynı yerler.

¹⁵Beyazıt, 5481. v. 10.a; Burgâzî, s. 121. Burada "Şam'dan murad gicedir, gice ayıbları örter, feta katında ayıplar setr ola" şeklinde kelimenin Farsça'daki lügavi anlamına binaen bir yorum yapılmıştır.

¹⁶Kuşeyrî,a.g.e.,s.240.

¹⁷Millet Ktb, Şeriiye 1099/2.v, 7-b. Süleymaniye Ktb, İzmir 798/1,. v. 1.b.

¹⁸el-Cürcani, S.Ş. Ali b. Muhammed, Kitabü't-Tarifât ,tarihsiz,s. 165.

¹⁹Burgâzî , s.121.

Dövene elsiz gerek

Sövene dilsiz gerek

Derviş gönülsüz gerek,

diyen Yunus'un derviş tanımıyla, buradaki "feta" tanımı benzerdir. Necm-i Zerkûb da Fütüvvetnamesinde uzunca bir şiirle fütüvveti tarif ve izah eder; (bk. s. 177-180, ter.,s 240-242).

Fetanın yaşayışı nebevi sünnetin ta kendisidir. Ve feta, bütün müsbet ahlaki vasıflarla donanmış olarak Rabbinin rızasını kazanmak için her türlü dünyevi bağdan, zevk, arzu ve hevesden uzaklaşan kimsedir. O , halk içinde Hak ile beraberdir.

Cahiliyye devrinin ahlaki meziyetleri, islamiyet ile beraber, yeni bir mana ve önem kazanmıştır. Acem ve Türk nüfus, her milletin kültüründe bulunan ahlakî değerlerin dinî bir karakterle kendilerine takdim edilmesi karşısında memnuniyetle islami kabul etmişlerdir. Anadolu fütüvvet ehliye hem Arab, hem Acem fütüvvetinden aldığı unsurları kendi milli kültürleri içinde özümsemesini bilmişlerdir. Bu sentez, XIII-XIV. asırlarda Anadolu'nun Moğol istilasından kurtarılması, Osmanlı devletinin kurulması ve toplumun şekillenmesinde asli öğelerden biri olmuştur.

Fütüvvetnamelerdeki "fütüvvet ağacı", onların düşünce biçimini en iyi yansıtan motiftir. Bu ağacın tasviriyle bahsi bitirelim: "Fütüvvet ağacı biter sıdk u safâdan ve emanet saklamadan ve keremden ve mürüvvetten ve hayâdan. Bu vasf-ı imandır. Her kim bu vasıfdan taşra olsa Allahu Teâlâ andan bizâr olur(hoşnut olmaz) . Ol ağacın özü Allah yoluna ihsan kılmaktır, budakları edebdir ve hayâdır ve kökü tevhiddir ve tehlildir ve yemişi ma'rifetdir, evliya sohbetidir ve ol ağacın suyu rahmetdir ve rahmet ile su verilir ve kudretten ol su evliya gönül tahtına akar, ol ağaç yiğidin gönül tahtında biter. Budakları yücelir nur ile Celâle erişir."²⁰

1.2.Fütüvvet Teşkilatının Yapısı:

1.2.1.Fütüvvet Kolları:

Fütüvvetnâmelerde fütüvvet ehli ya Kavli-Seyfi diye ikiye, ya da buna Şürbî ilavesiyle üç kola ayrılır.

Kavli: "İnsanlığın zuhurundaki kavlin aslı, Allah (c.c.)'ın Adem (a.s.)'i yaratıp insan zerrelerine "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye

²⁰Burgâzî,s.124. Ağaç tasvirinin menşei Tuhfetü'l-Vasâyâ 'dır. Müellif burada XLVIII/18, XIV/24, XXIV/35, XXVIII/30 ayetlerine binaen fütüvveti ağaçla tasvir ettiğini söyler.Bk,Ahmed b. İlyas, s.213.

hitab edince,onların "Evet" demeleridir ²¹. Bunların bazıısı o sözde durdular, bazıları sözlerinden döndüler ve sabit kalmadılar, bazıları da o sözden yüz çevirdikten sonra tekrar o söze geldiler ve ikrar ettiler. Verdikleri sözde sebat edenler, peygamberlerle veliler ve salihlerdir. Yüz çevirip inkârda kalanlar kafirlerle müşriklerdir. Yüz çevirdikten sonra tekrar ikrar edenlerse, fasıklardır ki kötülükte bulunurlar, sonra dönüp tevbe ederler. Böylece herhalde peygamberlikte de, ümmetlikte de şeyhlikte de,müritlikte de,sahiplikte de,terbiyelilikte de bu üç bölük vardır"²²

Burgâzî ise Kavliyi Hz.Ebubekr'e isnad eder:"Zira Ebubekr es-Siddîk Kavlidir, onun islâmını Rasûl, cihana gelmeden dürüst tuttu. Allahu Teâlâ, dahi peygamberini kabul kıldı, Kur'an'da buyurur ki:"Doğruyu getirenler ve onu tasdik edenler"²³ Kavle Sıdk gerek, Ebubekr gibi. Ol Tanrı hakkı için ki, Muhammed O'nun tasarrufundadır, Peygamberlerden sonra Ebubekr'den daha yiğrek (efdal) bir kimsenin üzerine gün doğmamıştır. Pes terbiyenin sıdkı galib olunca dürüstdür. Çünkü ahîsine ve onun yoluna vara ve onunla öğüne. Ve dahi kavli,ikrâr eyleyip niyyet kılmaktır. Pes kişi evvel niyyet kılar, sonra işler. Niyyetsiz abdest ve namaz ve sadaka dürüst değildir. Pes kavli kavildür"²⁴

Seyfi:"Seyfi fütüvvet ehli, o kişilerdir ki kılıçla islamı kabul etmişler, müslüman olmuşlar, nihayet islamın tadını almışlar. Emirü'l-Mü'minin Ali (k.v.)'nin hizmetini kabul edip onun dostu olarak savaşır, manada kendi nefisleriyle savaşır. Peygamber (s.a.v.)" Küçük savaştan büyük savaşa döndük" buyurmuştu da Ya Rasululallah büyük savaş hangisi? diye sordukları zaman "Nefisle savaşmanızdır" ²⁵ diye cevap vermiştir. Bu fütüvvetin yolu şudur: Terbiye sahibine söz verir, yahut onun adına tuzlu şerbet içerse, ona kılıç verirler. Nitekim Peygamber (s.a.v.) Ali'ye kılıç verdi"²⁶

²¹ K.K., VII/172.

²² Necm-i Zerkûb, s.147-188, ter., s.245-246.

²³ K.K., XXXIX/33.

²⁴ Burgâzî, s.129-130.

²⁵ Keşfü'l-Hafa, c.I,s.511.

²⁶ Necm-i Zerkûb, s.189, ter., s.246-247.

Şürbi:"Şürbî olanlar, kalkıp sahibinin adına tuzlu şerbet içerler. Bunun aslı şudur:Peygamber (s.a.v.)'imize nübüvvet gelmeden önce, fütüvvet sahiplerinde sahip adına şarap içilirdi. Ebu Cehl o zamanlar fütüvvet sahibi olmakla tanınmıştı. Dört yüz kişi onun adına şarap içmişti. Peygamber o vakitler gençti. Gençlerden kırk kişi, peygamberle çağdaştı ve daima beraber bulunurlardı. Ya Muhammed dediler, zâhir ve batına ait her hususta kutlu ayağınızın bastığı toprak bile Ebu Cehl'in varlığından daha yücedir. Sizin cana canlar katan vücudunuz varken o, fütüvvet sahipliği süsünü takınmada. Biz de sizin kutlu adınıza fütüvvete girmek istiyoruz. Peygamber (s.a.v.),"aramızda şarap kullanmamız doğru değil " buyurdu ve tuzlu su koydu. Onlar da Peygamber adına tuzlu şerbet içtiler."²⁷ Müellif bundan sonra iki grup arasında düşmanlık meydana geldiğini Peygamber (s.a.v.) ve ashabının Ebû Cehl taraftarlarını yendiğini belirtir. Tuzlu su şerbeti içmenin şu ayette de tevsik edildiğini bildirir. "Şu tatlı içilecek bir sudur; bu, tuzlu, boğazı yakar içilmez su."²⁸

Alauddevle Semnânî de tuzlu su içme geleneğini şöyle açıklar: "Peygambere bir kadınla bir erkeğin uygunsuz vaziyette bulunduğu haber verilir. O da meseleyi tahkik için Hz.Ali'yi gönderir. Hz.Ali haber verilen eve gelince gözünü yumar ve evi dolaşır, geri döner, kimseyi görmediğini belirtir."²⁹ Risalet nuruyla duruma vakıf olan Hz.Peygamber:"Sen bu ümmetin fetasısın" deyip bir bardak su ve bir parça tuz ister. Tuzdan bir parça alıp bu şeriattır, diye bardağa döker; bir parça daha alıp bu tarikattır, diye bardağa döker; bir parça daha alıp bu hakikattır, diye bardağa döker ve bardağı Ali'ye verip içirdikten sonra onun belini bağlar"³⁰

²⁷ Aynı yer. Böyle bir rivayet İslamî gelenekte yoktur. Bu kıssa tarihi realiteye de uygun değildir.

²⁸ K.K.,XXV/53.

²⁹ Bir rivayette ise Hz.Ali gözlerini kapatıp "çiftseniz tek kalın" diyerek evden erkeğin uzaklaşmasını ister, bk., Burgâzî, s. 119.

³⁰ A.Semnânî, ter., s.302. Benzer bir kıssa bk., Keykâvus, Kabusnâme, çev., Mercimek Ahmed, nşr., O.Ş. Gökyay, 2. Baskı, İstanbul, 1966, s.326. Bu kıssada fütüvvet ehlinin "setr", ayıpları örtme anlayışı vurgulanmıştır. Ancak ne böyle bir hadise tarihen vuku bulmuştur, ne de bu anlayışın İslam hukuk prensiplerine uygun olduğu düşünülebilir.

Fütüvvetnamelerde üç fütüvvet koluyla ilgili malumat ana hatlarıyla böyledir. Açıklamalara göre Seyfi kolunun askerî zümreyi temsil ettiği aşikârdır³¹. Nakkaş Ahmed'in de eserinde, askerî zümreyi fütüvvet teşkilatının tabii üyesi sayarak, bunun en-Nâsır'ın emriyle başladığını³² ifade etmesi, fütüvvet teşkilatında kılıç ehline atfedilen değeri göstermektedir. Ancak Seyfi tabiriyle sadece askerî zümrenin mi kastedildiği³³ yoksa terimin, sefer zamanı orduya iştirak eden meslek ehli kimseleri de mi içine aldığı³⁴ vazıh değildir.

Kavli kolunun asker sınıfının dışında kalan sanatkar ve meslek ehlini temsil ettiği kabul edilir. Güllülü, bunların dışında kalan teşkilat üyelerinin de Şürbî kabul edildiğini söyler³⁵. Ancak yukarıdaki izahlardan bunu anlamak mümkün değildir. Hatta Kavlılerin bütünüyle esnafı ifade ettiğini söylemek de güçtür. Nitekim Nâsırî ve Burgâzî'nin konuyla ilgili ifadeleri, bu tasnifin teşkilatla ilgili bir merhale olduğu zannını vermektedir :

"Halkın ileri gelenlerinden yahut geri olanlarından Seyfi olan kişiye şart, önce ikrar vermek, sonra ayakta durmaktır.

Sonra da tuzlu şerbet içmek, onun kârıdır. Ondan sonra belini bağlaması doğrudur; yerindedir"³⁶.

"Her kim ki Seyfi ola, hâs ve âm, gerek kim evvel Kavli ola, ondan Seyfi ola"³⁷.

³¹Cumbur, Müjgan, "Anadolu Tarihinde Ahilerin Seyfi Kolu" TK, c.XIII, S.153-155, Temmuz-Eylül 1975, s.283-284.

³²Ahmed b. İlyas el-Hartburtî, s.222.

³³Nitekim, M.Cumbur, zikredilen makalesini bu fikir etrafında şekillenlendirmiştir. F.Köprülü de, "Gâziyân-ı Rum"u fütüvvet teşkilatına nisbet ederken adeta bu fikri telmih eder. Bk., Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s.88.

³⁴Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1'deki Fütüvvetnâme'de "Levâzım-ı İhtiyat-ı Sefer" (23.b-26.b) başlığıyla fasıl açılması ve sefere giden meslek erbabının tedarikine dair uzunca malumat verilmesi dikkat çekicidir. Evliya Çelebi'nin de "Esnaf alayını" anlatırken meslek gruplarının kaçar kişiyi seferle vazifelendirdiğini açıklaması da bu ihtimali kuvvetlendirir. O.N. Ergin de orduya katılan esnaf için ahi zaviyelerinde kılıç dersi verildiğini zikreder. Bk., Mecelle-i Belediye-i Umuriyye, c.I, s.545-546.

³⁵Güllülü, S., Ahi Birlikleri, s.37.

³⁶Nâsırî, s.25-26, ter., 327-328.

³⁷Burgâzî, s.130.

Burgâzî'nin "Kavli'den maksad sıdk, Seyfi'den maksad hizmet etmektir; Ebû Bekr sıdkı ile Kavlılerin, Ali Peygamber'e hizmetiyle Seyfilerin pîri olmuştur"³⁸ demesi bu fikri kuvvetlendirmektedir.

Bununla birlikte, Razavî'de mahfil merasimi başlangıcında "Şûrbî tarikınca fûkenin sağ eline tuz, sol eline bir tas su alıp duadan sonra tuzu suya salması,³⁹ "Necm-i Zerkûb'un da mahfil duasında "kavlîler buraya kadar okur"⁴⁰ diye sınırlandırması, bu tasnifin meslek grupları için söz konusu olduğu fikrine mesned teşkil eder. Razavî Fütüvvetnâmesindeki bilgilerden hareketle şöyle bir izah da yapılabilir: Şûrbîler, ihtiyaç maddesi satışı yapan esnafın bağlı olduğu kol, kavlıler, meslek ehli, zanaat sahibi esnafın bağlı olduğu koldur.

Aslında fütüvet ehlindeki bu tasnif teşkilat hayatında belirgin bir yer tutmamış, teşkilata mensub herkes kıdemlerine göre ahi zaviyelerinde yer alıp mahfillere iştirak etmişlerdir.

1.2.2.Fütüvvet Dereceleri:

Fütüvvet teşkilatının idari yapısında hiyerarşik bir düzen hakimdir. Sühreverdî'nin tasavvuf anlayışı içinde, sahib-terbiye diyerek ikili;⁴¹ Burgâzî yiğit-ahi-şeyh şeklinde üçlü; ⁴² Seyyid Hüseyin ve Razavî'de ise dokuzlu ⁴³ bir derecelendirme yapılır. Bu tasnifat teşkilatın idari yapısındaki tekamülden öte müelliflerin konuya bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Dokuzlu tasnife göre fütüvvet dereceleri şöyle sıralanır: "Erkan-ı tarikat yedi taife ve dokuz kısımdır: Altısı erkan-ı tarikat üçü ashab-ı tarikat bunlar birbirinden galibdir."⁴⁴

1.Ahbab: Teşkilata sempati duyan, üstadıyla yahut atasıyla mahfile gelen kişi. Bunlar henüz erkana dahil değildir. En alt tabaka olduğu için "nâzil" tabiri, bunlar kastedilerek kullanılmıştır.

³⁸Aynı yer.

³⁹Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.39.b.

⁴⁰Necm-i Zerkûb, s.192,ter,s.250.

⁴¹Sühreverdî, Fütüvvetname II, s. 121.

⁴²Burgâzî, s. 113.

⁴³Seyyid Hüseyin s.93; Razavî ,Milli Ktb. MFA 1691, v. 2.a-b.

⁴⁴Seyyid Hüseyin,s.93; Süleymaniye Ktb,Hacı Mahmud 2982, v.4.a.

2.Nim-Tarik: Üstadı, piri, yahut tarikat atası ve iki tarikat kardeşleri olan ve onlardan terbiye görmüş bulunan kimsedir.

3.Miyan-beste: Bunlara "müfredî" de denilir. Bunların nasibi verilmiş, şeddi bağlanmış, helvası pişirilmiştir.

Bu üçü "ashab-ı tarik" dir. Bundan sonra gelenler ise "erkan-ı tarik" dir ve üçü "nükebâ"yı üçü de "şeyh" sınıfını oluşturur.

4.Beşâriş: Bunlara "dest-i nakîb" de derler. Nakîblerin yardımcıları olarak, fütüvvet ehlini terbiye ederler.

5.Nakîb:: Nikabete durmuş lütfu keremle mahfil ehlini yerli yerine oturtan, cemiyete sebep olandır; bunlara "Füke" de denilir.

6.Nakîbu'n-Nukeba: Kendinden evvelki derecelerde bulunup hizmet etmiş o derecelerin erkanını görmüş, bilmiş ve nakîblikten yükselmiş fetaya denilir. Razavî Nakîbu'n-Nukeba'nın erkanını bilmesi ve hizmet etmesi gereken taifeyi şöyle sıralar:

Taife-i mülûk ve umerâ, taife-i ulemâ yani müftiler, kadılar, müderrisler vaizler gibi, üçüncüsü meşâyih ve fukarâdır, dördüncüsü taife-i niâm ve ashab-ı emvâldır, beşincisi de hakim ve ruesâ, ve müzârî'lerdir(ziraatle uğraşanlar), altıncısı taife-i ehli ticaret, sefer ve hazer ehlidir, yedincisi taife-i muhterife ve ehl-i sanayi'dir.

7.Halife: "Ahi" de denilir. Şeyh makamına kaim olan fakat seccade sahibi olmayan kimsedir.

8.Şeyh: Kendisine tabi olan grubu bulunan, sanat erbabı içinde seccade sahibi olan kişidir.

9.Şeyhü's-Şüyûh: Seccade sahibi olan şeyhlerin tabi oldukları zat.⁴⁵

Bu tasnif Türkçe yazılmış Fütüvvetnâmelerde yer alır. Fütüvvet terimleri açısından zengin malumat ihtiva eden (yirmibeş terimin izahı

⁴⁵Bu izahat, Seyyid Hüseyin, s. 93 ve Razavî, Milli Ktb. MFA, 1692. v 2a-b den naklen yapılmıştır. Ayrıca bk. Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk İllerinde..",s. 37-38. Teşkilat lonca haline dönüştükten sonra bu derecelerin isimlerinde değişiklik ve ilaveler olmuştur. Bk.,Tabakoğlu,A., "Sosyal ve iktisadî yönleriyle Ahilik", XX. Ahilik Bayramı, s.47-48; Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı esnafında oto-kontrol müessesesi", Ahilik ve Esnaf, İstanbul, 1986, s.56-58.

yapılmıştır) A.Semnâni'nin Farsça Fütüvvetnamesinde yukarıda açıklanan fütüvvet derecelerinin Farsça karşılıkları yer almıştır.⁴⁶

Diğer bir husus da, mücerred lonca teşkilatları haline döndükten sonra Ahi teşkilatlarının idarî yapısına devletin müdahalesi olmuştur. Esnafın seçtiği, kadı'nın teklif ettiği ve padişahın onayladığı kişi esnaf kethüdâsı olarak (muhtemelen şeyh makamında) üst idarî makama atanmıştır. Taşra esnafı ise "yiğitbaşı"nın idaresinde kethüdâya bağlanmıştır.⁴⁷

Ahi Evren'in şahsiyetine atfedilen değerden dolayı "Şeyhu's-Şuyûh" makamı debbağ esnafının şeyhi tarafından kullanılmış ve bunlara "ahi baba" da denilmiştir.⁴⁸ Ülke genelinde Kırşehir'deki Ahi Evren zaviyesi esnaf teşkilatının en üst idari mercii olmuştur. Ahi Evren zaviyesi "ahi baba" sınıfının da tayin yetkisi padişaha verilmiştir.⁴⁹

Ahi Evren (ö.659/1261) :

Asıl adı,Şeyh Nasıruddin Ebu'l-Hakâyık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî olan, Ahi Evren, Debbağ esnafının piri ve Anadolu Ahiliğin kurucusu kabul edilir.⁵⁰ Kendisinden önce mevcut ahiliği karizmatik, mücadeleci ve dinamik şahsiyetiyle teşkilatlandıran Ahi Evren'in XII/XIII. asırda yaşadığı bilinmektedir.⁵¹ Burada onun hayatını yeniden nakletmeyeceğiz. Sadece menkıbevi hayatıyla ilgili bir hususa işaret etmek istiyoruz.

Ahi Evren menkabesinde onun Hz. Peygamberin amcası Abbas'ın oğlu olduğu kabul edilir. Bedir savaşında gösterdiği kahramanlıktan dolayı Ahi Evren lakabını almış, Hz. Ali'nin kızı Rukiye'yle evlenmiş, düğününde kesilen derileri tabaklayıp, sathıyanlamış ve Hz. Peygamber

⁴⁶Bk. A.Semnâni ,ter.,s. 304-305.Ritter, Helmut, "Zur Futuwwa", Der İslam, c.X, 1926,s.248;Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk İllerinde..",s. 36,38.

⁴⁷Akdağ ,M.,Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi , c. II, s.46.

⁴⁸Ergin O.N., Mecelle-i Umur-i Belediye, c. I, s. 549; Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk İllerinde..",s.38; Akdağ, M., Türkiyenin İktisadî ve İctimaî Tarihi, c.I, s. 34-37.

⁴⁹Ergin, O.N.,a.g.e.,c.I, s. 549-550.Müellif yolsuzluğu sabit olan debbağlar Ahi Babası Hacı Musa azledilip yerine Mustafa oğlu Hacı Abdullah'ın tayin edildiğine dair birbirat nakletmiştir.

⁵⁰Çağatay, N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s. 49; Bayram M.,Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, s. 135 v.d. ; aynı mlf, "Ahi Evren Kimdir ?" TK, c. XVI, S. 191, s. 662-663.

⁵¹Bayram M. a.g.e.,s. 73-110 .Ahi Evren'in hayatı tafsilatıyla nakledilir.

tarafından beli kuşatılmış , Anadolu'ya fuhat ve irşad için gönderilmiştir.⁵²

Bu menkabenin fütüvveti,kendi siyasî emelleri için kullanan Halife en-Naâsır'ın Abbasî hanedanının üstünlük ve geçerliliğini ve islam devletlerinin Abbasî hilafetine biatını temin çabalarının, Anadolu'da halk arasında kabullenışıyle zaman içinde teşekkül ettiğini söylemek mümkündür.⁵³ Çünkü Ahi Evrende aynı maksadla ve fütüvvet ehli olarak Şeyh Mecdüddin İshak ile beraber Anadolu'ya gelen dervişlerdendir.⁵⁴ Nitekim es-Sühreverdî de elçilik vazifesiyle gittiği Harezm ve Anadolu'da Abbasîlerin hilafetinin şeriata uygun olduğuna ve onlara biat edilmesine dair hadisle istidlal ederek padişahları ikna yoluna gitmiştir.⁵⁵

1.3. Fütüvvet Teşkilatıyla İlgili Kaideler:

1.3.1. Fütüvvet Sahibinde (Ahi'de) Bulunması Gereken Vasıflar:

Fütüvvet sahibinde bulunması gereken şartlar, farklı sayılarda hemen her Fütüvvetnâme'de yer alır. Bu şartların gerekliliği ayet, hadis ve kelam-ı kibardan deliller ile isbatlanıp, kıssalar ile açıklanır. Burgâzî bu şartları şöyle sıralar⁵⁶:

⁵²Tarihi realitesi olmayan bu efsanevi rivayet bilhassa şecerenâmelerde yer alır. Mesela bk. Taeschner, F., "Legendenbildung um Achi Evran den heiligen von Kırşehir", Die Welt des Islams, Sonderband, 1941, s.68-71; Ecer, F.-Yıldırım A., "Ahi birlikleri ve bir belge", s. 255-257; Güzelbey, Cemal "Bir Ahi Şeceresi", XX.Ahilik Bayramı, s. 88 ; Bayram, a.g.e. ,s. 43. Ancak Ahi Sinan'a verilen "İcâzetnâme"de ve debbağlara ait bir Fütüvvetnâme'de Ahi Evren ile Hz. Peygamber arasında onbir şahıs sayılarak tarihi realiteye uygun bir tavır sergilenmiştir. Bk.,Hoca Cân Bursevî,v.26.b; Tarım, C.H., Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, s.106-109; Taeschner, F., "Ein İcâzetnâme aus dem kraise der Achis", Jean Deny Armağanı,Ankara, 1958,s.253.

⁵³Nitekim Debbağlara ait bir Fütüvvetnâmede "hifaletin Hz Ali'den sonra Abbasîlerin hakkı olduğu ve sahabe içinde makbul olup Hz. Peygamber huzurunda deri tabakladığı " beyan edilir. Hoca Cân Bursevî, v. 22 a- 23.b.

⁵⁴Hoca Cân Bursevî, v.26.b; Bayram,M., Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı, s.27.

⁵⁵es-Sühreverdî, İdâletü'l -Ayân ale'l-Burhân, Süleymaniye Ktb. M.F.A. 1818, v. 87 b; Kafesoğlu,İbrahim ,Harezmşahlar Devleti Tarihi, 3. baskı, Ankara, 1992,s. 218 -219.

⁵⁶Burgâzî s. 124-127

- 1.Cömert olmak,
- 2.Namazını kazaya koymamak, daima kılmak,
- 3.Haya sahibi olmak,
- 4.Terk-i dünya olmak,
- 5.Helal kesb etmek,
- 6.İlim sahibi olmak,
- 7.Beyler kapısına varmamak.

Necm-i Zerkûb, bu şartlara ilaveten hürriyet, ergenlik, akıl, bedeni kusurların bulunmaması ve icazet sahibi olması şartlarını da sayar.⁵⁷

Fütüvvet sahibinin ahlakî olgunluğu için şu esaslara riayeti gerekir: "Fütüvvet sahibinin, ahlâkını da değiştirmesi gerekir. Öyleki, nefis kırk pis sıfattan arınıp kırk iyi sifata sahip olmalıdır. Kötü sıfatlar hırs, haset, kin, buğz, tekellûf, tasannu, iğrenmek, tezvir, bilgisizlik, aptallık, nifak, ululanmak, zulüm, fısk, hiyanet, kötülükte bulunmak ve kötü söz söylemek, bayağılık, nekeslik, tenbellik, şehvete taassup, gazezle sohbet, alçaklık, kötü huyluluk, vefâsızlık, hayâsızlık, utanmazlık, hile, düzen, söz götürme, pis şeylere alışma, bulanıklık, yalan, iyiliğe şükretmemek, halkı incitmek, kendisini büyük görme, vergisizlik, usanmak, mahrem olmayış, halkın gönlünü kırış, gıybet ve iftiradır. Bu kırk kötü sıfatın kırk iyi sifata dönmesi gerekir ki ,onlarda bilgi, halimlik, yücelik, kerem, cömertlik, yiğitlik, sebat, ağırbaşlılık, vefâ, utanmak, esirgemek, zahitlik, takva, lütuf, selahiyet, varını bağışlamak, iyi huy, eminlik, dindarlık, tekellüfsüzlük, alçakgönüllülük, doğruluk, yürek temizliği, duâ, acımak, yoksula nimet vermek, ihsanda bulunmak, sabretmek, şükretmek, teslim olmak, razı olmak, Allah'a dayanmak, kanaat, herkesle iyi geçinmek, Allah'a inanmak, müslümanlık, sevgi, hizmet, mahremlik, ve bunlara benzer sıfatlardır.⁵⁸

⁵⁷Necm-i Zerkûb., s. 186-187, ter., s. 244."Bedeni kusurların ahiliğe mani " bir şart olarak zikredilmesi manidardır. Modern psikoloji ilmide bedeni kusurların insan şahsiyetine tesirini kabul eder.

⁵⁸Necm-i Zerkûb, s. 187-188. ter. ,s. 245.

Ahilerin topluma karşı vazifelerini ve sosyal statülerini ifade eden ve Gülşehrî ⁵⁹ ve Burgâzî'de⁶⁰ üç, sonraki Fütüvvetnâmelerde yedi olarak zikredilen esaslar vardır. Gülşehrî bunları şöyle nazmeder: ⁶¹

*Altı şartı var fütüvvet yolunun
Üçü açık üçü bağlıdır onun
Kapısı ve alını ve sofrası bağı
Ol üçü açıktır budur sözün sağı
Ol kim üçü bağlıdır evvel dili
Gözü bağı dahi artırır yolu
Hem beli dahi bağı gerek
Ki haram odunda yanmaya yürek.*

Fütüvvetnâmelerde sıralama ise şöyledir:

"Pes fütüvvette erenlere gerekdir ki üzerine yedi kapıyı bağlaya ve yedi kapıyı açsın ve yedi bağlamanın ve açmanın kişiye hakikati budur:

- 1- Cimrilik kapısını bağlaya, cömertlik kapısını açsın,
- 2- Kahır kapısını bağlaya, kanaat ve rıza kapısını açsın,
- 3- Hırs u heva kapısını bağlaya, lütf kapısını açsın,
- 4- Tokluk ve lezzet kapısını bağlaya, açlık ve riyazet kapısını açsın,
- 5- Halktan eminlik kapısını bağlaya, Hak'tan yana tevvekkül kapısını açsın,
- 6- Herze ve huâfet söylemek kapısını bağlaya, zikir ve tilâvet kapısını açsın,
- 7- Şeytan fiilleri kapısını bağlaya, Allah'a ait fiiller kapısını açsın." ⁶²

1.3.2. Müfredî'lerde Bulunması Gereken Vasıflar:

a- Müfredîlere Vacib Olan Edepler:

⁵⁹Gülşehrî, Mantıku't - Tayr, tıpkı basım, Haz. A.S. Levend, Ankara, 1957. s. 199.

⁶⁰Burgâzî, s. 132-133.

⁶¹Gülşehrî, aynı yer.

⁶²Milli Ktb. A. 4225, s. 3.;Razavî, Süleymaniye Ktb, İzmir 337, v. 16.b.

Bunları Seyyid Hüseyin şöyle sıralar: ⁶³

- 1- Zahiri ve batınını yaramaz şeylerden temizleye,
- 2- Allah'ın emrine ve Hz. Muhammed (SAV)'nin şeriatine uya,
- 3- Bütün mü'minlere hayır-endiş (hayrı düşünen) ola,
- 4- Gözünü ve eteğini haramdan koruya,
- 5- Nefsi ölü, gönlü diri ola,
- 6- Dili açık, gözü bağlı ola,
- 7- Dili her zaman zikrullah'da ola,
- 8- Gönlü talibi Hak ola,
- 9- Nefsi, "Ölmeden önce ölme" mertebesinde ola,
- 10- Üstadına isyankar olmaya.

b- Müfredînin Muttasîf Olması Gereken Edebler:

- 1- Hak söze inancı ola,
- 2- Hak ve adalet üzere ola,
- 3- Daima nefesine kahrede,
- 4- Ululara hizmet ede,
- 5- Eli altında bulunanlara şefkat ede,
- 6- Dostlara tevazu ede,
- 7- Düşmanlara tahammül ede,
- 8- Dervişlere sehavet ede,
- 9- Dostluğu ve düşmanlığı Allah için ede,
- 10- Ulemaya hürmet ede,
- 11- Müsahiplerine nasihat ede,
- 12- Cahiller ile söyleşmeye. ⁶⁴

c- Müfredînin fütüvvetini kemale erdiren vasıflar:

Bunlar da ahlâkî vasıflardır ki bir kısmı ahinin ahlâkî olgunluğu içinde zikredilmişti. Bu vasıfların yüzotuz tane olduğu söylenirse de bunlardan otuzüçü sayılmıştır. Bunlar:

Sözünü bilip söylemek, vefa yolunda sabit kadem olmak, kerem göstermek, gökçek suretli olmak, tatlı dilli olmak, lütfile ve iyilikle muamele etmek, dostluğu Allah için olmak, düşmanlığı Allah için olmak,

⁶³Seyyid Hüseyin, s. 102-103

⁶⁴Seyyid Hüseyin. s. 102.

kendine kötülük edene iyilik etmek,tevazu ehli olmak,tekebbür etmemek, ataya ve anaya izzet etmek, gıybeti terketmek,salih olmak, komşulara iyilik etmek, ahde vefa etmek, kötülerden uzaklaşmak, dostlarıyla sohbette bulunmak, şefkat ehli olmak, dervişlere hor bakmayıp, onları hoş tutmak, kimsenin malına tamah etmemek, sabır ehli olmak, şükür ehli olmak, daima halka faydası dokunmak, öfkesine hakim olmak, suçluya rif'at ile muamele etmek, uzleti sevmek, sır saklamak, ayıp örtmek, salihleri hoş tutmak, dinini korumak, nerede olursa olsun Hakkı görmek, kimseyi incitmemek. ⁶⁵

1.3.3. Fütüvvete Alınmayan Kişiler:

Bunlar da Fütüvvetnâmelerde oniki maddede toplanır. Ancak bu sayı bazen fütüvvetten düşüren amellerle karıştırılarak artmaktadır. ⁶⁶ Bunların da fütüvvete alınmayış sebepleri çeşitli delillerle açıklanır. Bunlar:

- 1- Kafirler,
- 2- Münafıklar,
- 3- Gayba hükmedenler, müneccimler,
- 4- İçki müptelâsı olanlar,
- 5- Dellaklar,
- 6- Dellallar,
- 7- Çulhalar,
- 8- Kassablar,
- 9- Cerrahlar,
- 10- Avcılar,
- 11- Ameldârlar (bid'at çıkaranlar),
- 12- Madrabazlar, muhtekirler. ⁶⁷

⁶⁵Seyyid Hüseyin, s. 103; Milli Ktb, A. 4225, s. 18.

⁶⁶Meselâ, Burgâzî, "Oniki kişi'ye şedd bağlanmaz" der, yirmi kişi sayar, (s. 121-122). Milli Ktb. A 4225'de de onbeş kişi denilip onbir kişi sayılır, (s. 28-29).

⁶⁷Seyyid Hüseyin, s. 109-110.

Burgâzi bunlara "yavuz bakışlı kimseler, gıybet edenler, bahîller, iftiracılar, hırsızlar, haram yoldan kazananlar, tekebbür edenleri" de ilave eder. ⁶⁸

Burada ismi geçen bazı mesleklerin pîrleri de Fütüvvetnâmelerde yer alır. Meselâ "Kassabların pîri Cömert Kassab, hekimlerin pîri Lokman Hekim" ⁶⁹ diye sayılmıştır. Fütüvvet ehli, yapılan işlerin insan ve hayvanata zarar vermemesi esasını benimsemiştir. Bu cümleden olarak cerrah için "İnsanların hasta olup kendisine muhtaç olmasını isteyen" izahını getirerek, bunun dışında kalan cerrahları kabul etmişlerdir. ⁷⁰

1.3.4. Kişiyi Fütüvvetten Düşüren Haller:

- 1- İçki içmek,
- 2- Zina etmek,
- 3- Livata etmek,
- 4- Gammazlık etmek,
- 5- Münafıklık,
- 6- Tekebbürlük,
- 7- Yavuz gönüllü olmak,
- 8- Hasedlik,
- 9- Buğz ve kin tutmak,
- 10- Kasten yalan söylemek,
- 11- Sözünde durmamak, va'dinden hulf etmek,
- 12- Emanete hıyanet etmek,
- 13- Nâmahremlere şehvetle bakmak,
- 14- Bir kimsenin aybını istemek,
- 15- Nefsini katl etmek,
- 16- Kumar oynamak,
- 17- Bahîl olmak, hasislik etmek,
- 18- Uğruluk etmek,

⁶⁸Burgâzi, s. 122-123.

⁶⁹Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v.13.b.; Bayezit Ktb., Veliyyüddin, 3225, v. 46 b-47.a.

⁷⁰Burgâzi, s. 123; Seyyid Hüseyin, s. 110.

19- Būhtan kılmaktır. ⁷¹

1.4. Fütüvvet Teşkilatında Eğitim:

Anadolu fütüvvet ehli olan Ahilerin pek çok zaviyeler teşekkül ettirdikleri ve buralarda çeşitli sosyal faaliyetlerde bulundukları bilinmektedir. Eğitim-öğretim faaliyeti de bunlardan birisidir. Fütüvvet teşkilatındaki eğitim, terbiye için gerekli temel dersleri esas alan sistemli bir programla beraber teşkilat içindeki çeşitli toplantı ve merasimlerde pratik (uygulamalı) olarak verilen, teşkilat adap ve erkanını öğretme ve yaşatmayı hedefleyen bir faaliyettir. Bunun diğer bir boyutu da gündelik hayatta ve işyerinde usta-kalfa-çırak ilişkisi içerisinde meslek eğitimi olarak verilir. Teşkilat mensubunun hayat tarzı teşkilatta öğretilen dinî-ahlakî kurallar doğrultusunda şekillenir.

Fütüvvet teşkilatında verilen eğitimin gayesi, kendi zihniyetleri muvacehesinde, İslâmî eğitim esaslarıyla paralellik gösterir. Bu esasları, ferde kendisini tanıma ve tanıtmaya yolunu göstermek, insanın fitratını koruyarak şahsiyetli, iyi insan yetiştirmek, fertteki gizli kabiliyetleri çıkarıp bu kabiliyetlere yön vermek, sözle davranışı birleştirmek, evrensel ahlâkî ve tevhid inancını hakim kılmak ⁷² diye sıralayabiliriz.

Bu gayelerle hareket eden fütüvvet-ahî teşkilatının eğitim sistemi şu karakteristik özelliklere sahiptir:

a- İnsan bir bütün olarak ele alınmış, ona yalnız meslekî bilgi değil, dinî, ahlâkî ve içtimâî bilgiler de verilmiştir.

b- İş başında yapılan eğitimin, iş dışında yapılan eğitimle bütünleşmesi sağlanmıştır.

c- Eğitim süresi bir ömür boyu devam eder.

d-Köylere kadar uzanan geniş teşkilat yapısı eğitimin de yaygınlaşmasını sağlamıştır.

e- Sistem, teşkilat esaslarına uymayı kabul eden herkese açıktır.

⁷¹Seyyid Hüseyin, s. 110-112; Milli Ktb.,A 4225, s. 29; Milli Ktb.,A 5594/4, v. 48.b - 49.b

⁷²Bayraklı, Bayraktar, İslâm'da Eğitim, İstanbul, 1980, s. 262-283; aynı mlf., İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri., İstanbul, 1984. s. 8 vd.

f- Derslerin yetkili kişiler tarafından verilmesi esastır.

g- Eğitim ücretsizdir. ⁷³

Anadolu'daki ahi zaviyelerinde eğitimle meşgul olan ahiye "muallim ahi veya emir" denilirdi. ⁷⁴ Bunlar çocuklara ilk mektep bilgilerini öğretmekle mükellefti. Ayrıca teşkilata yeni giren talibin eğitimi için meslekî ustasından başka,iki yol kardeşi ve yol atası tayin edilirdi. ⁷⁵

Ahi zaviyelerinde akşam yapılan toplantılarda okunan kitaplar bize eğitim-öğretim müfredatıyla ilgili bir fikir verebilir. Fütüvvetnâmeler bu konuda şu bilgiyi verir: "Kelâmullah-i Teâlâ ve ehâdis-i enbiyâ ve menâkıbât-ı evliyâ ve muâmelat-ı sulehâ ve evsâf-ı müzekkâ ve sergüzeşt-i şühedâ ve nisbet-i ahibbâ ve letâyif-i zurefâ ve esrâr-ı fukarâ ve sülûk-i suvefâ ve belâgat-ı şuarâ okunup sema u safâ olunduktan sonra mahfile işaret olunur." ⁷⁶ Bunların dışında kişiyi savaşa hazırlayan, kılıç ve silah kullanmak, atıcılık, güreş gibi sporlarda öğretilirdi. ⁷⁷

Ahi zaviyelerine kabul olunanlar birinci kısım eğitimi okuyarak, dinleyerek, kardeşlerle, muallim ahilerle ve pirlerle beraber yaşayarak alıyorlardı. Halbuki ikinci nevi eğitimi alabilmek için üç şart lazımdı: Ahi görmek, şeyh görmek, bir genci talim ve terbiye etmiş olmak. ⁷⁸

O. N. Ergin, ahi zaviyelerindeki toplantıların cumartesi günü yapıldığını haber veriyor ise de, ⁷⁹ Fütüvvetnâmelerde bu hususta bir bilgi yoktur. Ancak İbni Batuta'nın zaviyede her akşam toplantıların tertip edildiğine ifade etmesi, ve ⁸⁰ sadece cumartesi akşamı toplanma geleneğinin daha sonraki asırlar içinde yerleştiğini gösterir.

Anadolu fütüvvet -ahi zaviyelerinde eğitim, medreselerden farklı olarak geniş bir perspektifte sunuluyordu. Talib kendisine uygun her mahfil, toplantı ve eğlenceye katılabilir ve buralarda yeni şeyler

⁷³Ekinci, Yusuf, Ahilik ve Meslek Eğitimi, İstanbul, 1989, s. 36-37.

⁷⁴Muallim Cevdet, "İslam Türk teşkilatı medeniyesinde Ahiler müessesesi", Büyük Mecmua, S.5, 1919,s.72; Ergin, O. Nuri, Mecelle-i Umur-i Belediye, c.I, s. 543.

⁷⁵Muallim Cevdet, a.g.m., s.72; Ergin, O, a.g.e.,c.I, s. 544-545.

⁷⁶Seyyid Hüseyin, s. 94.;Razavî, Millet Ktb.,Şer'iyye 902, v. 39. a.

⁷⁷Ergin, O. N., a.g.e.,c. I, s. 543.

⁷⁸Aynı yer.

⁷⁹Ergin. O. N., a.g.e. ,c. I, s. 546.

⁸⁰İbni Batûta, Tuhfetü'n-Nuzzâr, c.I, s.. 181.

öğrenirdi. Bu usul, zaviyelerindeki terbiye-ahi ilişkisinin, medreselerdeki hoca-talebe ilişkisinden çok daha farklı bir boyutta gelişmesine de sebep olmuştur. es-Sühreverdi'de tafsilatlıca anlatılan bu ilişki, ⁸¹ Nâsırî ⁸² ve Burgâzî'de ⁸³ de yer almıştır. Ahinin terbiye üzerindeki, terbiyenin ahi üzerindeki hakları diye niteleyebileceğimiz bu konuda verilen malumatı şöyle sıralayabiliriz.

- 1- Terbiye, ahisinin sözünü dinleye ve asla sözünden çıkmaya,
- 2- Terbiye, ahisi yanında edebe muhalif iş yapmaya (tükürmek, sümkürmek, gülmek v.s.),
- 3- Terbiye, ahisini can-ı gönülden sevip, ona yakınlık duya ve yakınlık göstere, ⁸⁴
- 4- Terbiye, ahisi kendisine menfi bile davransa sabredip ondan yüz çevirmeye,
- 5- Terbiye, bir ahiye bağlana, sonra mürted olup başkasına bağlanmaya; eğer böyle yaparsa terbiye de, onu hizmete kabul eden ikinci ahi de merduddur. ⁸⁵
- 6- Terbiyeye, ahiden önce kendisini kötülüklerden koruyacak bir yiğit gerekir, yiğit onu ahiye ulaştırır. Ahi de onu şeyhe ulaştırır.
- 7- Terbiye, zaviyede kendisine ait yere otura, ahisine sırt dönmeye ve edeb dairesinde buluna, ⁸⁶
- 8- Terbiye, bulunduğu şehirde ahlâkı, temizliği ve davranışlarıyla halk tarafından tanınıp sevilmelidir. ⁸⁷
- 9- Ahi, terbiyesine öğreteceği şeyi kendi yapa ki terbiyesi de görüp öğrene,
- 10- Ahi, terbiyesine dinî ilmihâl bilgilerini, bilhassa namaz ibadetinin erkanını öğrete,

⁸¹es-Sühreverdi, Fütüvvetnâme II, s. 121-149.

⁸²Nâsırî, s. 15, ter., s. 319.

⁸³Burgâzî, s. 127-129.

⁸⁴Burgâzî, s. 127'de bu hususu ilk dört halifenin mümeyyiz ahlâkî vasıflarıyla benzeterek açıklıyor (Sıdk, havf, haya, hizmet).

⁸⁵Burgâzî, s. 127.

⁸⁶es-Sühreverdi, Fütüvvetnâme II, s. 148.

⁸⁷Ergin. O. N., Mecelle-i Umur-i Belediye, c.I, s. 545.

11- Ahi, terbiyesini öyle terbiye ede ki, görenler kendisini hayır dua ile yad edeler.

12- Ahi, terbiyesine hayatında kullanabileceği usul ve anlayışı vermeli,

13- Ahi, terbiyesini tedricen ve ona gerekli şeylerin hepsini kamilen öğretmeli,

14- Ahi, terbiyesini daima ve her yerde murakabe etmeli. ⁸⁸

Ahi zaviyelerinde suçluların da terbiye edildiğini Evliya Çelebi'nin şu haberinden anlıyoruz: "İstanbul'un dört mevleviyet yerinde oniki mahallede debbağ kârhaneleri vardır. Bunların içinde nice şahbaz işçiler vardır ki adem ejdarhasıdır. Eğer içlerine bir kanlı yahut bir harici düşse asla hakime teslim etmezler. Ol kanlı erenlerin elinden halas dahi olamaz. Bıçareyi köpek necisi idman etmeye tayin ederler; ister istemez tâib (tövbekâr) ve tâhir (temiz) olup nihayet bir kâr sahibi olur." ⁸⁹ Bu ifadelerden Ahi teşkilatının suçluları ıslah ile cemiyete tekrar kazandırma yolunu günümüzden çok önce uyguladıklarını anlıyoruz.

1.5.Fütüvvet Teşkilatında Kadının Yeri:

Fütüvvet teşkilatının erkeklerden, genç erkeklerden kurulmuş bir teşkilat olduğu kabul edilir. Bazı kaynaklarda ise bu erkeklerin bekar olduğu da belirtilir.⁹⁰ Bununla beraber M. Bayram, "Bacıyân-ı Rum"un Ahiliğin kadın kolu olduğunu iddia ve ispatlamaya çalışmıştır.⁹¹ Baha Said ise bu grubun Ahilikle ilişkisini belirtmeksizin Bektaşîliği bunlara nisbet etmiştir.⁹²

Fütüvvetnâmelerde kadınlarla ilgili bir iki pasaj vardır ki, bunlarla Fütüvvet teşkilatında kadının yerini tam olarak belirleyebilmek güçtür. Önce bu pasajları aktaralım: İbrahim (a.s.) konuksuz yemek yemezdi. Bir

⁸⁸es-Sühreverdî, Fütüvvetnâme II, s. 134-144.

⁸⁹Evliya Çelebi, Seyehatnâme., c. I, s. 494.

⁹⁰Mesela, bk., İbni Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzâr, c.I, s.181.

⁹¹Bayram M., Bacıyân-ı Rum, s.18,35,44,47,52.

⁹²Baha Said, "Bektaşîlik", TY, c. V, Nu:26, Şubat, 1927, s.142-145. Bu iddia Aşık Paşa zâde'nin eserinde verdiği malumata istinadendir. Bk. Tevârih-i Âl-i Osman, s.295.

defasında bir hafta konuk gelmedi O da dua edip Allah Teala'dan konuk istedi. Hak Teala da Cebrail, Mikail ve İsrail (a.s.)'ı insan suretinde gönderdi. İbrahim (a.s.) onlara kuzu biryan sundu.⁹³ Onlar yemediler. İbrahim (a.s) korktu. Sare onlara kulluk ederdi. "Pes ahilerin avratları gerek kim hizmetkar ola."⁹⁴

Benzer bir anekdot da Kuşeyrî'de nakledilir: "Fütüvvet ehlinden olduğunu iddia eden bir kişi Nişâbur'dan çıktı. Nesâ'ya geldi. Adamın biri bu şahsı misafir etti. Ev sahibinin evinde fütüvvet ehlinden olan daha başka kimseler de vardı. Yenilip içildikten sonra sıra el yıkamaya gelince, elinde ibrik bulunan genç bir kız içeri girdi. Nişâburlu elini yıkamaktan kaçındı ve: "Erkeklerin ellerine kadınların su dökmeleri fütüvvete sığmaz", dedi. Orada bulunan fetalardan biri dedi ki: "Ben senelerden beri bu eve gelir giderim de, elimize su döken kadın mıdır, erkek midir bilmem." ⁹⁵

Semnânî, Fütüvvetnâmesinde ise fütüvvet istidadı şartları arasında "erkek olmak" zikredilir. Sebep olarak da, "Çünkü fütüvvet şeref ve olgunluk sıfatıdır. Kadınlıksa noksanlık ve aşağılığı istilzam eder. Yüce Allah, "Erler, kadınlardan üstündür"⁹⁶ buyurduğu gibi, Peygamber (a.s.)'de "Kadınlar akıl ve din bakımından noksandır" buyurmuştur." der.⁹⁷

Ö.L.Barkan'ın zaviye vakıflarına dair Defter-i Hakânî'ler üzerinde yaptığı araştırmada; Kız Bacı, Ahi Ana, Ahi İslam zevcesi Ahi Fatma, Sakari Hatun, Hacı Fatma⁹⁸ gibi zaviye sahibi kadınlara rastlanması dikkate değerdir. M.Bayram da E.Kirmânî Menâkıbnâmesine istinaden şeyhin kızlarından birisinin benzer faaliyetlerde bulunduğunu haber verir.⁹⁹

⁹³Bazı rivayetlerde "Buzağı kesip pişirdi" denilir.

⁹⁴Burgâzî, s.118.

⁹⁵Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, s.328.

⁹⁶K.K, IV./34.

⁹⁷A.Semnânî, s.300. Ancak müellif bu şartta münferit kalır. Diğer Fütüvvetnâmelerde böyle bir şarta rastlanmaz.

⁹⁸Barkan, Ö.L., "İstila devirlerinin kolanizator Türk Dervişleri ve Zaviyeler," s.302,320.

⁹⁹Bayram. M., Bacıyân-ı Rum, s.54.

Şu halde kadınların, yemek hazırlamak ve misafir ağırlamakla ilgili husularda fütüvvet sahibi eşlerine yardımcı olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bu, onların da fütüvvet ehli olmasını gerektirmez. Diğer yandan kadınların zaviye sahibi şeyh olmaları, üstelik içlerinde Ahi ünvanlıların da bulunması, Türk aile geleneğinin bir gereği olarak kadınlara verilen değeri¹⁰⁰ ve liyakat sahibi kadınların da Anadolu fütüvvet ehli arasında üst makamlarda bulunmasının yadırganmadığını gösterir.

Bu kadınlar, direkt olarak fütüvvet ehli sayılmadan Bacıyân-ı Rum'a nisbet edilse bile, her iki grup arasındaki yakınlık aşıkardır. Bacıyân-ı Rum mensuplarının kadın karakterine uygun işlerde ve faaliyetlerde bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.¹⁰¹ Ancak eldeki veriler, Yesevî veya Bektaşî tarikatındaki kadınlı-erkekli ayin ve zikirlerin Ahi zaviyeleri ve fütüvvet ehli arasında bulunduğunu söylememize imkan vermez.¹⁰²

Fütüvvet teşkilatının bekar erkeklerden kurulmuş bir teşkilat olduğu iddiası, yukarıdaki açıklamalara istinaden tutarsızdır denilebilir. Bununla birlikte fityan, yiğit, nâzil, müfredî gibi isimlerle anılan ve teşkilata ilk giren gençleri oluşturan grubun yaşları icabı bekar olduklarını ve zamanı gelince evlendiklerini söylemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁰Ögel, Bahaeddin, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988, s.251-253.

¹⁰¹M. Bayram bu faaliyetleri örgücülük ve dokuma, askeri platformda erkeklere yardım, misafir ağırlama diye tasnif eder, bk., Bacıyân-ı Rum, s.47-52. Bugün de Anadolu'nun taşra kesiminde kadınlar, hayvancılık, çiftçilik, örgü ve dokuma işlerine önemli ölçüde katılırlar. İstiklâl Harbi'nde de kadınların cephe gerisinde ve gerektiğinde cephedeki faaliyetleri bilinmektedir.

¹⁰²XIII-XVI. asırlar arasında, kadın-erkek birlikte zikir yapılan meclisler, Babaî ve Bektaşîlere nisbet edilir. Nitekim bu husus, zahir ulemasının şiddetli tenkitlerine sebep olmuştur. Mesela bk., Münir-i Belgrâdî, Nisâbu'l-İntisâb, v.55.a-56.bb; İbnü'l-Cevzî, Telbîsü İblis, Dâru'l-Fikr, tarihsiz, s. 392.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

FÜTÜVVETNÂMELERDE GÖRÜLEN DİNÎ İNANÇ MOTİFLERİ

2.1. İtikadî Mevzular ile İlgili Motifler :

2.1.1. İman ve İman Esasları:

Fütüvvetnâmelerde iman mevzu didaktik bir tarzda ele alınmış, inanç esasları ayrı bir fasılla değil bilakis yeri geldikçe işaret edilip vurgulanarak okuyan ve dinleyenlere talim ettirilmiştir. Biz burada Fütüvvetnâmelerde çeşitli yerlere serpiştirilen iman konusunu bir arada nakletmeye çalışacağız.

Fütüvvetnâmelerin bir çoğunda yer alan, fütüvvete alınmayacak kişilerden ilk iki sırayı, kafirler ve münafıkların alması,¹ imanının fütüvvet ehli olmak için ilk şart olduğunu gösterir. Nitekim şariat kapısının ilk makamı da iman etmektir. ² İmanın tarifi ise bu hususta sorulan bir soruya verilen cevap ile ortaya konulur: "İkrar dilde, inanmak gönülde." ³ "Müslümanlık nedir?" sorusuna verilen cevapta ise imanının tarifiyle beraber inanılacak unsurlara da yer verilmiştir: "Müslümanlık Allah Teâlâyı bilmek, kitaplarına, nebilerine, meleklerine ve ahiret gününe inanmaktır. Dil ile onu saymak ve kalp ile tastik edip inanmaktır." ⁴Manzum olarak ise inanç esasları şöyle sıralanır: ⁵

*Dedi iman Tanrıya şöyle ki var
Dahi gerçektir bütün ferîştehler
Hem kitaplar hem rusûl Hakk söyledi
Ahirette bula her kim neyledi
Hayr-ı şerri bil ezelde yazdı Hakk
Biz Rasul'den böyle okuduk sabak*

¹Msl. bk. Burgâzî, s. 121; Razavî, Milli Ktb.,MFA, 1691. v. 3.b.

²Millet Ktb.,Şer'iyye, 900, v. 2.b ; Milli Ktb.,A 4225, s. 28.

³Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık, v. 35. a.

⁴Milli Ktb., FB. 396, v. 4.b.

⁵Şeyh Eşref b. Ahmed. s. 43-44.

Görüldüğü gibi imanın tarifi ve iman edilecek unsurların sıralanışı, Ehl-i Sünnet mezhebinin inancına uygundur. "Allah'ı Bilmek" bu inancın bir tezahürü olduğu gibi ⁶ "dil ile ikrar kalb ile tasdik" de Ebû Hanife'nin iman tarifidir. ⁷ Fütüvvetnâmelerdeki iman esaslarının sıralanışı "Cibril hadisi" diye meşhur hadisteki sıralamayla aynıdır ⁸ ve sünni itikadın altı iman esasını oluşturur.

Altı iman esasının ilki tevhid, Allah'a inanmaktır. Tevhid inancı fütüvvet ağacında köke yerleştirilmiştir. ⁹ Burgâzî, Hz. İbrahim'e feta denilmesinin sebeplerinden birisi olarak tek tanrı inancına ulaşmadaki çabasını gösterir. "İbrahim Tanrı'yı, istedi buldu. Bu sebeble ateşe attılar. Tanrı'dan yüz döndürmedi, putları parçaladı. Tanrı Taâla onu yiğit adıyla andı, feta dedi". ¹⁰ Şedd ile ilgili yorumlarda; şeddin mührü olarak "La ilâhe illâllah Muhammedü'r-Rasûlullah" ¹¹ Kelime-i Tevhidi kabul edilir. Şeddin "Elifi" bağlamasında ise "Hakk Teâlâ'nın birliğine ve dahi sırat-ı müstakime" işaretir ¹² denilir. Şeddin "Lamelifi" bağlamasında da "Hak Teâlâdan gayrı Allah yoktur, birdir şeriki yoktur" ¹³ yorumu yapılır. Başka bir Fütüvvetnâme'de de mahfil esnasında şeddin önce "Elif" gibi tutulması "Hak Teâlânın birliğine ve dahi sırat-ı müstakime" işaret, şeddin çeşitli şekillerde dürüldükten sonra, son olarak "Elif" gibi seccadeye serilecek hale getirilmesi de "Evveli Allah Teâlâ'dır, âhiri Allah Teâlâ'dır. Nitekim Hak Teâlâ Kelâm-ı Kadîm'inde buyurur: "O

⁶Bağdadî, Ebu'l- Mansur Abdulkahir, el-Fark beyn'el-Fırak, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. E.R. Fırlı, Ankara, 1991, s. 277-278; İzutsu, Toshihiko, İslam Düşüncesinde İman Kavramı, çev. S. Ayaz, İst.anbul, 1984, s. 274 vd.

⁷Bk. Ebû Hanife, Fıkhu'l-Ekber ve İzahı, çev. S. Ünal, Ankara, 1991, s. 67.

⁸Bk. Buhârî, Muhammed b. İsmail, Sahih-i Buhârî, İstanbul, tarihsiz, K. İman, 38.

⁹Burgâzî, s.124, ifade şöyledir: "Ol ağacın kökü tevhiddir, tehlildir."

¹⁰Burgâzî. s. 118. Hz. İbrahim'in gök cisimlerini müşahade ederek onların hudusuna hükmedip mutlak bir tek tanrı inancına ulaşması (K.K VI/75-79), kelâm ilminde Allah'ın varlığını ispat yollarından Hudûs deliline misal olarak gösterilir. Bk., Yüksel, Emrullah., Kelam Dersleri, Erzurum, 1986, s. 12 (S.Ş. el-Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, c.II, s.332'den naklen).

¹¹Milli Ktb., FB. 396, v. 2.b. Ancak Seyyid Hüseyin, Razavî ve onlardan mülhem Fütüvvetnâmelerde "Aliyyün Veliyyullah" ifadesi de eklidir.

¹²Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmd, 2532, v. 15.b; Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 54a; Seyyid Hüseyin, s. 97.

¹³Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532, v. 16.a; Razavî, Millet Ktb. Şer'iyye 902, v. 54.b ; Seyyid Hüseyin, s. 97.

ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır. O her şeyi bilendir" ¹⁴ diye yorum yapılır. ¹⁵

Bu pasajdaki "Kelâm-ı Kadîm" ifadesi Allah'ın subuti sıfatlarının sünni bir anlayışla kabulünü gösterir. Bir başka Fütüvvetnâmede de fütüvvet ehlinin ahlakî prensiplerinden söz edilirken "ahde vefa" şu ifadelerle vurgulanır: "Nitekim Rabbani imam, müslümanlık pişevâsı Hanbel oğlu İmam Ahmed'e (r.a.) Kur'an mahluktur" demesi için dört yüz sopa vurdular, temiz inancından dönmedi, bu zulme dayandı, o cevri çekti, kıpırdamadı bile." ¹⁶

Aynı eser bu prensibin izahını şöyle yapar: "Ahd iki türlüdür: Halkla ahd, ulu Tanrıyla ahddır. Yani zahirde halkla iyi geçim, batında Tanrıyla iyi iş. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın emrini yüceltmek, Allah'ın halkını esirgemek". Hak Teâlâ ile ahd şudur: "Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?" hitabı geldiği gün "Evet dediler". ¹⁷ Yaratıp geliştireni rububiyet sıfatıyla kabul edince artık tamamen ona yönelmek gerek. Hiç bir hayrı, şerri başkasından bilmemeli, dilediği gibi işleyenin o olduğunu bilmeli, ulu ve mukaddes Tanrı'yı hâkim ve Rab saymalı, Hak'dan inen lütuf, kahır her sıfatı kabul edip razı olmalısın". ¹⁸

Aynı Fütüvvetnâme'de tevhid inancının tezahürü ve mürüvvetin gereği olarak kişinin Tanrı hakkını gözetmesi gerektiği bildirilir. Bu hakları "Tanrı buyruğuna uymak, Hak Teâlâ'nın emirlerini yapmak, nehyettiğini yapmamak, herşeyde gerçek bakımdan Onu mutasarrıf bilmek, herşeyi Ondan ummak, Ondan istemek ve herhalde Ona sığınmak" ¹⁹ şeklinde açıklar.

Fütüvvetnamelerde bilhassa peygamberlerle Allah arasındaki elçilik yapan Cebrail (a.s.)'e vazifesi itibarıyla çeşitli kıssalarda yer verilmiştir. Diğer melekler ise zaman zaman zikredilmiştir.

Cebrail (a.s.), Hz. Adem (a.s.)'den itibaren fütüvvet kuşağını, fütüvvet ulusu kabul edilen peygamberlere ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaştırmış ve onlara şedd bağlamıştır. Hz. Peygamberin şeddi Hz. Aliye

¹⁴K.K, LVII/3.

¹⁵Milli Ktb, A 4225, s. 12-13.

¹⁶Necm-i Zerkûb, s. 173-174, ter. s. 238.

¹⁷K.K VII/172.

¹⁸Necm-i Zerkûb, aynı yer.

¹⁹Necm-i Zerkûb, s. 201, ter, s. 252.

kuşatması da onun işaretiyle vaki olmuştur. Cebrail (a.s.) şedd kuşatma vazifesini üstlenince, ikinci düğümleri kendi adına atmıştır. Hz. Peygamber de Hz. Ali'ye şedd kuşatırken ikinci düğümü Cebrail (a.s.) adına atmıştır. ²⁰

Cebrail (a.s.)'in şedd kuşatma işini ifası, adab ve erkana uygun olarak gerçekleşmiştir. Fütüvvetnâmelere göre şedd kuşatma töreniyle ilgili merasim adabının senedi de ondan kalmıştır. ²¹

Hz. Adem (a.s.)'in şedd kuşanmasında Cebrail ile beraber, Mikail, İsrail ve onlarla gelen melekler de törende hazır bulunup, sonra Adem (a.s.)'i tebrik etmişlerdir. ²² Hz. Peygamberin şeddi ise mirac gecesi Allah'ın emriyle cennetten alınıp Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail, Şemhail, Ketmail, Sarsâil ve onların emrindeki melekler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e getirilmiş ve yolculuk için hazırlanmıştır. ²³ Mirac öncesi yapılan bu törende Cebrail (a.s.)'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'e üstad oluşu bir Fütüvvetnâme'ye göre nizam-ı alem içindir. ²⁴

Cebrail (a.s.) ile diğer üç meleğin büyük melekler oluşu, şeddin dürülmesi esnasında dörde katlanınca "dört büyük meleğe" ²⁵ işaret eder şeklinde ifade edilir. Bunların dışında zikredilen diğer meleklerin isimlerine ise ne Kur'an'da ne de hadis-i şeriflerde rastlanır. Bunların Fütüvvetnâmelere israilî haberlerle geçmiş olması muhtemeldir.

Bir Fütüvvetnâmede de "Kirâmeyn-Kâtibeyn" meleklerinden söz edilir:

*Sen nasihat kıl nefsine azmasın
Ki müvekkel seni azgın yazmasın* ²⁶

mısraları, insanların yaptıklarını yazan meleklerin bulunduğu işaret eder.

Necm-i Zerkûb, meleklerle ait hakları şöyle sıralar: "Onları temiz bir inançla sevmek, onlara salavat getirmektir. Çünkü onlar, Muhammed (s.a.v.) ümmeti için daima yüce Allah'tan merhamet ve bağışlama dilerler,

²⁰Razavî , Selim Ağa Ktb.,Kemenkeş 491, v. 67.b.; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532/3, v. 63.; Seyyid Hüseyin, s. 79.

²¹Seyyid Hüseyin, s. 75-76; Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 35a-41b; Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık, v. 21.b-24.a.

²²Razavî, Selim Ağa Ktb.,Kemenkeş 491, v. 41.b..

²³Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 51.b..

²⁴Milli Ktb., B. 346/33, v. 241. a.

²⁵Milli Ktb., A 4225, s. 12.

²⁶Şeyh Ahmed b. Eşref, s. 18.

dua ederler. Onları temiz bilmek, Allah (c.c.)'ın seçkin ve aziz kullarından saymak gerekir." ²⁷

Fütüvvetnâmelerde kitaplara iman inancı iman esaslarından birisi olarak sayılmakla beraber, kitap inancı ile ilgili pasajlar icmalî mahiyettedir. Dört büyük kitap inancının yanında suhufların da kabul edildiğini, bilhassa Şit (a.s.)'e nisbet edilen suhuflardan bahsedilmesinden anlıyoruz.

Fütüvvet prensiplerinden birisi "babanın oğula mürebbilik edememesi" dir. Bu prensibin senedi (delili) şöyle açıklanır: "Allah Teâlâ Adem (a.s.)'e oğullarını terbiye için Şit (a.s.)'a göndermesini emreder. Adem'in "Ben terbiye etsem olmaz mı?" sorusuna Cenab-ı Hak "Olmaz, ata oğlu terbiye edemez" diye cevap verir. Böylece Şit (a.s.) Allah'ın emriyle ilk mürebbi ve pîr olur. Allah tarafından kendine elli sahife gönderilir. Bu suhuflar edebe dairedir".²⁸ Debbağlara ait bir Fütüvvetnâme'de de İdris (a.s.) debbağ olarak gösterilir ve kendisine otuz sahife verildiği ifade edilir.²⁹

Dört büyük kitap inancı da, şeddin dürülmesinde dörde katlandığı zaman " dört mürsel kitaba... "işarettir ³⁰ şeklinde belirir. Ancak, Kur'an-ı Kerim hakkında zaman zaman açıklamalarda bulunulması, mahfil ile ilgili dualarda bazı ayetlerin duâ niyetiyle okunması, ahlâkî hükümlerin izahında önce ayetlere istinad edilmesi, mahfillerde ve ahi zaviyelerinde eğitim-öğretim maksadıyla okunması onların Kitab'la ve ondaki hükümlerle ne denli içli-dışlı olduklarını gösterir.

Kadir gecesinin faziletinden bahseden bir Fütüvvetnâmede, Kur'an'ın bu gecede nazil olduğu, tedrici bir usulle inzalin yirmi üç senede tamamlandığı ifade edilir. ³¹ Şeddin dürülmesinde yediye katlanmasının "yedi mushafa" ³² işaret olduğu ifade edilerek muhtemelen Hz. Osman Mushafı'nın yedi nüsha olarak çoğaltılması ³³

²⁷Necm-i Zerkûb, s. 202, ter. s. 253.

²⁸Burgâzî, s 129.

²⁹Hoca Cân Bursevî, v. 20.a.

³⁰Mili Ktb., A 4225, s.12.

³¹Süleymaniye Ktb.,Pertevniyal 992, v. 178.b.

³²Milli Ktb.,A 4225, s. 12.

³³Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, 3. Baskı, Ankara 1979, s. 75. Ancak nüshaların sayısı konusunda ihtilaf vardır, (bk., aynı yer)

telmiş edilmektedir. Şu halde fütüvvet ehli Hz. Osman mushafını kabul etmektedir.

Ahiret inancı da Fütüvvetnâmelerde tıpkı melek ve kitap inancı gibi zaman zaman vurgulanır; fütüvvet ehlinin, yapılan amellerin karşılığını ahirette göreceği, dinî teklifleri ihmal ve kötü ahlakın bu dünyada kişiyi fütüvvetten düşüreceği gibi ahirette de cezaya dâ'îr edeceği ³⁴ ifade edilir. Bu ifadelerde ahiretle ilgili cennet, cehennem, mizan, hesap, sırat gibi unsurlara da yer verilir.

Dünya ömri cavidâni olmadı

Ahiret âmri beyânî olmadı

Her ki Hakk'a inanursa ahiret

Baki yigrek fâniyi arduna at³⁵.

Dünyadan ger mâl ü ger şöhrat riyâ

Cennetün kapısına ol irmeye³⁶

beyitlerinde bu ifadelerin misalleri görülmektedir.

Fütüvvet ehli diğer sufiler gibi sadece ahirete meyledip bu dünyayı terketmez. Nitekim onlar, hırka yerine şalvar giyerek ³⁷ halk içinde bulunmayı, dünya meşgalesiyle uğraşmaya tercih ederler. Ancak bu onların ahireti terkettikleri manasına gelmez. Bilakis onlar iki dünyaya sımsıkı sarılırlar. Bir diğer Fütüvvetnâmede, Ahi'nin kazancının birisini ailesinin nafakasını temin için ayırması ve birisini de ahireti için fakirlere tasadduk etmesi gerektiği ifade ve telkin edilir. ³⁸

Yol atası ve yol kardeşleri de şu ahd üzere bulunurlar: "Eğer yarın Hakk dergahında ve Peygamber huzurunda kabul benim olursa sızsiz cennete girmeyem ve eğer kabul sizin olursa bensiz cennete girmeyesiniz, ve bana şefa'at etmeyesiniz." ³⁹ Bu ifadelerden fütüvvet ehlinin şefa'at inancını da ehl-i sünnet gibi kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Şimdi de kaza ve kader inancına hayır şerrin Allah'tan geldiğini kabul etmeye geçelim.

³⁴Msl. bk., Burgâzi, s. 123-124; Seyyid Hüseyin, s. 111-112; Milli Ktb., A. 5594/4 v. 48.b-49.b.

³⁵Eşref b. Ahmed, s.4.

³⁶Eşref b. Ahmed, s.19.

³⁷Ergin, O. N., Mecelle-i Umur-i Belediye, c.I, s. 541.

³⁸Razavî Millet Ktb. Şeriy'ye 902, v. 43.a.

³⁹Aynı eser, v. 53. a.

Dedi ki, her nesne kim Hakk'dan gele

Razı ol, ister kaza olsun ister belâ ⁴⁰

beyti Fütüvvetnâmelerdeki kader inancını hülâsa eder. Hayır ve şer olarak herşey Allah'tan gelir; kişinin başına gelen şeylere menfi bile olsa rıza göstermek gerekir.

Burgâzî, Adem (a.s.)'in cennetten kovulduktan sonra tevbesi esnasındaki Allah (c.c.) ile diyalogunu naklederken kaza ve kader inancı şöyle tebarüz eder: "Adem Peygamber (a.s.) cennetten yeryüzüne indiği zaman yüzünü toprağa vurdu, üç yüz yıl ağladı, Tanrı Teâlâ buyurdu: "Ya Adem, ağlama, benim takdirimde böyle olsa gerektir, seni dünyaya iletip oğlanların ola" dedi. Adem (a.s.) dedi ki: "Senden başka ilah yoktur seni tenzih ederim. Şüphesiz ben zalimlerdenim." Sonra şöyle devam etti: İlâhi, herşey senin takdirindir, ancak ben bunu kendi nefsimden bilirim, hâşâ senin rahmetinden ki sen bana günah kıldırasın, afveyle, edepsizliğime bakma , sen Rahimsin" dedi. Hak Teâlâya bu söz hoş geldi." ⁴¹

Tuhfetü'l- Vasâyâ'da "emr-i bil'-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker" prensibi izah edilirken şöyle denilir: "Ulu Tanrı, biz unuttuğumuz zaman onunla bizi hayra yormada, işlediğimiz zaman onunla bizi övmeye ve "Onlar, ma'rufla emredenler, münkerden nehyedenler ve Tanrı sınırlarını koruyanlardır, iman sahiplerini muştula "demedir. ⁴² Cebriye bunu görmezler ve "Siz hidayete nail olduktan sonra, azıp yoldan çıkan size zarar vermez " ⁴³ ayetiyle ihticac ederler. Fakat bu kutluluklarının azlığından ve sapıklıklarındandır. Çünkü ayet, zararın nefyi hususundadır. Bu babda deriz ki: Zarar, şüphe yok ki asinin isyanına dairdir ve "Kimseye bir başkasının suçundan dolayı azab edilmez" ⁴⁴ ayetiyle asiden başkasına aidiyeti yoktur." ⁴⁵

Bütün bu ifadeler Fütüvvet ehlinin kaza ve kader, insanların iradesinde hür ve muhtar oluşu hususunda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâât

⁴⁰Eşref b. Ahmed, Fütüvvetnâme, s. 49.

⁴¹Burgâzî, s. 116. Aynı kıssayı naklederken benzer ifadeleri Razavî'de de görmek mümkündür. Bk. Millet Ktb., Şer'iyye 902. v. 5.a.

⁴²K.K. IX/112.

⁴³K.K. V/105.

⁴⁴K.K. VI/164; XVII/15; XXX./18; XXXIX/7.

⁴⁵Ahmed b.. İlyas el-Hartburtî, s. 219-220.

mezhebi inancına sahip olduklarını gösterir. ⁴⁶ Hz. Adem (a.s.)'in şahsında ifadesini bulan "ezelde takdir edilmesine rağmen kötülükleri kişinin kendisinin işlediği" fikri ise "Allah'ın şerri yarattığı fakat murad etmediği" inancına muvafıktır. ⁴⁷

Fütüvvetnâmelerde nübüvvet inancı da çeşitli vesilelerle icmâlî ve tafsîlî olarak dile getirilmiş ve peygamberler hakkındaki kıssalar isrâîlî haberlerle ⁴⁸ zenginleştirilip fütüvvetle özdeşleştirilerek nakledilmiştir.

Mahfille ilgili duâlarda "124.000 nebi ve 313 mürsel peygamber ruhuna duâda bulunulması, ⁴⁹ Kur'an'da ismi geçmeyen peygamberlerin de varlığının kabul edildiğini gösterir. ⁵⁰ Necm-i Zerkûb, Mürüvvet babında kişinin peygamberlere karşı olan vazifesini şöyle hülâsa ediyor: "Peygamberlerin hakkını gözetmek, ona uymak, yani âdetlerde, ibadetlerde, huylarda onun izini izlemek, onun gittiği yola gitmek, ona hakkıyla tabi olmak ve Peygamber (s.a.v.)'i sevmek, davet ve sohbetinin hakkını bilmek ona ve ehli beytine daima salavat getirmek, muhacirlerle ensara inanmak, islam ehlinde onun sohbetine erişenlere ve ona yardım edenlere Allah rızasını dilemek, hepsiyle uzlaşıp doğru olmaktır." ⁵¹

Fütüvvet ehli fütüvvetin, Hz. Adem (a.s.)' le başladığına ve peygamberler silsilesiyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaştığına inanırlar. Bu silsilede Kur'an'da ismi zikredilmeyen peygamberlere de rastlanır. ⁵² Peygamberlerden bazılarını fütüvvet ulusu olarak kabul ederler ki buna "dört pir-dört tekbir" derler. Şeddin dürülmesinde, şedd dörde katlandığı zaman bunun "dört pir ve dört tekbire" de işaret olduğu

⁴⁶Bk. Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud, Kitâbu't- Tevhîd, çev., H. S. Erdoğan, İstanbul, 1981, s. 363 vd.; Aliyyü'l-Kârî, Fıkhu'l-Ekber Şerhi, çev. Y.V.Yavuz, İstanbul, 1979, s.117.

⁴⁷Bk. Yüksel. E., Kelam Dersleri, s. 29.

⁴⁸Bu konuda geniş bilgi için bk. Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrâiliyat, Ankara, tarihsiz, s. 247 vd.

⁴⁹Msl. Fütüvvetnâme, Milli Ktb., FB 396, v. 3.b .

⁵⁰K.K.,XL/78. ayetine binaen peygamberlerin Kur'an'da zikredilenden daha fazla olduğu kabul edilir. XVII/15. ayet de bunu telmih eder. Hadis-i Şerifte de peygamberlerin sayısı 124.000 olarak bildirilmiştir.(Bk., Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.V, s.266.). Bununla beraber peygamberlerin sayısı ihtilaflıdır. (Bk., Uludağ, S. İslâm'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler, İstanbul, 1992, s. 187.) 124.000 peygamber inancı isnâaşeriyye şîasında da mevcuttur. (Bk. İbn. Bâbeveyh el-Kummî, Risâletü'l-İtikâdâtî'l-İmamiyye, çev. E.R. Fırlah, Ankara, 1976, s.107).

⁵¹Necm-i Zerkûb, s. 201-202, ter. s. 252

⁵²Mesela, Yelva, Ermiya, Kays-ı Ratib, Busra gibi., bk., Seyyid Hüseyin, s. 77-78.

belirtilir. ⁵³Kur'an-ı Kerim'de 17 peygamberin fütüvvetle anıldığı ⁵⁴ ifade edilir. Ancak burada nübüvvetlerin de ihtilaf olan isimlerle yer alır. ⁵⁵

Fütüvvet ehlinin "dört pir" diye nitelediği peygamberler "ulu'l-azm" diye tesmiye edilen peygamberlerdir. ⁵⁶ Bunlar:

a. Adem (a.s.): Cennetten kovulduktan sonra Hindistan'a düşmüş, sonra Havva ile buluşmak üzere Cebrail (a.s.) işareti ile Mekke'ye gitmiş, burada hac ettikten sonra tevbe istiğfar getirip Cebrail elinden fütüvvet hırkasını giymiş, lâhuti aleminden: "Şüphesiz Adem seçildi" nidası gelince şâd olup Allahüekber demiştir. Fütüvvet erbabı bu tekbire "Tekbir-i Rıza" derler, yani Allah Teâlâ Adem'den razı oldu" demektir. ⁵⁷

b. Nuh (a.s.): Nuh dörtyüz yıl nübüvvet vazifesini ifa etti. Ona kırk erkek, kırk kadın tabi oldular. Bunun üzerine o: "Rabbim, yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma" ⁵⁸ diye Allah'a dua etti. Cebrail gelip duasının kabul edildiğini ve tufanı haber verdi. Nuh (a.s.) tekbir getirdi ki o tekbire, "Hak Teâlâ'nın düşmanlarını fenâ eylemesi sebebiyle "Tekbir-i Fena" derler. ⁵⁹

c. İbrahim (a.s.): İsmail'i kurban için götürüp yatırınca, Cebrail (a.s.) Rabbinin izniyle cennetten bir koç getirdi. İbrahim'in İsmail'i kesmek üzere olduğunu görünce "Allahüekber" diye gelişini haber verdi. İbrahim (a.s.), Hak Teâlâ'dan kendisine 'atâ ve merhamet eriştiğini görünce şad olup "Lâ ilahe illallâhu vallâhüekber" dedi. İsmail (a.s.) bu sırra vakıf olunca "Allâhüekber velillâhi'l-hamd " dedi. Bu tekbire fütüvvet erbabı, Hz. İbrahim'in, Allah'ın kendi müşkilini halletmesinin şükranesi ve Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den razı olması sebebiyle "Tekbir-i Safâ" derler. ⁶⁰

⁵³Fütüvvetnâme, Milli Ktb, A 4225 , s. 11.

⁵⁴Seyyid Hüseyin, s. 77.

⁵⁵Yuşa b. Nun, Ashab-ı Kehf (ki isimleri zikredilir) gibi, Burgâzî, s. 120.

⁵⁶Seyyid Hüseyin, "Ulu'l-Azm" peygamberleri: Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed olarak sıralar, bk. s. 97.

⁵⁷Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 41. b. Adem (a.s.) kıssası oldukça uzun tasvir edilir. İlerde hac ibadeti şed kuşanma töreni v.s. hususlarda yeri geldikçe bunlara temas edilecektir.

⁵⁸K.K, LXXI/26.

⁵⁹Razavî Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 47. b.

⁶⁰Aynı eser, v. 48.b

d. Hz. Muhammed (s.a.v.): Hz. Peygamber mirac yolculuğunda. Mescid-i Aksa'da geçmiş peygamberlere iki rekat namaz kıldırmıştır. Sonra Cebrail kendisine bal, şarap ve süt bulunan üç bardak sunmuş, o da süt bardağını alıp yarısına kadar içmiştir. Bunun üzerine Cebrail sütün yarısını içmekle ümmetinin yarısına şefaathakına sahip olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber sütün tamamını içmediği için hayıflanırken Hak Teâlâ, Cebrail vasıtasıyla şu haberi vermiştir: "Ya Muhammed Hak Subhanehü ve Teâlâ sana selam kıldı ve buyurdu ki: Habibim ğam etmesin, eğer ümmetinin yarısını onun şefaatiyle koyarsam, yarısını benim fazlüm ve rahmetimle cennete koyarım. Eğer onun ümmetiyse, benim kullarımdır. Ben Ekrame'l-Ekramîn ve Erhame'r-Rahiminim". Hz. Rasul bu sözü işitince "Allahüekber" dedi. Bu tekbire fütüvvet ehli, Hz. Rasul (s.a.v.)ün ümmetinin tamamına şefaathakımay, ahdetmesi ve ahdü vefa göstermesi sebebiyle "Tekbir-i Vefa" derler. ⁶¹

Fütüvvetnâmelerde çeşitli ahlakî değerlere ve edebe dair malumatta, İbrahim, Musa, İsa ve diğer peygamberlerle ilgili kıssalar isrâîlî motiflerle birlikte nakledilir. ⁶²

Fütüvvetnâmeler "helal kazanç ve elinin emeğini yemek" prensibinde peygamberlerin her birinin meslek ehli olduğunu beyan edip onları örnek gösterirler. Bunlar arasında: Adem (a.s.) çiftçi, Şit (a.s.) hallac, İdris(a.s.) terzi, Nuh (a.s.) tüccar ve gemici, İbrahim (a.s.) marangoz, İsmail (a.s.) avcı, İshak (a.s.) ve Musa (a.s.) çoban, Davut (a.s.) zırhçı, Süleyman (a.s.)örücü, Lokman (a.s.) hekim, Yunus (a.s.) balıkçı, İsa (a.s.) seyyah, Muhammed (s.a.v.) tüccar olarak zikredilir. ⁶³

Bazı Fütüvvetnâmeler, şecere bahislerine başlarken Hz. Peygamber'in siretine dair mufasssal bilgi verirler. Bu, bilhassa Tuhfetül-Vasâyâ, Burgâzî ve onları me'haz edinen Fütüvvetnâmelerde görülür.

⁶¹Aynı eser, v. 51.b. Miracda vaki olduğu söylenen bu olay siyer kitaplarında da nakledilir. Ancak Hz. Rasul'e sunulan içecek şarap ve süttür. Ve Cebrail (a.s.), Hz Peygamber sütü içince, "fıtratı seçtin" diyerek onun fiilini tasvip etmiştir. Bk. Köksal, M. Asım, İslam Tarihi, İstanbul, 1987, c.V, s. 161-162.

⁶²Mesela Süleymaniye Ktb., Ayasofya 0.2055/3 numarada kayıtlı 94.b-102.a arasındaki Fütüvvetnâmenin 96. b'den sonrası Hz. İbrahim'in fetalığına dair rivayetleri ve kıssaları muhtevidir. Geçmiş peygamberler hakkında Kur'an'da haber verilenin dışında nakledilen kıssaların çoğunlukla isrâîliyat olduğuna dair, bk. Aydemir A., Tefsirde İsrailiyat, s. 247 vd..

⁶³Razavî, Şeri'yye 902. v. 30.a.; Sarı Abdullah Efendi, Semerâtü'l-Fuâd, İstanbul, 1288, s. 81; Evliya Çelebi, Seyehatname, c.I. s. 488.

Hız. Peygamber'in ana ve baba tarafından şeceresi sayıldıktan sonra dokuz amcası, altı halası zikredilir. Sekiz çocuğu, Kasım, Abdullah, Tayyib, İbrahim, Fatıma, Zeyneb, Rukiye, Ümmü Gülsüm sayılır. Oniki zevcesi de şöyle sıralanır: Hatice b. Huveylid, Sevda b. Zum'a, Hafsa b. Ömer, Zeyneb b. Huzeyme, Ümmü Selma b. Umeyyete'l-Mahzûmi, Zeyneb b. Cahş, Huveyda b. Hâris, Safiyye b. Hayy-ı Ahtab, Aişe b. Ebibekr, Meymûne b. Hâris, Mariyye b. Huzeyme, Umre b. Zeyd.

Üç zırhı vardı, biri Câlût'la savaşıta Davud (a.s.)'ın giydiği zırhtı. Üç kılıcı vardı, birisi Zülfikâr'dı. Fütüvvet verdiği gün onu Ali (r.a.)'ye bağışlamıştı. Bir kamçısı, bir asâsı, bir okluğu, miğferi, altı atı, bir katır ve bir eşeği ve üç devesi vardı

Çeşitli hırka, cübbe, ferrace, gömlek, iç çamaşırları ve başlıkları vardı. Günlük temizliğinde kullandığı tarakları, bıçakları, aynası ve sürmedanı vardı. Bir de gümüş yüzüğu vardı ki üzerinde "Muhammed Rasulüllah" yazılıydı. Bu yüzük Ebubekr (r.a.)'e, ondan Ömer (r.a.)'e, ondan Osman (r.a.)'a kaldı. Osman bu yüzüğu Aris kuyusuna düşürdü. Osman kuyunun suyunu boşalttırıp yüzüğu aratmasına rağmen bulunamadı.

Hız. Peygamber (s.a.v.) yirmi beş kere savaşıa gitti. İlki hicretten bir yıl, iki ay, on gün sonra, üçyüz onüç kişıyle yapılan Bedir gâzası. Sonuncusu hicretten dokuz yıl, onbir ay, on gün sonra, yetmiş bin atıyla yapılan Tebük gazvesiydi. Sonra Veda Haccı'nı yaptı ve dönüşünde rahatsızlanıp Zâtü'l-Cenb hastalığından vefat etti. ⁶⁴

2.1.2. Sahabeler Hakkındaki İnanç:

Fütüvvetnâmelerde sahabeler hakkındaki inanç motifleri fütüvvet ehlinin şîilikle itham edilmelerine sebep olan önemli unsurlardan birisidir. ⁶⁵ Bu sebeple meseleyi detaylı olarak incelemeye çalışacağız.

Fütüvvetnâmelerde, diğer inanç esaslarında olduğu gibi sahabelere de çeşitli merasim ve adablarla ilgili bahislerde işaret edilmiştir. Şeddin dörülmesinde, şeddin dörde katlanmasının "dört halifeye" işaret olduğu

⁶⁴Ahmed b. İlyas el-Hartaburtî, s. 226-230; Burgâzi, s. 143-144; Millet Ktb., Şer'iyye 900., v. 26.a-27.b. Burada bineklerin, savaş aletlerinin isimleri tek tek belirtilmiş, giyecekler ve günlük eşyaların tavsifi yapılmıştır. Hız. Peygamber'in vefatı el-Hartaburtînin eserinde tafsilatlıca nakledilmiştir.

⁶⁵Meselâ, bk., Gölpinarlı, A., "İslam ve Türk İllerinde...", s.57-62.

belirtilmiştir.⁶⁶ Seccadeyle ilgili bir yorumda ise: " Seccadenin rengi namaz vakitlerine binaen beştir. Evvel rengi huzur-u risâlet, ikinci rengi huzur-u Ebûbekr, üçüncü rengi huzur-u Ömer, dördüncü rengi huzur-u Osman, beşinci rengi huzur-u Ali (k.s.)dir,"⁶⁷ denilmektedir. Hz. Peygamber'in miracdan önce şedd kuşanma merasiminde tıraş için kullanılan makasın Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali zamanında hazineye korunduğu, Hüseyin'in şehadetiyle Cebrail tarafından cennete götürüldüğü ifade edilir.⁶⁸

Burgâzî fütüvvetin, Hz. Peygamber'den Ebûbekir'e ondan Ali'ye intikal ettiğini söyler.⁶⁹ Aynı şekilde fütüvvet hırkasını da Hz. Peygamber Ebûbekir'e verdi."Ol Rasul aşkına malını yağma kılınca Ebûbekir Ali'ye verdi"⁷⁰Fütüvvet "kavli" ve "seyfi" kollara ayrılıp birinci Ebûbekir'e, ikinci Ali'ye dayandırılır.⁷¹

Terbiyenin vasıflarından bahsedilirken "Terbiye yakın ola ahisine nitekim Rasullah (a.s.) yakın oldu Tanrıya. Terbiyenin sıdkı şöyle ola ki, nitekim Ebubekir Rasûl'e oldu. Terbiye ahiden korka, nitekim Ömer korkardı Allah'dan ve Rasûl'ünden. Terbiye utana ahisinden, nitekim Osman utanırdı Allah ve Rasûl'ünden. Terbiye hizmet kıla ahisine, nitekim hizmet kıldı Ali,Rasûl hazretlerine"⁷² denilir.

XV. asır ve sonrasında yazılan ve tarikat adab ve merasimi ağırlık kazanan Fütüvvetnâmelerde ise, fütüvvet silsilesi Hz Ali'ye ulaştırılırken, diğer sahabelere dayandırılan silsilelerinde doğru olduğu kabul edilir. "Gerçi cemi-i ekâbir-i ashaba yetişen silsile makbuldür, bu hadis mucibince ki, Rasul hazretleri buyurmuştur: "Ashabım yıldızlar gibidir,

⁶⁶Milli Ktb., A 4225, s.11; Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v.46.b.'de "Çıhar yâr-ı bâ safa" ifadesi kullanılır. Duâlarda da bu ifadeye rastlanır. Gölpinarlı duâlarda bu ifadenin kullanılıp, on iki imamın ismen zikredilmiş olmasını takiiye olarak kabul eder. Bk., "İslam ve Türk İllerinde...",s.25. Halbuki dört halifenin ve on iki imamın ismen ve mücmelen zikredildiği dualar da vardır. Msl., bk., Millet Ktb. , Şer'iyye 900, v.42.a-b.

⁶⁷Milli Ktb., FB 396, v.2.a; Milli Ktb., A 4225 numarada kayıtlı Fütüvvetnâme'de de benzer bir yorumla dört halife sırasıyla zikredilir. (Bk. s.56).

⁶⁸Burgâzî, s.147.

⁶⁹Burgâzî, s.114.

⁷⁰Burgâzî, s.144. Cümlede "yağma"tabirinin kullanılması dikkat çekicidir. Çünkü, "yağma" eski bir Türk geleneğidir ve cömertliğin en açık ifadesidir. Bk., İnan, A., "Hân-ı Yağma deyiminin kökeni", Makaleler İncelemeler, 2. Baskı ,Ankara, 1987, s.645-648.

⁷¹Burgâzî, s., 129; Nâsirî, s.25, ter., s.327; Beyazıt Ktb., 5481, v.22a.

⁷²Burgâzî, s.127. Aynı izah, "Ashab Rasûlü nice severse terbiye Ahi'yi öyle seve" ziyadesiyle Beyazıt Ktb. 5481'de kayıtlı Fütüvvetnâme'de de vardır, (v.20.a).

hangisine uyarsanız hidayete erersiniz" demiştir. ⁷³Bu ifadede açıkça, ashabı ayırdetmeksizin doğru ve makbül kabullenme söz konusudur. Ancak Hz. Ali'nin faziletine dair hadisler nakledilerek ona ulaşan silsilelerin daha makbul olduğu da belirtilir.⁷⁴

Fütüvvet tariki Hz.Ali'den Hasan el-Basrî ve oğulları Hasan, Hüseyin yoluyla devam eder.⁷⁵Ali evladına nisbetle devam eden silsile İmam Ali Rıza'dan sonra ikiye ayrılır; birincisi onikinci imam Muhammed Mehdi'ye ulaşır, ikincisi ise Seyyid Ebu'l-Hasen ve Seyyid Ali el -Câzibe tarikiyle devam eder.⁷⁶

Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali'nin fetalığı sebebiyle iki ayet nazil olduğu bildirilir. Birincisi Hz. Ali üç günlük bir oruçtan sonra, kifaf miktarı yemeğini bir fakire ihsan eder,⁷⁷ve bunun üzerine "Allah sevgisiyle yiyeceklerini miskine, yetime ve esire verir, onları doyururlar"⁷⁸ ayeti nazil olur. ⁷⁹İkincisinde ise , Hz.Ali'nin dört akçesinin bulunduğu,birini gece birini gündüz, birini gizli birini aşikar tasadduk eder ve bunun üzerine, "Onlar mallarını gece gündüz, gizli, aşikar infak edenlerdir"⁸⁰ ayeti nazil olur.⁸¹

Fütüvvetnâmelerde, Hz.Ali hakkında varid olduğu iddia edilen "Ali'den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur"⁸² hadisi/de çokça

⁷³Seyyid Hüseyin, s.87; Keşfü'l- Hafa, c.I, s.132.

⁷⁴Seyyid Hüseyin, aynı yer.

⁷⁵Seyyid Hüseyin, s. 87. Ş.es-Sühreverdî'nin meşâyih silsilesi de Ma'ruf Kerhî vasıtasıyla bu iki koldan Hz. Ali'ye ulaşır, bk., İdâletü'l-Ayân ale'l-Burhân, v.84.b-85.a.; Çağatay.,N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s.21; eş Şeybî, Ma'ruf Kerhî vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşan-aralarında Kadirilik, Mevlevilik, Bektaşilik, Rufâîlik gibi tarikatların bulunduğu-ondört tarikat sayar, (Bk., eş-Şeybî, es-Sıla...,c.I, s.469-470). M. Kara, Ma'ruf Kerhî'nin İmam Ali Rıza ile ilişkisini kabul etmez, bk., "Ma'ruf Kerhî ve tasavvuf-şîa ilişkisi üzerine", Fikir ve Sanatta Hareket, Haziran-Temmuz 1980. Çeşitli tarikat silsileleri için de bk., Öztürk, Y.N, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, s. 154,161,164,167.

⁷⁶Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık, v.30.a.

⁷⁷Bir rivayette Hz. Aliyle hanımı Fatıma, çocukları Hasan ve Hüseyin ve köleleri de oruçludurlar ve iftar yiyeceklerini Hz. Ali gibi kendilerinden bir şey istemeye gelen fakire verirler, bk., A. Semrânî, s. 298.

⁷⁸K.K, LXXVI/8

⁷⁹Abdurrezzâk Kâşânî, s.266.

⁸⁰K.K., II/274.

⁸¹Burgâzî, s.115.

⁸²Bk. Keşfü'l-Hafa, c.II, s.363. Burada hadisin uydurma olduğu söylenmektedir. Ancak

Taberî bu sözün Uhud savaşı sırasında gâipten bir nida olarak duyulduğunu nakleder. Bk., Tarihü'l-Ümem ve'l -Mülûk, Beyrut, 1987, c.III, s.116. Bektaşî şairlerinden Dertli bu sözü şu beyitle dile getirir :

zikredilir. Semnânî bu sözün Huneyn günü Cebrail tarafından söylendiğini ifade ederken⁸³ Nâsîrî ve Burgâzî şu haberi naklederler: Hz. Peygamber, bir gün Ali'ye "bir kimse sana kötülük etse nasıl karşılık verirsin?" der. "O'nda iyilik ederim" diye cevap verir. Bu sözü üç defa tekrarlayan Rasulullah her seferinde aynı cevabı alınca "Ali'den başka feta, zülfikârdan başka kılıç yoktur" buyurur.⁸⁴

Fütüvvet Hz. Peygamber'den Ali'ye yetişmiştir. Hz. Peygamber "Sizin en fetanız Ali'dir" buyurdu. Ali, fütüvvet nedir ey Allah Resulü" deyince O, "O bir şereftir ki yiğitlik ve cömertlik erbabı onunla yücelir, şereflenir. Ya Ali sen feta oğlusun, feta kardeşisin" buyurdu. Ali, "babam kim, fetalardan kardeşim kim?" deyince de: "Baban Halilü'r-Rahman İbrahim'dir. Kardeşin benim. Benim fütüvvetim babanın fütüvvetindendir, senin fütüvvetin benden" buyurur.⁸⁵

Hz. Ali'nin fütüvvet kuşağı (Şedd) kuşanması ve fütüvvet libası giymesine dair ise iki rivayet vardır. Seyyid Hüseyin'den önce yazılan Fütüvvetnâmelerde bu rivayet "tuzlu su içme" geleneğiyle ilgili kıssa ile beraber nakledilir. Bu rivayeti önceki bölümde naklettiğimiz için burada tekrar etmiyeceğiz.

Seyyid Hüseyin, Seyyid Alaaddin er-Razavî ve onlardan mülhem Fütüvvetnâmelerde ise Hz. Ali'nin şedd kuşanması, Gadîr-i Hum vak'asıyla beraber anlatılır. Burada hadiseyi Razavî'yi esas alarak nakledeceğiz:

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hicretin 10. yılında Zilkade'nin 25. günü Veda Haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasında Gadîr-i Hum denilen yere gelince, kendisine: "Ey Peygamber, Rabbin'den sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan risalet görevini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur."⁸⁶ ayeti nazil oldu. Bunun üzerine konaklamayı emredip, deve palanından bir minber yaptırdı ve minbere çıkıp belîğ bir hutbe okudu. Sonra: "Ey insanlar, size nefislerinden daha evla kimdir?"

Oldu Seyfinden anın din-i Muhammed âşikâr

Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikâr.

⁸³Semnânî, s.298.

⁸⁴Burgâzî, s.115., Nâsîrî, s.5-6, ter.,s.312.

⁸⁵Semnânî, s.298.

⁸⁶K.K., V/67. Burada zikredilen ayetin nüzul sebebi şîi inancına göredir. Sünni müelliflere göre ise ayet mekkîdir ve nüzul sebebi farklıdır. Bu konuda ki çeşitli görüşler için bk., Sofuoğlu, Cemal, "Gadîr-i Hum Meselesi" AÜİFD, c. XXVI, Ankara, 1983, s.461-465.

diye sordu. Ashab: "Allah ve Rasülü" diye cevap verince, Rasulullah (s.a.v.), Ali'nin eline yapıştı ve yukarı kaldırdı ve şöyle buyurdu: "Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir. Allah'ım ona dost olana dost ol, düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, onu horlayanı horlayıp zelil kıl".⁸⁷

Üç defa böyle dedikten sonra, Sahih-i Müslim'de Zeyd b. Erkam'dan rivayet ettiği şu hadisi buyurdu: Mekke ile Medine arasında Hum denilen bir su başında bulunurken, Rasulullah bir hutbe irad etmek üzere ayağa kalktı. Allah'a hamdu senâ etti, va'zu nasihatta bulundu. Sonra, "haberiniz olsun ey insanlar, ben ancak bir insanım, Rabbimin elçisinin gelmesi ve benim ona icabet etmem yaklaşıyor. Ben size iki ağır emanet bırakıyorum: Bunlardan birincisi Allah'ın Kitab'ıdır, onda muhakak hidayet ve nur vardır; binaenaleyh sizler Allah'ın kitabına tutununuz ve ona sımsıkı sarılınız. Diğeri Ehl-i Beytimdir, ben Ehl-i Beytim hakkında sizlere Allah'ı hatırlatıyorum"⁸⁸ buyurdu.

Razavî bundan sonra Hz. Peygamber'in, Hz. Ali hakkında kırk hadis-i şerif buyurduğunu, ancak hepsini zikrederse sözün uzayacağını, onun için bazılarını nakledeceğini ifade eder:

"Her peygamberin bir vasîsi ve vârisi vardır; benim vasîm ve vârisim, Ali b. Ebî Talib'tir".⁸⁹

"Bana Cebrail geldi elinde yeşil bir yaprak vardı; üzerinde, "Ali b. Ebî Talib'i sevmenin mahlukat için bir borç olduğu" yazılmıştı, benden bunu tebliğ etmemi istedi".⁹⁰

Sonra Rasûlullah (s.a.v.) iki eli Ali'nin elindeyken biat ayetini (XLVIII, Fetih/10) okudu. Bu dört hadis-i şerifi buyurdu:

⁸⁷Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Yakub b. İshak, el-Usul mine'l-Kâfi, Tahran, 1388, c.I, s.295.

⁸⁸Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, es-Sahih, Fedâilu's-Sahâbe, 38. Hadisin devamı şöyledir: "Hüseyin Zeyd'e "Ya Zeyd peygamberin Ehl-i Beyti kimlerdir, O'nun kadınları da Ehl-i Beyt'den değiller midir?" dedi. Zeyd: "Peygamber'in kadınları da Ehl-i Beytindendir. Fakat onun asıl Ehl-i Beyti kendisinden sonra sadaka almaları haram olanlardır," dedi.. Hüseyin, peki onlar kimlerdir? diye sorunca, Zeyd: "Onlar, Ali hanedanı, Akil hanedanı, Ca'fer ve Abbas hanedanıdır," dedi. Hüseyin tekrar, bunların hepsine sadaka almak haram kılınmış mıdır? dedi. Zeyd de, evet, dedi. "

⁸⁹Hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlayamadık.

⁹⁰Hadis kaynaklarında böyle bir hadise rastlayamadık.

"Ta'zim Allah içindir; şefkat mahlukat içindir; dünya da müsamaha ile ol; ahirette şefaat ile ol ."91

Sonra Ashab'dan yana döndü ve şöyle buyurdu:" Ali ve ben bir nurdanız, Ali benden ve ben de ondanım. (Sen bana) Harun'un Musa'ya olan yakınlığı menzilindesin. Ancak benden sonra nebi gelmeyecek. Benden sonra hak Ali'yle beraberdir.Allah'ım idare ettiğin zaman hakkı Ali'yle beraber kıl".92

Seyyid Hüseyin, burada hadisi biraz daha menkıbevi bir tarzda şöyle nakleder:"Hz. Peygamber, Ali'yi yanına çağırıp, ridasının içine aldı. bir vücuttan iki baş göründüler. ve şöyle buyurdu: "Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur" .93Sahabeden birisi hased ile sordu ki: "Ya Rasulallah, siz mübarek gömleğinizi çıkarın biz dahi görelim." Rasul (s.a.v.) mübarek teninden gömleği çıkardı, cümlesi gördüler ki velînin ve nebînin cismi ikisinin bir olmuş idi. Dediler ki: "Saddık ya Rasulallah". Tekrar mübarek gömleğini giydi"94

Sonra Hz. Peygamber Ali'nin yüzüne baktı ve, "Ey Ali, her nebînin vasîsi ve vârisi vardır.Sen de benim vasî ve vârisimsin.Ümmetimin kâimi(idarecisi) makamındasın. Ben Peygamberlerin sonuncusuyum, sen Emîr'ül-Mü'mînîn ve İmam'ül-Müttakin'sin. Seni ancak halis mü'minler sever, sana ancak şakî münafıklar düşmanlık eder."95buyurdu. Sonra ashaba dönüp:"Ey ashabım, nübüvvet ve risalet bende hatm oldu. Şimdiden sonra imamet ve velâyet zamanıdır. Efdalü'l-Enbiyâ benim, Efdalü'l-Evliya,Ali'dir," buyurdu. Ashabın hepsi, Ali'yi tebrik etti. Ömer(r.a.):"Kutlu olsun, kutlu olsun ey Ali, benim ve erkek kadın bütün mü'minlerin mevlası oldun" diye Ali'yi tebrik etti.

91Keşfü'l-Hafâ, c.II, s.11. "Şef kat mahlukat içindir, ta'zim Allah içindir" kısmı var.

92Bu hadis Tebuk gazasına çıkıldığı zaman Ali'nin Medine'de kalmasına içerlenmesi üzerine Hz. Peygamber tarafından; "Sen bana Harun'un Musa'ya olan yakınlığı menzilindesin, ancak benden sonra nebi gelmeyecek ", şeklinde söylenmiştir. Bk., Buhari, Sahih, Fedâilu's-Sahâbe, 10; İbn-i Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, Beyrut, 1328, c.II, s.509.

93Hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlayamadık.

94Seyyid Hüseyin, s.80-81; Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sâdık, v. 13.b.; Millet Ktb., Şer'iyye 900, v.2.b-3.a. Bu rivayet Bektaşîler tarafından da aynen kabul edilir ve buna "lahmike lahmî" sırrı denilir. Bk. Buyruk, s.11. Ancak bu rivayet ne tarihi realitiye uygundur, ne de sünnetullah'a.

95Hadisin, "Seni ancak halis mü'minler sever, sana ancak şakî münafıklar buğzeder " kısmını Tirmizî tahrir etmiştir. Bk., İbn-i Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, c.II, s.509.

Bunun üzerine Hasan b.Sabit bir şiir inşad etti.⁹⁶

Sonra Hz. Peygamber(a.s.) minberden indi ve arkasından Hz. Ali de indi. Hz. Peygamber seccadesini serdi. Nebî ve velî iki rekat namaz kıldılar. Sonra öğle vakti girdi ve iki rekat öğle arkasından iki rekat ikindi namazı kıldılar. Namazı bitirince Hz.Rasul (a.s.) mübarek ridasını seccade üzerine elif şeklinde saldı ve bir dua okudu.

Sonra ridayı alıp mübarek eğnine bıraktı. "Ya Ali Teal ileyye" dedi. Hz. Ali(k.v.) Rasul'ün karşısında el bağlayıp durdu. Hz.Rasul, Ali İmran, 16-18. ayetleri okudu; sonra mübarek dūrâayı eline aldı ve şöyle buyurdu:" Ya Ali bu ol kuşaktır kim, mirac gecesi karındaşım Cebrail benim belime kuşattı ve beni Allah katına iletti Ben dahi senin belini kuşatayım" deyip bir dua okudu. Sonra kuşağı Ali'nin sağ yanından beline saldı. İlk düğümde "Bismillâhi ale't-tahkik ve'l-hamdü lillahi ale't-tevfik" dedi. İkinci düğümde, Cebrail(a.s.) adına düğümlendi. Üçüncü düğümde, kendi adına düğümlendi. Ve mührü döndürdü. Hak Teala adıyla düğümlenen üste geldi. Ve kuşağın bir ucunu sağından bir ucunu solundan soktu ve," Cennetin kapısında: La ilâhe illalâh Muhammedur-Rasulullah ve Aliyyun-Veliyyullah ve ahu Rasulullah" yazılmıştır buyurdu.⁹⁷

Bundan sonra Hz. Peygamber Ashabını birbiriyle kardeş ilan etti.⁹⁸ Burada Ebubekir'i Ömer ile, Osman'ı Abdurrahman ile, Selman'ı Ebu Derdâ ile, Ammar b.Yâsir'i Sa'id el-Hazrecî ile diğer ashabıda bir zengin bir fakir ile kardeş kıldı. Hz.Ali'yi ise kendisi ile kardeş etti.⁹⁹Sonra Ali

⁹⁶Bu şiir hakkında bk. Gölpınarlı, A., Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik., 2. baskı, İstanbul, 1987, s.43.

⁹⁷Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.11.a-13b; Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v.60.a-68.a; Süleymaniye Ktb., İzmir. 337,v.10.b-12.b; Beyazıt Ktb., Veliyüddin 3225, 53.a-54.a

⁹⁸Kaynaklardan bize ulaşan rivayetlere göre, Hz. Peygamber(SAV) sadece hicrette mütaakib, Ensar ile Muhacirûn arasında muâhat ilan etmiştir. Bunu da zaman akışı içinde tedricen kaldırmıştır. Bk., Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, çev. M.S.Mutlu, İstanbul, 1966, c.I, s.116-117.

⁹⁹Burada isimlerin eşleştirilmesi , muhacir-ensar eşleştirilmesine uymaz. Buharî'de Abdurrahman'ın, Sa'd ibnû'l-Rabi' ile kardeş olduğu nakledilir. Bk.Fedailu's-Sahâbe, 34. Ancak burada hicretten sonra yapılan kardeşliğin anlatılmadığını da belirtelim.

Hız. Peygamberin izniyle bazı sahâbenin belini bağladı¹⁰⁰ ve bu hadisenin anısına helvâ-i cefne pişirip ashâba dağıttı.¹⁰¹

Ravzavî'de nakledilen Gâdir-i Hum hadisi burada sona eriyor. Seyyid Hüseyin de hadiseyi bazı farklılıklar ile naklediyor ki her iki nakilde şîî geleneğe uygundur.¹⁰² Ancak fütüvvet ehlinin bu hadisten çıkardığı anlam şîâdan farklıdır. Gâdir-i Hum hadisi şîîlerin Hz. Ali ve evladının imametine dair mütevatir olarak nakledildiğini ileri sürdükleri en önemli delillerden birisidir. Sünni kaynaklarda ise, Müslim'in rivayet ettiği "sakaleyn hadisi"¹⁰³ yanında farklı nüanslarla benzer rivayetler yer almakla beraber, hadisi tamamen inkar edip, uydurma kabul eden alimlerde vardır. ¹⁰⁴ C.Sofuoğlu, konuyla ilgili tartışmaları naklettikten sonra, "Hum hadisini inkar etmek ne kadar zor ise, bu hadis ile Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edildiğini söylemekte o kadar zor görünüyor"¹⁰⁵ diyerek isabetli bir yorum yapmaktadır.

Fütüvvetnâmelerde hadis, her ne kadar şîî geleneğe uygun -hatta Müslim'den nakledilerek- yer almış ise de, fütüvvet ehli hadiseyi şîâ gibi hilafet meselesine bir delil olarak kabul etmemiştir. Bilakis onlar, fütüvvet silsilesini Hz. Ali tarikiyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaştırmak istemişlerdir. Nitekim incelediğimiz Fütüvvetnâme nüshalarında ne ilk üç halife ta'n edilip zulüm ve gasp ile suçlanmış, ne de efdal-mefdul formülünden söz edilmiştir. Bununla beraber Hz. Ali'nin Peygamber'den sonra ki velayeti açıkça tasrih edilmiş, diğer halifelerden de yeri geldikçe söz edilmiş, hayırla yâd edilmişlerdir.

¹⁰⁰Beli bağlananların sayısı üç kişi veya onyedî kişi olarak nakledilir. Bu mevzuu daha sonra ele alacağız.

¹⁰¹Ravzavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902. v.13.b-16.a; Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491 v.68 b.; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut 2532, v.13.a-b.

¹⁰²Gâdir-i Hum'un şîî nakilleri için Mesela bk., Allâme el-Hillî, el-Babu Hâdî'l-Aşera ve Şerhleri, Tahran, 1365, s.47-48; Kâşîfû'l-Gitâ, Aslu's-Şîâ ve Usûlihâ, Necef, 1379, s.102-103; Gölpınarlı, A., Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik, s.40-46.

¹⁰³"Sakaleyn hadisi" yukarıda Müslim'den naklettiğimiz, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı ve ehl-i beytini vasiyyet ettiği hadistir.

¹⁰⁴Bu konudaki rivayetler için Bk., Sofuoğlu, C., "Gâdir-i Hum meselesi" s.464 vd.

¹⁰⁵Aynı makale, s.467.

Şu halde fütüvvet ehlinin velâyeti,¹⁰⁶tasavvufi platformda, manevî velâyet olarak anladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu şekliyle velâyet, klasik tasavvuf kaynaklarında sünni esaslara uygun olarak şöyle açıklanır: Velîlik Allah'ı bilmek, dünya lezzetlerinden yüz çevirerek ibadet ve taat ile Allah'a yaklaşmak, Allah'ın da kulun gayretine karşılık vermesidir. Kur'an-ı Kerim'de "İyi bilin ki Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de. Onlar iman edip takvaya ermiş olanlardır. " ¹⁰⁷ buyrulur. Bir hadis-i kudsi'de de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kim benim dostuma (veli kuluma) düşmanlık ederse, ben ona savaş ilan etmiş olurum. Kulum Bana, kendisine farz kıldığım ibadetlerden daha sevgili hiç bir şey ile yaklaşmamıştır. Kulum Bana ta Ben kendisini sevinceye kadar, nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder. Kendisini sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istediğinde ona mutlaka veririm. Bana sığınmak isterse onu himayeme alırım."¹⁰⁸

Veli,korku ve ümitten uzak, hali yaşayandır. Peygamberler masum veliler ise mahfuzdur. ¹⁰⁹Bu emn hali de değildir. Havf, reca, emn, hüzn gibi haller nefsi hazlardır. Bu hazlar fani olunca rıza husule gelir, istikamet hasıl olur. İşte o zaman kalp üzerine velâyet münkeşif olur, tecelli eder. Sır üzerine velâyetin manası zahir olur. ¹¹⁰

Veliler bu dünyanın idarecileridir. Aralarında ahya, abdal, ebrar, evlad, nükaba ve kutb olmak üzere hiyerarşik bir yapı vardır. Kutb hepsinin lideri mevkindedir.¹¹¹

¹⁰⁶Velâyet: Lügatte, dostluk, arkadaşlık, yakınlık, nusret gibi anlamlara gelir. İstilahta ise, Hakkın kulunu , kulun Mevlâsını dost edinmesi , Allah ile kul arasında karşılıklı sevgi ve dostluk demektir. Bu manada velayet sahibi velidir. Bk. İbni Manzûr. Lisanu'l -Arab, Beyrut, 1968, c. XV,s.406-411; S.Ş.Cürcanî, Tâ'rifât, tarihsiz, s. 254.; Uludağ, S., Tasarruf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1991, s.517,518.

¹⁰⁷K.K., X/62-63.

¹⁰⁸Buharî, Sahih, K itâbu'r- Rikâk, 38.

¹⁰⁹Velinin mahfuziyeti demek, günah işlediği zaman hatasında ısrarlı olmaması hususunda Allah tarafından korunur, demektir. Veli günah işleyince hemen tevbe eder. Bk., Uludağ, S , Tasavvuf Terimleri Sözlüğü , s.519.

¹¹⁰Hucviri, Keşfü'l-Mahcûb. ,s.326-335; Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, s.369-373.

¹¹¹Hucviri, a.g.e, s.330. Ancak manevî iktidar sahibi velilerin etrafında halk bir nev'i kült oluşturur. Halkın benimsediği veli kültüründe artık bir takım islam öncesi kültürlere ait inanç motifleri, bazı harikülâdelikler ve efsanevî menâkıblar şekillenir. Bk. Güngör, Erol, İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul, 1982, s.97 vd.; Ocak, A.Y.,Türk Halk İnaçlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri, Ankara, 1984, s.4-12

Velâyet kavramının felsefî yorumunu da “Hatmü'l-Evliya” başlığı altında önce Hakîm Tirmîzî, sonra İbnü'l-Arabî yapmıştır. Buna göre nübüvvet kesilir, fakat velâyet kesilmez. Nübüvvet velâyet suretinde devam eder. Peygamberler , aynı zamanda velîdirler. Velâyet genel olduğunda bütün peygamberler hatmü'l-Evliya mişkâtından ışık alırlar. Velâyet nübüvvetin bâtınıdır. Nübüvvetin zahirî dinî hükümleri, şeriatı haber vermek, bâtını ise o hükümleri yaparak nefislerde tasarruf etmektir. Hz. Peygamber'den sonra gelen velîler, onun tasarrufunu taşımaktadırlar. Hz. Muhammed(SAV), onlar vasıtasıyla halk içinde tasarruf etmektir.¹¹²

Şîilikte ise velâyet vesâyet inancıyla birlikte mütealaa edilir ve sadece imamlara tahsis edilir. ¹¹³ Hz. Peygamberde, velâyet nübüvvet ve risâlet sıfatları toplanmıştır. Velâyet sıfatı diğer iki sıfattan daha mümtaz ve üstündür. Nübüvvet sona ermiş, velâyet ise imamların şahsında devam eder. Nübüvvet dinin zâhirini, velâyet ise bâtını teşkil eder. Bunlar birbirinin mütemmimidirler. Ancak bâtın zâhire göre daha üstündür. Bu yorumdan hareketle İsmâilî şîiliği, imamların nebilerden üstünlüğü sonucuna ulaşmış, isnâaşera şîiliği ise ikisi arasındaki dengeyi muhafazaya çalışmıştır.¹¹⁴ İsmailî mezhebi yedi gezegene istinaden yedi imam anlayışını benimserken, isnâ aşeriyye mezhebi, on iki burca istinaden on iki imam anlayışını benimsemiştir.¹¹⁵ Vesâyet yoluyla peygamberden intikal eden ve diğer nebevî vasıflara üstün olan velâyet sıfatına haiz imam, tıpkı peygamber gibi masum ve ledünnî (vehbî) ilme sahiptir. Şu kadar var ki onlara vahiy gelmez.¹¹⁶

¹¹²Ateş, S., İslam Tasavvufu , Ankara, tarihsiz, s.143-153. Her iki aliminde eserlerine atfen geniş bir izah yapılır ve bu konudaki eleştiriler dile getirilir. Ayrıca bk., Türer Osman, Tasavvuf Tarihine Giriş, Erzurum, 1988, s.157-160.

¹¹³İhsan İlahi Zahir, Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takkiye Anlayışı, çev.,H.Onat, S.Hizmetli, Ankara, 1984, s.50-51. Nitekim velâyet, imâmet ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

¹¹⁴Corbin, Henri, İslam Felsefesi Tarihi, çev. H.Hatemi, İstanbul, 1986, s.42, 56,58-59.

¹¹⁵eş-Şeybî, es-Sıla.,c.I, s.379.

¹¹⁶Şîa'nın imamet görüşü hakkında bk., İbni Bâbaveyh el-Kummî, Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye, çev. E.R.Fıglalı, Ankara, 1978, s.109-111; Kâşifü'l -Gıtâ, Aslû's- Şîa ve Usulihâ, s.102-107; Gölpınarlı, A., İslam Mezhepleri ve Şîilik, s.307-330; Eş'ari, Ebu'l-Hasen, Makalâtül-İslamiyyîn, 3.Baskı,Beyrut, tarihsiz, s.49-50; Şehristanî, Muhammed b.Abdulkerim, el-Milel ve'n-Nihal, nşr. M.Kilani, Beyrut,1986, c.I, s.162-165.

Tasavvuf ve şîilik ilk asırlardan itibaren velâyet anlayışı bakımından birbirlerinden etkilenmişlerdir. Maruf Kerhî ve Zü'n-Nûn Mısri vasıtasıyla imamlara ulaşan tasavvuf silsileleri yanında, ilm-i ledün , ismet, keramet, şefa'at gibi inançlar açısından bu ilişki eş-Şeybî tarafından mufassal olarak incelenmiştir.¹¹⁷

Velâyet hakkındaki bu izahımızdan sonra fütüvvet ehlinin velâyet anlayışı, felsefî izahlardan uzak, sünî anlayışa uygun ve halk arasında kabul görmüş bir tavır olarak gözükür. Her meslek gurubu kendi pirleri etrafında bazı menkabeler uydurduğu gibi fütüvvet ehliyle beraber halkın da kabulüne mazhar olmuş Ahi Evren, Somuncu Baba gibi veliler etrafında da çeşitli menkabeler türetilmiştir.¹¹⁸

Fütüvvetnâmelerde Gadîr-i Hum vakasını müteakip, Hz. Ali'nin bu tariki tanıtmak ve yaymak için dört sahabeyi dört ayrı bölgeye gönderdiği yazılır. Bunlardan Selmân-ı Farisî, Medâin'e, Suheyb-i Rumî, Rum'a, Zü'n-Nûnu'l-Mısri, Mısır'a ve Seyfî-i Yemânî Yemen'e gitmiştir.¹¹⁹

Bu dört kişiden Selmân-ı Farisî Fütüvvetnâmelerde diğer sahabilere göre daha çok yer alır. Peygamber ailesine hizmet etmesi sebebiyle Ehl-i Bey'ten de sayılan¹²⁰ Selmân, Hz. Ali'ye fütüvvet kuşağı kuşatıldıktan sonra pişirilen helvadan bir parça Hz. Fatıma'ya götürmüştür. Bu yolculuk esnasında helvayı edebe binaen sehpa üzerinde taşımış, yere koymamıştır. Bu taşıma şekli gelenek olarak fütüvvet ehli arasında sürdürülmüştür. ¹²¹Selmân-ı Farisî bu törende Hz. Ali'nin kendisine şedd bağladığı ilk kimsedir ve onun izniyle bazı rivayetlere göre ondört, bazı rivayete göre ise elli beş kişinin belini bağlamıştır.¹²²

¹¹⁷Bk. eş-Şeybî, es.Sıla.,c.I, s.386, 390,409 vd.

¹¹⁸Ocak, A.Y., Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri, s.16. Ahi Evren hakkında ki bir menkıbe F.Taeschner tarafından neşredilmiştir, bk.,Gulschehris Mesnevi auf Achi Evran den heiligen von Kirschehir und Patron der türkischen Zünfte, Wiesbaden, 1955; aynı mlf., "Legendenbildung um Achi Evran der heiligen von Kirschehir", s.68-71.

¹¹⁹Selim Ağa Ktb.,Kemenkeş 191/2, v.35.b; Millet Ktb., Şer'iyye 900, v.14.a; Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337,v.13.b. Züh-Nûnu'l-Mısri,Hicri üçüncü asırda yaşamıştır. Vefatı 245/859-860'dır. Sahabeden değildir.

¹²⁰Bk., Vida, G. Della Levi, "Selmân al-Fârisî", md., İA ,c.X,s.457.

¹²¹Razavî, Selim Ağa Ktb. , Kemenkeş 491,v.86.a.

¹²²Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532/3, v.64.a-65.b; Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v.6.a-11.b; Bayazıt Ktb., Veliyüddin 3225,v.55.a.

Fütüvvet ehli Selmân-Farîsî'yi berberlerin piri olarak kabul eder. Bu sebeple berberlere ait bir Fütüvvetnâmenin adı "Fütüvvetnâme-i Selmân-ı Pâk" diye yazılmıştır. ¹²³ Selmân'ın berberlerin piri sayılması, başta Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere bazı sahabileri tıraş etmesinden dolaydır. ¹²⁴ Massignon, Selmân'ın fütüvvet ehli arasındaki popülaritesini, toprağa bağlı, yerleşik çiftçi zümreleri ve zanaatkâr zümrenin oluşturduğu bilhassa İranlı mevâlinin islam öncesi kültürlerini yaşatma gayretine ve Karmatî propagandaya bağlamaktadır. ¹²⁵ Ancak 36/656 civarında vefat ettiği bilinen Selmân'ın etrafında uydurulan efsanelerin ve onun vefatından çok sonra popülarite kazanmasının yegane sebebi, İranlı olmasıdır. ¹²⁶

2.1.3. Oniki İmam, Ondört Masum İnancı:

Seyyid Hüseyin'in eserinden sonraki Fütüvvetnâmelerde görülen bir inanç motifi de oniki imam inancıdır. Ancak Fütüvvetnâmelerde oniki imam ile birlikte ondört masum da zikredilmektedir. ¹²⁷ Oniki imam ve ondört masumun birlikte zikredilmesi, fütüvvet ehlindeki anlayışın isnâaşeriyye şîliğinde farklı olduğunu göstermektedir. Çünkü ondört masum isnâaşeriyye mezhebinde oniki imama Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma'nın ilave edilmesinden ibarettir. ¹²⁸ Bu hususa dikkati çeken Gölpınarlı, fütüvvet ehlinde isnâaşeriyye şîliği adına oniki imamın isminden başka bir şey olmadığını, itiraf etmektedir. ¹²⁹

Gerçekten de Anadolu Aleviliği İranî şîlikten tamamen farklı ve sui jeneris bir çizgide teşekkül etmiştir. ¹³⁰ Ondört masum inancı da bu çizgi içinde oluşmuş, fütüvvet ehli, Bektaşîlik, Rifâîlik gibi tarikatlar içinde tekrarlanıp kabul görmüştür. Ondört masum inancı, oniki imamdan bazılarının, bulûğ çağına gelmeden şehid edilmiş olduğuna

¹²³Bk., DTCF Ktb., İsmail Saib I 2883 (v.1.a-35.a) numaralı nüsha.

¹²⁴Massignon, Louis, "Salman Pâk et les Premices Spirituelles de l'İslam Iranien," Opera Mineure, Lübnan, 1963, c.I, s. 463.

¹²⁵Aynı makale, s. 463-464.

¹²⁶Bk. Vida, "Selmân al-Farîsî "md., İA, c. X.s. 458.

¹²⁷Msl. bk. Seyyid Hüseyin, s. 115; Milli Ktb; FB 396,v. 3.b ; Millet Ktb, Şer'iyye 900, v. 42.a-b.

¹²⁸Bk. Fiğlalı, Çağımızda İtikadî Mezhepler Tarihi, s. 159.

¹²⁹Gölpınarlı,A., "İslam ve Türk illerinde ..." s.59.

¹³⁰Öztürk,Y.N.,Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, s.114-116.

inanılan (çoğu muhayyel, tarihi hakikatleri bulunmayan) çocuklarından ibarettir. Bu şekliyle masumiyet inancı sünî itikada uygun olarak rasyonalize edilmiştir. Bektaşî kaynaklarında ondört masumun isimleri şöyle sıralanır.

1. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Ekber,
2. Hz. Hasan'nın oğlu Abdullah,
3. Hz. Hüseyin'in oğlu Abdullah,
4. Hz. Hüseyin'in oğlu Kasım,
5. Ali Zeyne'l-Abidîn'in oğlu Hüseyin,
6. Ali Zeyne'l-Abidin'in oğlu Kasım,
7. Muhammed Bakır'ın oğlu Aliyyü'l-Aftar,
8. Ca'fer-i Sadık'ın oğlu Abdullah-ı Asgar,
9. Ca'fer-i Sadık'ın oğlu Yahya-i Hadi,
10. Musa Kazım'ın oğlu Salih,
11. Musa Kazım'ın oğlu Tayyib,
12. Muhammed Taki'nin oğlu Ca'fer-i Tahir,
13. Ali Nâki'nin oğlu Ca'fer,
14. Ali Nâki'nin oğlu Kasım. ¹³¹

2.1.4. Tevellâ ve Teberrâ İnancı:

Lügatta, birisini sevmek, saymak ve birisinden uzaklaşmak kabul etmemek manasına gelen tevellâ ve teberrâ ıstılahta, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun Hz. Fatıma-Hz.Ali'den yürüyen soyu ile onları sevenleri sevmek; onları sevmeyenler ile, sevmeyenlerin yanında yer alanları sevmemektir. ¹³² Bu şekliyle tevellâ ve teberrâ şîî fırkalarının çoğunda görülür.

Tevellâ ve teberrâ, Seyyid Hüseyin ve ondan mülhem Fütüvvetnâmelerde yer almıştır. Seyyid Hüseyin meşayih silsilesinin Hasan el-Basrî veya oniki imama yetiştiğini beyan ettikten sonra, bu oniki imama, peygamberlere gösterilen muhabbetin gösterilmesi gerektiğini, onları tasdik etmeyenlerden ve onlara düşmanlık edenlerden teberrâ edilmesi gerektiğini ifade ile şu ayeti delil getirir: "İşte o zaman

¹³¹Oytam, M. Tevfik, Bektaşîliğin İç Yüzü, 7.Baskı, İstanbul, 1979, s. 303-306; Birge, J.K., Bektaşîlik Tarihi, s. 165-166.

¹³²Fığlalı, E.R., İmamiyye Şiası, İstanbul, 1984, s. 235.

(görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağ kopup parçalanmıştır." 133

Seyyid Hüseyin böylece delillendirdiği tevellâ ve teberrâ inancını sual-cevap faslında şöyle açıklar: "Tevellâ ve teberrâ her kişinin sülûkuna nisbetle değişir. Evvelâ kavî ehlinin tevellâsı emr-i ma'ruf, teberrâsı nehy-i münkerdir. İkinci fiil ehlinin tevellâsı yek-cihetliktir. Yani Âl-i Muhammed Ali eteğine yapışmış, hâlis, muhlis olanla birliğe yetişmiştir. Teberrâsı Muhammed Ali vasiyyetin benimseyip onlara düşmanlık edenlere, düşman olmaktır. Hal ehlinin tevellâsı rızâ-yı Hakk'a ve vuslat-ı Hakk'adır, teberrâsı mâ-sivallah'dandır, hatta kendi nefsinden de uzaklaşmaktır. 134

Görüldüğü gibi burada tevellâ ve teberrâ anlayışı tasavvufî bir mana da ilave edilerek daha kapsamlı hale getirilmiştir. Diğer taraftan Fütüvvetnâmelerde şîa'da olduğu gibi Ehl-i Beyt muhalifi kabul edilen sahabenin lanetlenmesi söz konusu değildir. Hatta Bektaşilikte çokça gördüğümüz Muaviye, Yezid ve Emevîlerin lanetlenmesine dair tavra ait Fütüvvetnâmelerde bir işaret yoktur. 135 Diğer taraftan fütüvvet ehli Abbâsî hanedanını da benimser ve Ahi Evren'i menkabevi hayatında Abbas b. Abdulmuttalib'e nisbet ederler

2.1.5. Diğer İnanç Motifleri:

a. Taşla ilgili inançlar

Fütüvvetnâmelerde taşla ilgili inanç motiflerine de rastlanır. Bu inanç, Hacerü'l-Esved ve boyuna takılan taş şeklinde tezahür eder.

Hacerü'l-Esved, müslümanlar arasında önemli bir yere sahip olan, tavafın başlangıç ve bitim noktalarını tesbit eden, Tevhid zamanından kalma, -Hz. Adem, Hz. İbrahim- bir taşdır. 136 Bu hususta, Hz. Adem (a.s.) ile ilgili kıssanın tafsilatı Fütüvvetnâmelerde şöyle yer alır: İbni

133 K.K, II/166; Seyyid Hüseyin, s.88.

134 Aynı eser, s. 116-117. Ayrıca bk., Milli Ktb., A 4225, s. 39. Bektaşilerde bu hususta aynı izahı benimserler. Bk., Sunar, Cavit, Melâmîlik ve Bektaşilik, Ankara, 1975. s. 106.

135 Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık'ın bulunduğu mecmuanın sonundaki bazı tercümanlarda "İlanet Yezide" ifadesi bulunmaktadır, ki bu metinler doğrudan Bektaşilik ile ilgilidir.

136 Tanyu, Hikmet, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara, 1987, s. 190.

Abbas'dan "Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?"¹³⁷ ayetinin tefsirini sordular. Şöyle söyledi: Allah Teâlâ Adem'in arkasını sığadı, bütün zürriyetini çıkardı ve onlara şöyle sordu: "Ben sizin Rabbiniz değilmiyim" Hepsi "Beli" dediler. Sonra Hak Teâlâ Cebrail (a.s.)'e bu ikrarı yazmalarını emretti. Cebrail (a.s.) cennetten getirdiği kağıt ve kalemle bu ikrarı yazdı. Diğer büyük melekleri de buna şahit tuttu. Bu ahdnâmeyi Allah'ın emri ile Hacerü'l-Esved'in içine koydu. Kıyamete kadar o ahdnâme onun içinde kalacak ve kıyamet günü ahde vefa edenleri cennete, ahde hilaf edenleri cehenneme koyacaklardır.

Hacerü'l-Esved kıyamet günü hacc edenlere de şahitlik edecektir. Hadiste şöyle nakledilmiştir: "Hacer'ül-Esved cennetten indiğinde süttten beyaz idi. Adem oğlunun günahları onu kararttı O cennet yakutlarından bir yakuttur. Kıyamet günü onun iki gözü ve dili olur ve kendisini hakkıyla ziyaret edenlere şehadet eder. ¹³⁸

Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesinde sual-cevap faslında "Eğer sorarlarsa ki tarikat içinde bir suçlu kişinin boynuna seng asarlar, sengden ayrı nesne asmazlar, sebep nedir?" ¹³⁹ sorusuna şu cevap verilir: Musa (a.s.) tenini kimseye göstermediği için kavmi onun hakkında güman ediyordu. Bir gün Nil'de yıkanmak için elbiselerini çıkardı üzerine bir taş koyup suya girdi. Yıkandıktan sonra çıkarken taşın elbiselerle beraber yuvarlandığını görünce arkasından koşturdu. Taş, Mısır şehrinin bir ucundan girdi, öbür ucundan çıktı ve durdu. Musa (a.s.) elbiselerini alıp giymesine rağmen öfkesini yenemeyerek asasıyla taşa oniki kere vurdu ve taş oniki delik oldu. Taş dile gelip, Allah'ın emriyle yuvarlandığını ve yuvarlanma sebebini söyledi Musa (a.s.) taştan özür diledi, hata tercümanı okudu. Taşı bir ipile boynuna asdı. Musa (a.s.)'nın kavmi susuz kalınca o dua etti ve Allah'ın izni ile bu taştan su aktı ve Musa (a.s.) kavminin oniki boyu ayrı ayrı delikten akan sudan istifade ettiler. ¹⁴⁰

¹³⁷KK, VII/172.

¹³⁸Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902.v.7.a-b.Hacerü'l-Esved ile ilgili nakledilen bu kısa israiliyyattandır.

¹³⁹Seyyid Hüseyin, s.113. Ayrıca bk, Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v.40-a.

¹⁴⁰Seyyid Hüseyin aynı yer .K.K,II/60 kıssanın bir taştan su akması kısmını havidir. "Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle taşa vur demiştik, derhal (taştan) oniki kaynak fışkırdı, her bölük içeceği kaynağı bildi. (Onlara): Allah'ın rızkindan yiye, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik".

Burada suçlu kişi alâmeti olarak zikredilen boyna takılan taşın,- anlatılan kıssaya istinaden, bunun oniki delikli veya köşeli olduğunu da söylemek mümkündür- Bektaşî babalarının boyunlarına taktıkları yuvarlağa yakın oniki köşeli "teslim taşı" veya "tılsım taşı" denilen taşın aynısıdır. Hatta Bektaşîlerin teslim taşı hakkındaki inançları da yukarda naklettığımız kıssaya dayanır. Bu taş aynı zamanda oniki imama işaret olarak kabul edilir. ¹⁴¹

b. Ağaçla İlgili İnançlar:

Fütüvvetnâmelerde rastlanan inanç motiflerinden birisi de ağaçlar hakkındaki inançlarıdır. Eski Türk dini geleneğine bağlı olarak çeşitli ağaçların (kayın, meşe, v.s) takdisi ¹⁴² veya Bektaşî ve Alevî babalarının cem ayinlerinde kullandığı şamanların kullandıklarına benzer çubuk (alaca değnek. üç boğumlu değnek) ¹⁴³ gibi bariz motifler yoksa da fütüvvetin bir ağaç gibi tasviri ve Hz. Adem (a.s.)'in cennetteki hayatında incir ağacıyla olan ilişkisi dikkat çekici hususlardır.

Tuhfetü'l-Vasâya sahibi, fütüvveti ağaca benzetmesinin sebebini şöyle açıklar: "Yüce Allah Kelâm-ı Kadîm'inde ağaçları anmış ve her birini bir faziletle, bir mucizeyle hususiyetlendirmiştir. "Muhakkak ki Allah, ağaç altında seninle biatleşen iman sahiplerinden razı oldu" ¹⁴⁴ buyurmuştur ki, burada Allah, ağacı biatleşme aktinde dilenen şeyin topluluk yeri kılmıştır. Yine "Görmez misin Allah nasıl örnek getirir? Temiz söz, temiz ağaca benzer" ¹⁴⁵ buyurarak güzel sözü temiz ağaca benzetip örnekler getirmiştir. "Allah'ın nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise sanki bir inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan berekteli zeytin ağacından yakılır ¹⁴⁶ demekle hidayet nurunu mübarek bir ağaca benzetmiştir. Hak Teâlâ "Tur dağının sağ yanındaki kutlu yerde bulunan ağaçtan," Ya Musa, şüphe yok ki ben Tanrıyım diye

¹⁴¹Tanyu, H., Türkler'de Taşla İlgili İnançlar, s. 162; Eyüboğlu, İ.Z., Bütün Yönleriyle Bektaşîlik, s. 171-172; Fırlı, E.R., Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik, İstanbul, 1990, s. 317-318.

¹⁴²İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, 3. Baskı, Ankara, 1986, s. 62-69.

¹⁴³Baha Said, "Sofiyân Süreği.", TY, c. IV., Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926, s. 340-341.

¹⁴⁴K.K, XLVIII/18.

¹⁴⁵K.K, XIV/24.

¹⁴⁶K.K, XXIV/35.

ona nida geldi" 147 demiş ve ağacı yüceltip Kelim'iyle konuşmasında hitabına mahal kılmıştır. Ben de ondan kerem ve mürüvvet meyvelerinin toplanması, üstünlükler ve büyüklüklerle peygamberin duraklarını, onların derecelerini, iman sahiplerinin işledikleri işleri, tevhid inancına sahip olanların sıfatlarını ve Allah'ın, kendisinden korkup çekinenler için va'z ettiği dinin hükümlerini göstermeye yardım etmesi için bir ağaç yapmak istedim, bu sevgiyle işe giriştim. 148

İncir ağacı ile ilgili kıssa ise şöyledir: Hz. Adem ve Havva cennette kendilerine yasaklanan ağacın meyvesinden yiyince çıplak kaldılar. Cennette hiç bir nesne onlara yardım etmedi. Nihayet incir ağacı Adem (a.s.)'e üç, Havva'ya beş yaprak verdi. Onlar da bu yapraklarla ayıp yerlerini örttüler. Bu sebeble erkek kefeni üç kadın kefeni beş parçadır. Hak Teâlâ incir ağacına, onlara niçin yaprak verdiğini sordu. İncir ağacı: "İlahi senin sonsuz mülkün içinde bir zayıf kulunun cömert olmasından ne çıkar. Zira sen cömert olanları seversin," diye cevap verdi. Bu cevap Hak Teâlâ'ya hoş geldi ve buyurdu ki: "Ey ağaç, madem ki sen cömertlik edip, sır örttün, ben de seni üç nesne ile diğer ağaçlara üstün kıldım: Evvel seni yakmayı haram kıldım, ikinci hiç bir yerde seni yermeyeler, üçüncü kabuğunu ve çekirdeklerini yabana atmayalar". Sonra Allah Teâlâ incir ağacının sütünden pamuğu yarattı. Pamuğu Havva eğirdi, Adem dokudu ve kendilerini örtecek elbiseler yaptılar. Fütüvvet ehli de incir ağacı gibi ayıpları örtmeli, gizlemelidir. 149

Böyle bir kıssa islami gelenekte yoktur. İncir ağacının öz suyundan pamağın yaratılması fikri ise sünnetullah ve fıtrata (eşyanın tabiatına) aykırıdır. Yoktan yaratmaya kâdir olan Allah Teâlâ, pamuğu da vasıtasız olarak yaratmaya kâdirdir. Ağaç motifi Kur'an'ın bir suresinde geçer. Cenâb-ı Hak Tîn Suresinde "İncire kasele" söze başlar, bu sebeple de sureye bu isim verilmiştir. 150

c. Sayılarla İlgili inançlar:

Fütüvvetnâmelerde görülen dinî inanç motiflerinden birisi de rakamlardır. İslamî literatürde sıkça rastladığımız yedi, oniki ve kırk

147 K.K XXVIII/30

148 Ahmed b. İlyas el-Hartaburtî, s. 213.

149 Burgâzî, s. 115-116; Razavî, Selim Ağa Ktb. Kemenkeş, 491, v.30.a-b.

150 Bk., K.K, XCV/1.

rakamlarının yanında dokuz ve onyedî rakamları da Fütüvvetnâmelerde göze çarpar.

Şedd ile ilgili bahislerin başında "şeddin yedi adı , yedi bağlaması, yedi açması, yedi salması vardır; şöyle ki yedi yıldızdan, yedi günden, yedi azadan, yedi mushaftan, secde yerine gelen yedi uzuvdan, yedi tavaf-ı Kâbeden ve Safâ ile Merve arasını yedi kez seğırtmekten, İsmail (a.s.)'in şeytana yedi taş atmasından, yedi tamudan, onyedî rekât farzdan, Kadir gecesî Ramazanın yirmi yedinci gecesî olmaktadır. Bunda rumuz ve işaret çoktur, hepsini söylersek söz uzar" ¹⁵¹ denilerek yedi rakamıyla ilgili islamî ananelerin çoğu zikredilir. Fütüvvetnâme-i Sultânî'de ise, edeb bahsî yedîli bir sıralama ile açıklanır. ¹⁵² Diğer taraftan fütüvvet ehlinin yedi taife dokuz kısım olduğu beyan edilerek fütüvvet dereceleri sıralanır. ¹⁵³

Oniki rakamı ise bilhassa oniki imam inancında belirginleşir, Muhtemelen bu inanca binaen fütüvvete alınmayacak kişilerde oniki zümre olarak sayılmıştır. Muallim Cevdet, lonca teşkilatlarının yirmidört ahiden kurulduğunu ve yirmidört loncanın bulunduğunu, bunların toplantılarda sağ ve sol tarafa onikişer olarak sıralandıklarını haber verir. ¹⁵⁴

Fütüvvet ehli Kur'an'da onyedî peygamberin fütüvvet ile yad edildiğini kabul eder. ¹⁵⁵ Hz.Ali'nin de belini kuşattığı kimselerin sayısı onyedîdir. Fütüvvetnâmelerde bunun, bir günde kılınan onyedî rekât farz namazdan mülhem olduğu belirtilir. ¹⁵⁶

Kırk rakamı ise öncelikle dört kapı olarak kabul edilen, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapılarının onar makamının ¹⁵⁷ toplamıdır.

¹⁵¹ Milli Ktb., A 4225, s. 1-2; Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2982, v. 2.a-b; Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v. 36.a. Burgâzî'de de yedi rakamıyla ilgili benzer izahlar yapılmıştır, bk. Burgâzî, s. 113.

¹⁵² Kâşifi, Hüseyin Vâiz, Fütüvvetnâme-i Sultânî, nşr. M.C. Mahcûb, Tahran, 1350, s. 253-257, 268-270. S.Kocatürk, bu eseri esas olarak fütüvvet ehlinin yedi rakamı hakkındaki inançlarıyla ilgili bazı mütalâalarda bulunmuştur. Bk. Kocatürk, S., "Fütüvvetnâmelerde ve İslâm'da yedi sayısı ile ilgili bazı konular", Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler, haz., F.Halıcı, Ankara, 1985, c .I, s. 188-199.

¹⁵³ Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v. 16.a-b.

¹⁵⁴ M. Cevdet el-Ahiyyetü'l-Fıtyan, s. 346.

¹⁵⁵ Seyyid Hüseyin, s. 77.

¹⁵⁶ Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir. 337, v. 13.b; Millet Ktb., Şer'iyye 900, v.6.b.

¹⁵⁷ Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.2.b-3.a; Şer'iyye 1009/2, v.11.a-b.

Yine kırklar meclisine de telmihde bulunulur. ¹⁵⁸ Necm-i Zerkûb eserinde, fütüvvet sahibinin kırk kötü ahlaktan uzaklaşıp, kırk iyi ahlâk ile müzeyyen olması gerektiğini ve bunun ancak kırk yılda tamamlanabileceğini ifade edip şu izahı yapar: "Eğer kişi peygamberse, ona kırk yaşında peygamberlik gelir, velî ise vilâyet'e ulaşır. Velî bu anlattığımız kırk güzel sıfatla sıfatlandığı zaman vilâyet sahibi olur. Nitekim, bir yerde kırk müslüman toplanırsa vilayet hasıl olur derler. Çünkü biz, bu kırk sıfatı nefsinde toplamış birisini bulamaz isek, kırk kişi bir araya toplandı mı elbette her birinde bir güzel sıfat vardır, böylece de kırk kişi bir araya gelince bu kırk sıfat herhalde toplanmış olur ve vilâyet meydana gelir." ¹⁵⁹

Fütüvvetnâmelerde bulunan yedi rakamıyla ilgili izahlardan, fütüvvet ehli ile "Seb'iyye"¹⁶⁰ arasında bir ilişki ve benzerlik düşünülmüştür. ¹⁶¹ Ancak "yedi" motifi pek çok inanç ve kültürde bulunmaktadır. Nitekim eski Türk kültüründe de yedili tasnifin izlerine rastlanır. ¹⁶² H.Z. Ülken, Türklerde görülen bu inanç motifinin Çinlilerden intikal ettiğini söyler. ¹⁶³ İslâm'da ve Kur'an'da da "yedi" motifi yer almaktadır. ¹⁶⁴

Dokuz rakamı ve dokuzlu tasnif de yine eski Türk kültüründe bilinen bir motiftir. ¹⁶⁵ Dokuz, sembolik olarak "uğur, çokluk, sonsuzluk ve korku" manalarına işaret eder. ¹⁶⁶ Mahfillerde sağ ve sol tarafa onikişer kişi sıralanma geleneği ise yirmidört Oğuz boyuna işaretendir. M.F. Köprülü bu geleneğin eski Türk devletlerinde uygulandığını ve Selçuklular'da da görüldüğünü ifade eder ¹⁶⁷ Buna göre, sağ ve sol kolu

¹⁵⁸Burgâzî s.136.

¹⁵⁹Necm-i Zerkûb, s. 185, ter. s. 245.

¹⁶⁰Seb'iyye: Yedili tasnifi kabul etmeleri sebebiyle Bâtıniyye fırkasına verilen bir isimdir.

¹⁶¹Mesela bk., Şehsuvaroğlu, B.Ziya, Dinlerde ve Tarikatlarda Sembolizm ve Remizler, İstanbul, 1973, s. 18-19.

¹⁶²Gökalp, Z., Türk Medeniyet Tarihi, İstanbul, 1976, s. 149; Eliade, Mircea, Le Chamanisme et les Techniques Archaïques de l'Extase, Paris, 1951, s. 248-250.

¹⁶³Ülken H.Z "Anadolu örf ve adetlerinde eski kültürlerin izleri" s.22-23.

¹⁶⁴Bu konudaki misaller için bk. Kocatürk, S., a.g.m., s. 198-199.

¹⁶⁵Gökalp, Z., a.g.e., s. 151-152; Eliade, M., a.g.e., s. 250.

¹⁶⁶Memedov, Yunus, "Orhun Yenisey Abidelerinde kutsal sayılar", TK, c. XXV, S.290, 1988, s. 353-354.

¹⁶⁷Köprülü, M.F., "Selçuklular zamanında Anadolu'da Türk medeniyeti", MTM, c.II, S.5, 1331, s.201-203.

temsil eden Bozok ve Üçoklara mensup boy temsilcileri, kendi boylarını temsilen, çeşitli bürokratik toplantılara iştirak ederlerdi. Onyedî rakamı da, İltiş Kağan'ın düşmanlarına karşı ilk defa harekete geçtiği adamlarının sayısı olarak dikkati çeker. ¹⁶⁸

Ülken, kırk rakamıyla ilgili inanç motiflerinin Türkler'e islamiyetten geçtiğini ifade eder. ¹⁶⁹ Ancak kırk rakamı Türk kültüründe öylesine benimsenmiştir ki, Türkler bu rakamla ilgili pek çok deyiş ve gelenek türetmişlerdir. ¹⁷⁰ Diğer taraftan "üçler,yediler,kırklar" ifadesi tasavvufta "ricâlü'l-gayb" diye ayrı bir başlık altında ele alınan ve manevî alemin idarecileri olan kimseleri belirten bir tabir olarak kullanılmıştır. ¹⁷¹

¹⁶⁸Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri, 7. Baskı, İstanbul, 1980, s.22-35.

İltiş Kutluğ Kağan (Satanatı, 682-692), Ötüken'e hakim olup Doğu Kağanlığını yeniden kuran kişidir. Böylece Kök-Türklerin, üçüncü devresi başlamıştır.

¹⁶⁹Ülken,H.Z.,a.g.m.,s.23.

¹⁷⁰Bingöl, Necdet,"Dilimizde "Kırk" sayısı üzerine" TK.,c.XXI, S.237, 1983, s.26-28.

¹⁷¹Kara,M., Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 2.Baskı, İstanbul, 1990, s. 251-255; Türer,O., Tasavvuf Tarihine Giriş, s. 108-109.

2.2. İbadet Ahlâk ve Muamelatta Görülen İnanç Motifleri:

Fütüvvetnâmelerde itikadî inanç motifleri yer aldığı gibi amel ve ibadetle ilgili unsurlar da yer almıştır. Bilhassa namaz ibadeti üzerinde ısrarla durulduğu dikkati çekmektedir. Zekât ve sadaka vermek "cömertlik" prensibiyle beraber fetalık alameti olarak anlatılmıştır. Adem (a.s.)'ın Mekke civarında Havva ile buluşması anlatılırken, hac menasikının bu hadiseden kaldığı ifade edilmiştir. Oruç, diğer ibadetlerle beraber zikredilmişse de üzerinde fazla durulmamıştır. Çünkü fütüvvet ehli, inzivaî bir hayattan öte, isâr'a önem veren ve konuk ağırlamayı esas kabul eden bir cemaattir.

Fütüvvetnâmelerde şeddin dürülmesi te'vil edilirken, şeddin beşe katlanmasının "İslâmın beş şartına ve beş vakit namaza" işaret olduğu beyan edilir.¹⁷² İslâmın beş şartı Burgâzî'de Hz.Peygamber'in hadisine istinaden şöyle açıklanır: "İslâmın bünyadı beş nesne üzerine kılındı. Birincisi şehadet vermektir Tanrı'nın birliğine ve Rasûlün haklığına. İkinci beş vakit namaz kılmaktır. Üçüncü zekat vermektir. Dördüncü Ramazan ayın oruç tutmaktır. Beşinci hacca varmaktır."¹⁷³ Diğer bir Fütüvvetnâme'de ise Ebû Tâlib el-Mekkî'ye istinaden şu söz nakledilir: "Müslümanlık beş şeysiz tamam olmaz: Tevhid ve peygamberi hak bilme, beş vakit namaz, oruç ve zekât, mürşid-i kâminden beyat almak"¹⁷⁴ Dört kapı kırk makamdan bahseden Fütüvvetnâmelerde ise şeriat kapısının on makamının ilk sıralarını namaz oruç, zekat, hac gibi ibadetler teşkil eder.¹⁷⁵ Bu ibadetleri Eşref b. Ahmed şöyle manzumlaştırır.

Gusl ü abdest ü duâ oruç namaz

Vir zekât hacc eyle kıl dâyim niyâz

Namaz ibadetinin hazırlığı olan taharet ve abdest hakkında Fütüvvetnâmelerde bir kaç imâ vardır. Ancak bilhassa abdest bozma

¹⁷²Seyyid Hüseyin, s. 97; Milli Ktb., A. 4225 v.11.

¹⁷³Hadis için bk. Buhâri, Sahih, Kıtabu'l- İman,1; Burgâzî, s.115; Beyazıt, 5481 v. 18a'da "gücü yeterse hacca varmaktır" şeklindedir.

¹⁷⁴Milli Ktb., B. 346/33, v. 241.b. Ş.es-Sühreverdi bunu el-Mekkî'ye istinaden "Öğrenilmesi farz olan ilim, İslâm'ın üzerine bina edildiği beş ana temeldir. Çünkü bunları yerine getirmek farzdır." şeklinde nakleder. Bk. Avârifü'l-Maârif, s. 35.

¹⁷⁵Milli Ktb., Şer'iyye 902 v. 2.b ; Şer'iyye 1055/2. v. 11a; Eşref b. Ahmed, s. 35. Dört kapı, kırk makam Bektaşilikte kabul edilen bir husustur. İlerde fütüvvet ehli ile Bektaşiliğin arasındaki ilişkiyi ele alırken Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ını esas alarak bu meseleye temas edeceğiz.

ihtiyacı (tuvalet) ve bununla ilgili edebler tafsilatlıca anlatılmıştır. 176 Abdest alma ile ilgili uzun malumat ise Avârif'te yer alır. 177 Hemedâni ise abdestin tasavvufi bir anlayışla: "Elin yıkanması, Allah'tan başka şeyleri terk, ağıza su verilmesi temiz içecekleri yad etme, buruna su verilmesi ilahî esrarın kokularını alma, sümkürme, kibir, hırs, cimrilik gibi kötü huyları atma, yüzün yıkanması, Allah'ı bilme (marifet), kolların yıkanması tevekkül, başın mesh edilmesi, alçak gönüllük ve teslimiyet, kulakların meshi, ilahi kelamın safası, ayakların yıkanması sıdk ile ibadetin sürdürülmesi" şeklinde te'vil edilmiştir. 178

"Ahi gerek kim, namazın kazaya koymaya" 179 denilerek namaz kılmak fetalığın şartlarından kabul edilmiştir. Razavî bunun sebebini şöyle açıklar: "Zira fütüvvet ibadetle müzeyyendir. Ve târik-i salât (namazı terk eden)'da fütüvvet karar kılmaz. Zira târik-i salât olan cehennemliktir" 180 diyerek şu delilleri zikreder:

"Suçlulara "Sizi bu yakıcı ateşe sürükleyen nedir?" diye sorarlar. Onlar derler ki "Namaz kılanlardan değildik". 181

"İslam'la küfr arasındaki fark namazdır. Kim namazı kasten terk ederse kafir olur." 182

"Namazı olmayanın imanı yoktur, zekatı olmayanın namazı yoktur." 183

"Her kim beş vakit namazı cemaatle kılsa Hak Teâlâ ona gazada kafirden yüz çevirmeyip ölen bin şehit sevabı verir." 184

176Necm-i Zerkûb, s. 217-218, ter s. 260-261.

177Bk. Sühreverdî, Avârif ü'l-Maârif, s.361 v.d.

178Seyyid Emir Ali el-Hemedânî, s.59.

179Burgâzî, s.125; Beyazıt Ktb., 5481, v.17.b.

180Razavî, Millet Ktb. Şer'iyye 902, v. 35.b.

181K.K, LXXIV/42-43. Tuhfetü'l-Vasâyâ'da da namazın önemine dair ,IV/102, XXIX/45, C VII/4-5 ayetleri zikredilmiştir, Ahmed b. İlyas el-Hartaburtî, s.217.

182Keşfü'l-Hafa, c.II, s. 238, "Kim namazı kasden terkederse kafir olur" kısmı var.

183"Namazı olmayanın dini yoktur" şeklinde, bk. Kenzü'l-Ummâl, el-Muttakî el-Hindî,c.III, Hadis Nu :5497.

184"Cemaatla kılınan namaz yalnız kılınandan yirmiyedi kat daha efvaldır" mealinde hadis vardır. Bk. Buhârî , Sahih,Kitâbu'l-Ezân, 30.

"Her kim abdest alsa, mescide yönelse ve namaz kılsa her adımına bir sevab verilir ve bir günahı eksilir. Namazı bitirince Hak Teâlâ o kulun vücudundaki kıl sayısınınca sevab verir." 185

Namazın beş vakit olması Allah'ın önce Muhammed'in nurunu yaratması ve onun Allah'a beş defa secde etmesi sebebiyledir.¹⁸⁶ Fütüvvetnâmelerin hepsinde beş vakit namaz kabul ve ifade edilmekle beraber Razavî Gadîr-i Hum hadisesini anlatırken "Rasulullah'ın hutbe'den inip öğleyi kıldığı, bir miktar bekleyip ikindiye kıldığını" söyler. ¹⁸⁷ Burada şîlik akla gelmekteyse de, sünnilerde seferi halde namazların birleştirilmesine cevaz verildiğini hatırlatmak gerekir.

Eşref b. Ahmed namazın rükünlerini kıyam, kıraat, rükû, secde ve oturmak olarak sıraladıktan sonra kişinin halis bir niyetle (ihlas), Allah'ın huzurunda olduğunu hissederek, O'nun kendisini gördüğünü bilerek ve O'na karşı kendisini horlayarak (aşağılayarak) namaz kılması gerektiğini ifade ediyor. ¹⁸⁸ Hemadânî, vakti gelince namaz için kibleye yönelişin XXXVII/99-100 ¹⁸⁹ ayetinin manasıyla ve sûreta değil kalben olması gerektiğini ve iftitah tekbirinin, güneş ışınları gibi vücudun her zerresine işlemesi gerektiğini ifade ediyor. ¹⁹⁰ Namazla ilgili bahsi bir beyitle tamamlayalım:

Bil namâz oldi direk dine kavi

Serseri tutma yıkılır din evi.

Fütüvvetnâmelerde fetanın vasıflarından birisi de cömertliktir. Cömertliğin izahında sadaka vermenin gerekliliği anlatılır, cimrilik şiddetle yerilir. ¹⁹¹ Bu konudaki ayet ve hadisler şunlardır:

"Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile, onları kendilerinden önde tutarlar". ¹⁹²

¹⁸⁵"Sağlam bir abdestle namaz için yola çıkan bir kimsenin,attığı her adım için derecesi yükseltilir,bir günahı silinir. Namaz kıldığı müddetçe melekler onun için dua ederler, Bk. Buharî, Sahih, Kitâbu'l-Ezân, 30.

¹⁸⁶Milli Ktb., A 5594/4 v.54.a.

¹⁸⁷Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491/1 v. 63.b. Ancak burada seferî olduğu için Rasulullah'ın öğle ve ikindi ikişer rekat kıldığı da tasrih edilir.

¹⁸⁸Ahmed b. Eşref, s. 46-47.

¹⁸⁹"İbrahim:"Doğrusu ben Rabbim uğrunda sizi bırakıp gidiyorum. O beni doğru yola erıştırir" dedi.

¹⁹⁰S. Emir Ali el-Hemedânî, s. 59. Aynı yerde "Sübhâneke" duası ve "Fatıha" suresini okumanın tasavvufî bir yorumu yapılır.

¹⁹¹Msl. Burgâzî, s. 125; Razavî, Millet Ktb. Şer'iyye 902, v. 34.b-35.b.

¹⁹²KK, LIX/9.

"Cömert kişi yakındır Tanrıya ve yakındır ademilere ve yakındır uçmağa ve ırakdır tamuya ve nâkes kişi ırakdır Tanrıya ve ırakdır ademilere ve ırakdır uçmağa ve yakındır tamuya", 193

"Bir kişi sağlığında bir akçe sadaka etmek yeğdür ölürken veya öldükten sonra yüz akçe sadaka etmesinden", 194

"Sadaka vermek ömrü uzatır", 195

"Saklıdan sadaka vermek âhât (salgın hastalık) ve âfâtı giderir", 196

Fütüvvet ehline göre şed kuşanma, tuğu ve alem verme, helva yapıp dağıtma gibi fütüvvet törenleriyle beraber hac ibadetinin menasıkı da Hz. Adem (a.s.)' den kalmıştır. Kıssa özetle şöyledir: Adem (a.s.) dünyaya inince üzüntüsünden üçyüz yıl ağlamış ve günahından tövbe etmiştir. Cenâb-ı Hak, Beytü'l-Haram-ı ziyaret şartıyla tevbesini kabul edeceğini söyleyince o, Hindistan'dan Mekke'ye gitmiştir. Havva da Cidde'den Mekke'ye gelir. Buradaki karşılaşmada Havva vücudunun kılınmasından dolayı Adem (a.s.)'i tanıyamayıp bir dağa kaçarsa da, daha sonra onu sesinden tanımıştır. Bu güne Arafat adı vermişlerdir. Buradan Mina'ya inmişler. Mina'da Cebrail (a.s.) ademin başını tıraş edip, bıyıklarını düzeltmiştir. Adem (a.s.) Allah'a tevbe istiğfar etmiş ve Havva ile beraber Beytü'l-Ma'mura gelip tavaf kılmışlardır. Cebrail, Mikail, İsrail ve yetmiş bin melek gelip haccının kabul olduğunu bildirmiştir.

Bu kıssaya binaen, Arafat'ta durma, Mina'ya inme ve saçın tıraş edilmesi gibi menasıkının delili açıklanmış olur. 197

Dört kapıdan ilki olarak kabul edilen Şeriatın kaynakları: Kitab, sünnet, icmâ, kıyas, şeklinde belirtilir. 198 Kişiye gerekli olan bilgi ve edeb hususunda Razavî şöyle der: "Ona evvel vacibdir kim mâlâ büdd (kendisine şart olan) kitabı, ibadâtı, muamelâtı öğrene ve amel öğrene. Ta helâl haramdan ve şüpheden seçe ki mübâyâ'a düşe. Eğer bunları bilmez ise bey'i fâsid ile bey' edüb sâtu bâzar ede ve malın haram ede ve yediği lokma haram ola, neuzübillah kıldığı namaz ve verdiği sadaka

193 Keşfu'l-Hafa, c.I. s. 350.

194 Hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlamadık.

195 el-Münzirî, Zekiyyüddin, el-Tergîb ve't-Terhîb, Mısır, 1954, c.II, s.21.

196 el-Münzirî, el-Tergîb ve't-Terhîb, c.I, s.520.

197 Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 5.a-7.b.

198 Eşref b. Ahmed, s. 23.

kabul olmaya ve cennete girmeye, cehenneme lâayık ola." 199 Eşref b. Ahmed "yakîn (bilgi) var iken şekke uyanın din evine cehl ekeceğini" beyan etmiştir.²⁰⁰ İnsanın arzusuna uymaması tenbih edilirken, hırsızın elinin kesilmesi, yol kesenin asılması, katilin öldürülmesi, zâninin recmedilmesi, kâzife seksen değnek vurulması gibi şer'î haddlerin nefsî arzu ile işlenen suçlara verilen cezalar olduğu manzum olarak ifade edilmiştir. ²⁰¹

Şeddin dörde katlanmasının²⁰² ve fütüvvet ağacının dört dala ayrılmasının²⁰³ "dört müctehid imama işarettir" diye te'vil edilmesi, fütüvvet ehlinin ehl-i sünneti temsil eden amelî mezhepleri hak kabul etmelerinin bir tezahürüdür.

Amel-iman ilişkisi fütüvvet ehlinde önemli bir yer tutar. Zahirî ameller, bâtındaki imanın göstergesidir. Yukarıda işaret edildiği gibi "namaz kılmayanın küfrüne", "karnında haram lokma olanın ibadetinin kabul edilmeyeceğine hükmedilmesi bunun en açık ifadesidir. Fütüvvet ehlinin amel-iman ilişkisi Haricîler veya Vahhabîlerdeki sert tavırla benzerlik arzederse de, pratikte günahkâr, İslam ümmetinden çıkarılmayla değil fütüvvet cemaatinden uzaklaştırılmayla cezalandırılır ve tevbe kapısı açık bırakılır. Hatta cemaat içindeki amelî lâkaytlık zaman zaman Fütüvvetnâme müelliflerinin şikayet ettikleri bir husus olmuştur. ²⁰⁴ Bu tavır sünî anlayışa uygundur. Ehl-i Sünnet uleması, her ne kadar teorikde imanı amelden ayırmışsa da, uygulamada, uygulamada amelî imanının bütünleyici ve onu kemale erdirici unsuru saymıştır. ²⁰⁵ Amellerin tatbikatı emr-i bi'l-marûf ve nehy-i ani'l-münker prensibi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ferdî amellere (eğitim maksadı müstesna) ²⁰⁶ müdahale edilmemiştir. İctimaî amellerde ise müdahale yetkisi, ulu'l-emr (devlet), ulema ve halk (avam) arasında

¹⁹⁹Razavî, Millet Ktb.,Şer'iyye 902, v.29.a .Benzer izahlar (alış-veriş ile ilgili hususlar hariç) Avârifü'l-Me'ârif'de (s.33.vd.) de yer almaktadır.

²⁰⁰Eşrefb. Ahmed, s. 48. Bu ifade "Helal bellidir, haram bellidir, ikisi arasında kalan şeyler şüphelidir." hadisini telmih eder. Bk.,Buhari, Kitabu'l-Buyû', 2.

²⁰¹Aynı eser, s.33.

²⁰²Seyyid Hüseyin, s.97; Milli Ktb, A 4225, s.11.

²⁰³Ahmed b İlyas el-Hartburtî,s.214.

²⁰⁴Mesela, Ahmed b. İlyas el-Hartburtî, s. 206 ve Burgâzî s.112'de bunu eserlerini yazma sebebi olarak gösterirler.

²⁰⁵Kılavuz, A Saim, İman-Küfür Sınırı, 3. Baskı, İstanbul,. 1990, s.47-48.

²⁰⁶Mesela, namaz kılmama hususunda babanın çocuğunu te'dibi gibi.

paylaştırılmıştır. 207 Fütüvvet ehli de kendi teşkilatlarının otokontrol sistemi ve esasları çerçevesinde müntesiblerini daimî bir murakabe altında bulundurmuşlardır.

Ahlâkî meseleler Fütüvvetnâmelerde tasavvufi açıdan ele alındığı gibi ilmihal bilgisi çerçevesinde de ele alınmıştır. Biz tasavvufî ahlâkî bir sonraki bölüme bırakarak gündelik hayata ait görgü kuralları diyebileceğimiz ahlâkî esaslara bakmak istiyoruz. Fütüvvetnâmelerde bu husus, ayrı bir fasılla ele alınmıştır. Bu âdapların Nüşîrevân zamanından kaldığı, 740 tane olduğu, bunların hepsinin şeyh tarafından bilinmesi gerektiği, fetanın ise 124 tanesini bilmesi gerektiği ifade edilir. 208 Bu rakam 124 bin peygambere işaretdir. 209 Bu edeplerin mahiyetine baktığımızda, çoğunun Hz. Peygamber'in sözlerinden ve davranışlarından alınmış halk arasında anane haline gelmiş sünnet motifleri olduğunu görürüz. Bu faslın başında edebe dair hadis ve kelâm-ı kibar yer alır:

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Nefsin terbiye edilmesi edeb dersinden daha hayırlıdır."

" Haya imandandır." 210

Hz. Ali (k.v.) şöyle buyurur: "Kişinin şerefi aslı ve nesebi ile değil ilmi ve edebiyedir." 211

İmam-ı Şafîi şöyle buyurur: "Fütüvvetin tamamı edeptir." 212

Bu edebler şöyle sıralanır:

Yemek yemekte oniki edep vardır: Önce sağ dizini yukarı dike, sol dizini aşağıya koya, otura, lokmayı önce sağ yanılla çiğneye, küçük lokma ala, temiz yiye, yani iki elini bulaştırmaya ve dökmeye, lokma ağzındayken hiç konuşmaya,.Hiç kimsenin yediğine bakmaya, başını kaşımaya, sağa sola bakmaya, gülmeye ve söz söyleyeceğinde arkasına döne,

207 Bu görev dağılımı Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "Kim bir kötülük görürse onu eliyle, gücü yetmezse diliyle gidersin; ona da gücü yetmesze kalbiyle buğzetsin", (Ebû Davud, Kitâbu's-Salât, 242, Kitâbu'l-Melâhim, 17) hadisine istinadendir. ; Atay, Hüseyin, Kur'ana Göre İslâmın Temel Kuralları İstanbul, 1991, s.138-139. Aynı izahı Ahmed b. İlyas el-Hartburtî (s.220)'de de görüyoruz.

208 Burgâzî, s.142.

209 Burgâzî s. 142.

210 Burgâzî, s. 138; Keşfü'l-Hafa, c.I s.311.

211 Seyyid Hüseyin, s. 120.

212 Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud, 2982, v.6.a.

ekmeği ısırıp bırakmaya, tekellüf ve izzet ile yiye, çöpe atılması gereken artıkları kendi önüne koya ve yemekten sonra ellerini yıkayıp sile.

Su içmekte üç edep vardır: Bardağı iki eliyle tuta, dinlene dinlene içe, üstüne dökmeye.

Söz söylemekte dört edep vardır: Önce sert konuşmaya ki tükürüğü ağzından sıçramaya, bir kişiyle konuşurken etrafına bakınmaya, "sen", "ben" demeye, "siz ""biz" diye; eliyle konuşmaya.

Elbise giymekte beş edep vardır:Önce sağ yanını eğnine ala, sağ yanını giyip sonra sol yanını giye, sarığını otururken sarmaya, donunu otururken giymeye, ayakkabılarını sağdan başlayarak giye, çıkaracağı zaman sol ayağını önce çıkara.

Evden çıkmakta dört edep vardır: Önce eşikten dışarı sol ayağını ata, güle güle çıkmaya, yukarı bakmaya ki tekkebbüre işaretir, besmele ile çıka.

Yolda yürümükte sekiz edep vardır: Evvel sert yürümeye, böceklerle basmaya, dört yana baka baka gitmeye, taştan taşa sekmeye, yoldan ayrılmaya, kimsenin ardınca bakmaya, kendinden büyüğün önünden gitmeye, bir kişiyle gideceği zaman onu bekletmeye.

Mahallede yürümekte dört edep vardır: İşi olmadığı mahalleye gitmeye, karşıdan gelen kişiye yakın yürümeye, bacalara, pencerelere, açık kapılara bakmaya, çocuklara uymaya.

Pazarda yürümekte beş edep vardır: Omuzunu kimseye vurmaya, uzaktaki kişileri çağırmaya, pazarda kahkaha ile gülmeye, yere tükürmeye ve sümkürmeye, yemeye içmeye.

Nesne satın almakta üç edep vardır: Önce yumuşak konuşa, sonra alacağı nesneden bir çeşni aldığında az ala, aldığı şeyi geri vermeye.

Eve nesne getirmekte üç edep vardır: Eteğine veya yenine koymaya, aşikâre götürmeye, eve varınca hemen ağzına koymaya.

Eve girmekte beş edep vardır: Kapıda bağırmaya, içeriye sağ ayağıyla gire, sağ yanına selam vere, dört yanına bakınmaya, kapıdan girince besmele çeke.

Oturmakta dört edep vardır:Kendi yerin bile, sağ dizin yukarı ve sol dizin aşağıya koya, ayağını örte, ev sahibi konuşmadan söze başlamaya.

Konuklukta üç edep vardır: Kapıda bağırmaya, küçük olsun büyük olsun gelen kişinin önünce yürümeye,yiyecek ne var diye sormaya, yemekten sonra çok oturmaya.

Adam okuyavarmakta üç edep vardır: Evvel büyük tapu kıla, paşmağını önüne koya ve önce kendi yürüye.

Paşmak (ayakkabı) çevirmekte iki edep vardır: Ayakkabıları sol eliyle çevire, ayakkabı sahibi gelmeden kendisi gitmeye.

Beyler katına varmakta beş edep vardır: Vakitsiz varmaya, büyüğe tapu kıla, uzak otura, çok konuşmaya, "şunu şöyle et, bunu böyle et" demeye.

Hasta ziyaretinde beş edep vardır: İkinci namazından sonra hasta ziyaretine gitmeye, içeriye güle güle gire, sol yanından dolanıp sağ yanına otura, çok oturmaya, Fatiha okuyup tez kalka.

Taziyede altı edep vardır: Sarığını yere vurmaya, elini göğsüne vurup dövünmeye, "Allah ecrini artırsın" diye, çok ağlamaya, "İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn" diye, "sabredin" diye nasihat ede.

Türbe ziyaretinde dört edep vardır: Önce tekbir getirip Fatiha okuya, ardın ardın yürüye, tekebbürâne yürümeye, tükürmeye ve sümükürmeye, Allah adını zikrede.

Teferrüce varmakta dört edep vardır: Evvel garipleri çağıra onlarla gide, fesad ehliyle yürümeye, çok söylemeye, kimsenin eğnine basmaya.

Su dökmeğe oturmakta (tuvalette) oniki edep vardır: İnsanların göreceği yere oturmaya, bir nesnenin karaltısına otura, kibleye karşı oturmaya, güneşe aya karşı oturmaya, hiç söz söylemeye, tükürmeye sümükürmeye, üç defa taharetlene, sol eliyle taharetlene, necisine bakmaya.

Hamama gitmekte sekiz edep vardır: Giyinirken ve soyunurken tumanın kimseye göstermeye, elin üç kez yıkamadan havuza sokmaya, dizini göstermeye, peştemalini şişirtip oturmaya, gülmeye, kimseyle çekişmeye, tenini kimseye dokundurmaya.

Hamamda hizmet etmekte üç edep vardır: Başını yıkadığı zaman suyu israf etmeye, yıkamaya sağ yanından başlaya, üç kez "Allahuekber" diye.

Bardağa su koymakta iki edep vardır: Evvel su koyarken dökmeğe, ağzına kadar doldurmaya.

Yatağa yatmakta dört edep vardır: Yatağa sağ yanından gire, üç kez istiğfar getire, Emîrü'l-Mü'minin Ali kavlince on kez istiğfar getire, taharetsiz yatmaya.

Döşekte durmakta üç edep vardır:Sağ yanına dönüp yata, sağ yanından kalka, Allah adıyla yata, Allah'a şükrede.²¹³

²¹³Buradaki edep^{ler}i Burgâzi'yi esas alarak naklettik,bk.Burgâzi,s.138-142.Bu edep^{ler} eksik olarak Seyyid Hüseyin ve bazı Fütüvvetnâmelerde de yer almıştır.Bk,Seyyid Hüseyin, s.121-123; Bayezıt Ktb.,4581,v.33.b-35.b; Selim Ağa Ktb.,Kemenkeş 191/2,v.24.a-25.b.; Milli Ktb.,B 346/33,v.244.b,245.b..

2.3.Tasavvuf ve Tarikatlar İle İlgili Motifler:

2.3.1.Fütüvvet ve Tasavvuf:

Fütüvvetle tasavvuf arasındaki ilişki II/VIII.asra kadar uzanır.²¹⁴ Fütüvvet sahibi kişilerin yaşayışlarıyla sufilerin yaşayışları benzerlikler gösterir. Sonraları fütüvvet,tasavvuf esasları içinde bir merhale, makam, sufilerde bulunması gereken bir vasıf olarak algılanmıştır. Dolayısıyla sufi,fetaya göre daha geniş kapsamlı bir terim olarak kabul edilmiştir. Nitekim es-Sühreverdî, fetanın şalvarının sufi'nin hırkasının bir cüzü olduğunu belirterek ²¹⁵ bunu ifade etmiştir. O, bir başka eserinde de fütüvveti tasavvufun, tasavvufu da hilafetin kapsamında görerek, hilafetin üstünlüğünü vurgular.²¹⁶

İbnü'l-Arabî de, fütüvveti tasavvuf makamlarından birisi olarak kabul etmiştir. O, fütüvvetin Allah (c.c)'ın "ganî" sıfatının bir tecellisi olduğunu belirtir. Allah (c.c) bu sıfatının tecellisiyle, kullarına hiç bir varlığın yüklenemediği şerefli bir emaneti vermiştir. Onlara karşılıksız olarak nimetler bahşetmiştir. Nankörlük edenleri de nankörlüklerine rağmen nimetlerinden mahrum etmemiştir. Fetanın da böylece Tanrı huylarıyla huylanması, dinî emir ve tebliğleri nefsi heva ve heveslerinden üstün tutması gerekir.²¹⁷

Ancak gerek fütüvvetten bahseden klasik tasavvuf kaynaklarında, gerekse ilk yazılan Arapça ve Farsça Fütüvvetnâmelerde "feta" ve "Fütüvve" terimi pek çok ahlâkî sıfatı bünyesinde toplayan bir kavram olarak telakki edilmiştir.²¹⁸ Bilhassa Fütüvvetnâmeler, fetanın günlük hayatında uyması gereken görgü kurallarından zühdi hayatın gerektirdiği tasavvufî esaslara kadar bütün ferdî ve sosyal ahlâk

²¹⁴Çağatay, N., "Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei meselesi" ,s. 62-66; Fayda, M.,

Anadolu Ahi Teşkilatı, s.11.

²¹⁵es-Sühreverdî, Fütüvvetnâme I, s. 94.

²¹⁶es-Sühreverdî, İdâletü'l-Ayân ale'l-Burhân, v. 88. a-b.

²¹⁷İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, Fütuhâtü'l-Mekkiyye, Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dîniyye, tarihsiz, c.II, s. 231-235.

²¹⁸Mesela bk., Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, s. 329-334; Unsuru'l-Meâlî, Keykâvus,

Kabusnâme, s. 319 vd.; Sülemî, Abdullah el-Ensârî, Ahmed el-Erdebîlî'nin Fütüvvetnâmeleri böyledir.

esaslarını belirtmişlerdir.²¹⁹ Feta, sufide bulunması gereken pek çok ahlâkî vasfa sahip olmakla birlikte belli bir şeyhe ve tarikata bağlı klasik sufi anlayışından da farklı bir kimliğe sahiptir. Gerçekten de feta, islamın ruhuna uygun dünya ve ahiret dengesini gözetken, sosyal hadiselerle duyarlı, toplumda söz sahibi aktif ve dinamik bir şahsiyettir. Diğer taraftan onun bu faal tavrı, nefsinin terbiye etmesine, tevazu ve alçak gönüllüğüne, şefkat merhamet ve hılmına, sabır ve sıdkına, ibadet ve taatına, zikir ve münacaatına mani değildir. Feta, "Bir lokma bir hırka" felsefesini benimsemeyen, bilakis "elinin emeğini yeme ve helal kazanç" esasını benimseyen, fakat hırs, tamah, zulümden uzak, sehavet ve isârı şiar edinen kişidir. Dolayısıyla bu araştırmanın pek çok konusu fütüvvet-tasavvuf ilişkisini gösteren motifleri ihtiva eder. Bu sebeple burada fetayı tasavvufi terimlerle tavsif eden bir pasajı nakletmekle yetineceğiz.

Müellifi belirsiz bir Fütüvvetnâme fütüvvet ehlinin sufiyane tavrını şöyle hülasa eder: "Fakr onların kerametidir, taatullah ise halavetleri . Hubbullah onların lezzetleri, takva azıklarıdır. (Seyr-) illallah onların haceti, (seyr) meallah ticaretleri, (seyr) alellah itimatlarıdır. Onlar Allah ile dostluk kurar Ona tevekkül ederler. Açlık onların yemekleri, zühd meyvalarıdır. Güzel ahlâk elbiseleri, üstünlükten feragat etmek hilyeleridir. Sehavet onların mesleği, iyi geçim sohbetleridir. İlim destekleri, sabır yolları, hidayet binekleri, Kur'an konuşmaları, şükür zinetleridir. Onlar zikre düşkündürler. Rıza onların sevincidir. Kanaat malları, ibadet ise kazançlarıdır. Şeytan düşmanları, dünya çöplükleridir. Haya onların gömlekleri havf ise seciyeleridir. Gündüz ibret aldıkları, gece fikre daldıkları zamandır. Hikmet mükafatlarıdır, Hakk bekçileri. Hayat onların bir konaklık mesafeleri, ölüm varacakları yer, kabir sığınakları, firdevs meskenleridir. Alemlerin Rabbine bakmaları onların huzurda duruşlarıdır."²²⁰

²¹⁹Teaschner, F., " Der Anteil des Sufismus an der Formung des Futuwwaideals", Der İslam, c. XIV, 1937 s. 53-55; Ateş, S., İslam Tasavvufu, s. 196-203.

²²⁰Millet Ktb., Şer'iyye 1055/2 ,v. 28a-29 a.

2.3.2.Fütüvvet ve Tarikat:

Tarikat, Allah'a ulaşmak için bir mürşidin kontrolünde, tasavvufi esaslar içinde belli erkan ve ritüellerin uygulandığı yol ve kurumdur. Tarihi süreç içinde bir takım sebeplerle kurulan tarikatlar, çeşitli yönlerden sınıflandırılırlar. Tarikatlar arasında ortak esaslar bulunduğu gibi, birbirinden farklı yönler de bulunur.²²¹

Tasavvufun bir cüz'ü olarak kabul edilen fütüvvet de, bu sıfatı taşıyanların Abbasi Halifesi en-Nâsır'ın faaliyetleri neticesinde düzenli gruplar haline gelmeleriyle bir teşkilat haline dönüşmüştür. Fütüvvet teşkilatı taşıdığı bazı unsurlar dolayısıyla bir tarikate benziyorsa da tarikatlarda bulunan bazı müşterek unsurlardan yoksun olması sebebiyle de tam bir tarikat görünümünü taşımaz. Bununla beraber Türkçe Fütüvvetnâmelerin çoğunda fütüvvet yolunun bir tarikat gibi kabul edilip benimsendiği görülür.²²² Burada fütüvvet teşkilatına tarikat denilip denilemeyeceğini tartışmaktan öte, Fütüvvetnâmelerde görülen tarikatlara benzer motifleri ve fütüvvet ehliyle çeşitli tarikatlar arasındaki ilişkiyi ele alacağız.

a.Pir ve Silsile:

Fütüvvet ehlinde tarikat ile ilgili görülen belki de en önemli motiftir. Pek çok dinî grupta olduğu gibi fütüvvet ehli de kendilerini dinin ilk kaynağına isnad eden bir zümre olarak gösterilir. Bazı Fütüvvetnâme sahipleri kendi silsilelerini zikrederek Hz. Peygamber'e ulaştırırlar.²²³ Hz. Peygamber'in ise ceddi sıralanarak Hz. Adem'e ulaştırılır. Böylece hem Hz. Muhammed vasıtasıyla Allah'a, hem de Hz. Adem vasıtasıyla Allah'a ulaşan bir silsile oluşturulur. Bu silsilelerin peygamberlere ait kısmı umumiyetle kıssalarla zenginleştirilerek nakledilir. Daha sonraki zincirde ise isimlerin sıralandığı görülür. Hz. Peygamber'den sonraki ilk isim ise bütün Fütüvvetnâmelere göre Hz. Ali'dir. Hz. Ali'den sonraki isimlerde zaman zaman farklılık görülür.

²²¹Tarikatlar hakkında geniş bilgi için bk., Kara, M., Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, s. 200, vd; Öztürk, Y.N., Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, s. 85 vd; Türer, O., Tasavvuf Tarihine Giriş, s. 63 vd.

²²²Taescherer, teşkilatın tarikat gibi görünmesinde mutasavvıfların fütüvvet ile ilgilenmelerinin de etken olduğunu söyler. Bk., "İslam'da fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi", s.209-210.

²²³Mesela, Ahmed b. İlyas et-Hartburtî, s. 230; Seyyid Hüseyin, s. 86.

Bu silsile zincirleri umumiyetle bir meslek pîri vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşır. Bu meslek pirleri Hz. Ali'nin belini bağladığı veya belinin bağlanmasına izin verdiği kimselerdir. Hz. Ali'nin belini bağladığı kişilerin sayısı üç veya on yedi;²²⁴ onun izniyle Selmân-ı Fârisî'nin bellerini bağladığı kişilerin sayısı 53, 55 veya 59'dur.²²⁵ Beyazıt Ktb. Veliyyüddin 3225'de kayıtlı Fütüvvetnâme nüshasında (v.46.b-48.b) bu kimselerin listesi verilmiştir. Ancak burada zikredilen şahısların tamamı sahabeden değildir. Hatta tarihen sabit olmayan kimseler de vardır. Bununla beraber her meslek ehli meslek pirlerini bilmekle mükelleftir. Piri olmayan meslek bid'attır, merduddur. Bu sebeple yakın zamana kadar, çeşitli esnaf dükkanlarında meslek pirlerini gösteren beyitler yer alırdı. Mesela bir berber dükkanında:

Her sabah besmele ile açılır dükkanımız,

Selmân Pâk'tır pirimiz üstadımız.

beytiyle berberlerin pîri Selmân-ı Fârisî yad edilir.²²⁶

Anadolunun fütüvvet ehli için Ahi Evren meslek pirleri içinde ayrı bir yere sahiptir. Anadolu fütüvvet teşkilatının kuruluş ve düzenlemesinde büyük emeği geçen Ahi Evren, esnaf şecerenâmelerinde yetmişiki buçuk esnafın pîri sayılır.²²⁷ Ahi Evren'in şahsiyetine istinaden debbağ şeyhi diğer esnaf şeyhlerine üstün tutularak, Anadolu'da uzun zaman esnaf teşkilatının idaresini üstlenmiştir.²²⁸

b.Şeyh:

Tarikatlarda görülen silsilelerin başı Hz. Peygamber'e ulaşıyorsa sonu da şüphesiz bir şeyhte biter. Şeyh kendisine gönül vermiş müridinin seyr-i sülûk ile eğitim ve terbiyesini üstlenerek, onun

²²⁴Seyyid Hüseyin, s. 83; Millet Ktb., Şeriyye 900, s. 6.b.-7.b.

²²⁵Bu rakam umumiyetle 55 olarak verilir, bk., Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 76.b-80.a, Veliyüddin Efendi Nushasındaki 59 kişi Gölpınarlı tarafından neşr edilmiştir, bk. "İslâm ve Türk İllerinde...", s. 91-92.

²²⁶Çağatay, N., "Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei meselesi" s. 82.

²²⁷Ecer, F.-Yıldırım, A., "Ahi Birlikleri ve Bir Belge", AÜİBF, İşletme Dergisi, c.VIII, S.3-4, Erzurum, 1988, s. 255-256; Özbey, C.C., "Bir Ahi Şecerenâmesi", XX. Ahilik Bayramı, s. 86-87.

²²⁸Ergin, O.N., Mecelle-i Umur-i Belediye, c. I, s. 537-539.

yetişmesini sağlar. Fütüvvet ehlinde de şeyhlik önemli yer tutar. Her talibin bir mesleği öğrenmek için bir şeyhe bağlanması gerekir. Şeyh, onun iş hayatında ustası, zaviye hayatında manevi terbiyecisidir. Fütüvvetnâmelerde şeyhe bağlanmasının gerekliliği, "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözüyle delillendirilir.²²⁹ Şeyhin gerekliliği Hz. Musa ile Hızır arasındaki kıssa nakledilerek müşahhaslaştırılır. Kıssaya göre Hızır Musa(a.s.)'ya Allah katına varmanın edebini öğretir.²³⁰ Ancak fütüvvet ehli talibin eğitiminde sadece şeyhi kullanmakla yetinmez. Zaviye için çeşitli eğiticiler bulundurduğu gibi talibe münhasır olarak yol ata ve yol kardeşleri tayin edilip talebin eğitimi kademeli olarak tamamlanır.

c.Sema:

Lügatte dinleme, işitme, kulak verme manasına gelen sema, ıstılahta tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri, dinî musiki ve ilahileri dinlemeleri manasına gelir.²³¹ İbni Batuta konakladığı ahi zaviyelerinde yenilip içildikten ve sohbet edildikten sonra zaviye mensuplarının rakedip türkü söylediklerini haber verir.²³² Fütüvvetnâmelerden ise sadece Burgâzi'nin sema adabından bahsetmesi hem İbni Batuta'nın tesbitini doğrular, hem de sema'nın VII/XII. yüzyıldan beri fütüvet ehli arasında icra edildiğini gösterir. Burgâzi semayı şöyle açıklar:

"Sema ariflerin zevk ü safa bulduğu gönüllerin sürûr ile huzura kavuştuğu, aşıkların canı gönülden işitip kuş gibi uçtukları şeydir. Sema canın katığı gönlün arzusudur. Gökler ve yerlerde olan, altı yönde olan her şey ve melekler daima sema ederler. Sema, ariflerin ve aşıklarındır. Nitekim bülbül gülü görünce öter, tesbih eder, gülü görmeden ötmez. Aşıklar da sema olmayınca sabredemezler. Ancak sema belirli bir vakitte yapılmalıdır. Vakitsiz yapılırsa zevksiz olur."²³³

²²⁹Burgâzi, s. 114; Milli Ktb., B 346/33, v. 238.b., Razavî, Süleymaniye Ktb., İzmir 337, v. 40.a.

²³⁰Burgâzi, s. 114-115; Milli Ktb., B 346/33, v. 239.a. S.F. Ülgener, fütüvvet ehlindeki bu tavrı onları gelenekselliğe yöneltmesi ve yenilikçiliğe karşı bir tutuma yol açması sebebiyle eleştirir. Bk. İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, s. 88-89.

²³¹Pakalın, M.Z. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, s. 162.

²³²İbni Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzâr, c.I, s. 181.

²³³Burgâzi, s. 135-136.

Sonra Burgâzi, sema hakkındaki tartışmalardan haberdar olacak ki "Hz. Aîşe'nin huzurunda bir kadının şiir söylediğini ve Hz. Peygamberle, Hz. Ömer'in de dinlediklerini haber vererek²³⁴ adeta semanın caiz olduğunu söylemektedir.

Sema'nın delili olarak ise şu kıssayı nakleder: Ashab-ı Suffa'nın bir üzüm tanesi vardı. Rasulüllah'ın önüne koyup paylaşmasını istediler. Rasulullah da onu ezerek suyunu kırk kişiye paylaştırdı ve "kavmin efendisi onlara hizmet edendir" buyurdu.²³⁵ Ashab-ı Suffe nağme kılıp semaya kalktılar. Bazı rivayetlerde Rasulullah'ın kalkıp üç defa sema ettiği mübarek ridasının omuzlarından düştüğü haber verilir. Cebrail gelip Rasulullah'a "Ya Rasulallah artık dönme, yerler, gökler, cennet, cehennem cümle alem seninle beraber döner" dedi.²³⁶

Burgâzi daha sonra bazı sufilerin sema hakkındaki sözlerini nakledip, sema için vakit muvafakat ve aşık gerektiğini sema esnasında gülmemek, dünya kelamı söylememek, çevreye bakmamak gerektiğini belirtir.²³⁷

2.3.3.Fütüvvet ve Melâmet:

Lügatte, kınamak manasına Arapça "levm" kökünden türetilmiş bir kelime olan melâmet, istilahta, batinında olanları gizlemek, zâhire çıkarmamak, şer'i amellerini batında işlemektir. Bu yolda kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir.²³⁸ Melâmette

²³⁴Burgâzi, s. 136. Musiki ve şiir hakkındaki tartışmalar ve meselelerin fikhî yönü için bk. Uludağ, S., İslam Açısından Musiki ve Sema, İstanbul, 1976, s. 165-233, bilhassa 220-233 arası.

²³⁵Keşfü'l-Hafâ, c. I, s. 462-463

²³⁶Burgâzi, s. 136. Razavî, kırklar meclisini, yemekten sonra gülbenk okumanın senedi olarak zikreder, (Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 62.b.) Bu kıssa, temel unsurlar aynı olmak üzere çeşitli nüans farklarıyla Bektaşiler tarafından da nakledilir. (Bk. Buyruk, s. 7-12) Bektaşî rivayetinde kırkların kimliği kimse tarafından bilinmez, sadece Hz. Ali ve Selmân Fârisî'nin de kırklardan olduğu tasrih edilir. Burgâzi kırkları Ashab-ı Suffa'ya hamlederek adeta kıssayı realize etmiştir. Bektaşiler bu toplantıya "kırklar cemi" derler. Bunun anasına dergahın büyük cem odasına "kırklar meydanı" da denilir, yapılan cemde bu olay yeniden canlandırılmış olur. Bk. Melikoff, İ., Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, İstanbul, 1993; s. 65-66; Eyüboğlu, İ.Zeki, Bütün Yönleriyle Bektaşilik, s. 312-315.

²³⁷Burgâzi, s.137. Sema adab ve erkanı hakkında bk. el-Hucvîrî, Keşfu'l-Mahcûb s. 543-573; es-Sühreverdî, Avârifü'l-Meârif, s. 223-262.

²³⁸S.S.Cürcanî, et-Ta'rifât, s. 230; Pakalın, M.Z., Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.II. s. 467; Uludağ, S., Tasavvuf İstilahları Sözlüğü, s. 324.

tekke hırka, tac, ayin, evrad gibi unsurlar yoktur. Bu sebeple melâmet bazılarına göre bir tarikat olarak kabul edilmiş, bazılarına göre tasavvufi bir meşreb olarak benimsenmiştir.²³⁹

Melâmilik, Nişâbur'lu Hamdun el-Kassâr (v. 271/884) tarafından yayılmıştır. Sülemî'nin "Risâletü'l Melâmetiyye" sinde²⁴⁰ bildirdiği esaslar itibariyle fütüvvet ile aynı ahlaki esasları benimser.²⁴¹ Bu da fütüvvet ile melâmet arasında sıkı bir ilişkinin mevcudiyetini gösterir. Gerçekten de halkın kınayacağı hareketlerden çekinmemek, hatta bilerek ve isteyerek kınanma esasını benimseyen melâmet erbabı belli bir ideoloji oluştururken bu ideolojinin halka yansması ve iktisadi bakımdan düzenlenmesini "Fütüvvet ehli" ele almıştır²⁴²

Nitekim, Hucvîrî ve Kuşeyrî'nin haber verdiği Fudayl b. İyâz (ö.187/803), Ahmed b. Hadrevyh (ö.240/854), gibi şahıslar melâmet ve fütüvvet erbabınca sevilip sayılan kimselerdir.²⁴³ O.N. Ergin XVI asırda devlet tarafından takip edilen Oğlan Şeyh mensuplarının peştemalci esnafıyla birleştiğini nakleder. Çünkü peştemal dokumacılığından, tezgahta çalışırken sadece el ve ayak meşguldür. Boş kalan dil ve kalb ise zikir ile meşgul olabilmektedir.²⁴⁴

Fütüvvetnâmelerde de melâmet anlayışını ızhar eden motifler vardır. ed-Dakkâk'ın fütüvvet tarifi melâmeti yansıtır: "Fütüvvet insanlara yakın iken onların arasında garip olmandır"²⁴⁵ Sülemî

Melâmet hakkında daha fazla bilgi için bk., Hucvîrî, Keşfu'l.-Mahcûb, s. 143-152; es-Sühreverdî, Avârifü'l-Meârif, s. 91-96; Lamiî Çelebi, Nefehâtü'l-Üns tercemesi, s. 17-19; Vicdânî, M. Sadık Tomar-ı Turuk-u Aliye'den Melâmetiyye Silsilenâmesi, İstanbul, 1338-1341, s.12-111; Gölpinarlı, A., Melâmet ve Melâmiler, İstanbul, 1931, s. 190-206; Doğrul, Ö.R., İslam Tarihinde İlk Melâmet, İstanbul, 1950, s. 7 vd.; eş Şeybi, es-Sıla, c.I, s. 544-553.

²³⁹Mesela, Gölpinarlı, Melâmet ve Melâmiler, eserinde melâmeti bir tarikat olarak kabul edip üç dönem halinde inceler. İbnü'l-Arabî ise Fütuhât'ında melâmeti tasavvufta ulaşacak en yüksek mertebe olarak görür, bk., Fütühâtü'l-Mekkiyye, c. III, s. 34-37

²⁴⁰Bk. Doğrul, Ö. Rıza, İslam Tarihinde İlk Melâmet ve Melâmetiyye Risâlesi, s. 113-143'de Sülemî'nin Risâlesi tercüme edilmiştir.

²⁴¹Taeschner, F., "Der anteil des sufismus an der formung des Futuwwaideals", s.46-47.

²⁴²Gölpinarlı, A, Mevlana'dan sonra Mevlevîlik, İstanbul, 1953, s. 186. 306.

²⁴³Hartman, Richard "Futuwwa und Malâma", ZDMG, 72.band, 1918, s. 195-196.

²⁴⁴Ergin, O.N., Mecelle-i Umur-i Belediye, c.I, s. 552-553. Teke yöresi tahtacılarında kereste keserken testereyi her çekişte Allah'ı zikretmeleri aynı anlayışın bir tezahürü olsa gerektir.

²⁴⁵Seyyid Emir Ali el-Hemedânî, v. 407b.

"Melâmet Risâlesi"nin kırkbeşinci esasında: "Arkadaşlık, arkadaşına insaf etmek, fakat ondan insaf istememektir. Onun cefasına tahammül etmek fakat ona cefa etmemektir," derken²⁴⁶ Haris el-Muhasibi'nin fütüvvet tarifinin aynını ifade eder.²⁴⁷ A.Kâşânî, fütüvvet sahiplerini üç sınıfa ayırır. Sened ve zaruret sahibi, itikad ve muhabbet sahibi, ikbal ve himaye sahibi. Birincisi, ihtiyaca binaen fütüvvet yolunu seçenlerdir. İkincisi, bu yola can verenler, günden bağlananlardır. Üçüncü zümre ise mevki, makam, izzet ikbal için fütüvvet yolunu seçenlerdir.²⁴⁸ Benzer bir izahı Hucvîrî melâmet ehli için yapar: Melâmetin üç nevi vardır. İstikamet üzere olmak kasd üzere olmak ve terk üzere olmak. Hucvîrî'nin de izahları Kâşânî'yle benzerlik arz etmektedir.²⁴⁹

Son olarak Sülemî'de yer alan şu sözü nakledelim: "Bazılarına "fütüvvet" isminin kime yakıştığını sormuşlar, demiş ki : O kimseye yaraşır ki onda Adem'in özür dileyiciliği, Nuh'un doğruluğu, İbrahim'in vefalılığı, İsmail'in gerçekliliği, Musa'nın öz yürekliliği, Eyyüb'ün sabırlılığı, Davud'un göz yaşlılığı ve Muhammed (s.a.v)'in cömertliği, Ebu Bekir'in merhameti, Ömer'in hamıyyeti, Osman'ın utangaçlığı, Ali'nin bilginliği vardır da bununla beraber nefsinin küçümser ve durumunu hor görür ve bir şey olduğunu aklına dahi getirmez, hoşnutluk verecek bir halde olduğunu sanmaz; nefsinin kusurlarını fiillerinin eksikliğini ve her halde arkadaşlarının kendisinden üstünlüğünü görür."²⁵⁰

2.3.4.Fütüvvet ve Bektaşilik:

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi fütüvvetin tasavvufi bir esas sayılması ve sufide bulunması gereken bir haslet olarak görülmesi sebebiyle fütüvvet pek çok tarikat tarafından benimsenmiştir. Bektaşilik, Rifailik, Mevlevîlik, Kâdirilik, Halvetîlik, Kübrevîlik, Kalenderîlik, Bayramîlik gibi tarikatlarda fütüvvet tezahürlerini görmek

²⁴⁶Doğrul, Ö.R., a.g.e., s. 141-142.

²⁴⁷Seyyid Emir Ali el-Hemedânî, v. 407.a.

²⁴⁸A.Kâşânî, s. 252.

²⁴⁹Hucvîrî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 145-146.

²⁵⁰Doğrul, Ö.R., a.g.e., s. 105.

mümkündür.²⁵¹ Biz burada daha çok fütüvvet ehliyle doğrudan ilişkiye giren veya kendi erkanlarından fütüvvet ehlinin tören ve erkanından etkilenen tarikatlar ile fütüvvet ilişkisini ele alacağız.

Bunlardan ilki, Bektaşiliktir. Araştırmamızın ilgili bahislerinde fütüvvet ehliyle Bektaşiler arasındaki ilişkiye işaret edilmiştir. Burada tekrardan kaçınmak için diğer konularda değinmediğimiz ortak unsurları zikredeceğiz.

Herşeyden önce fütüvvet ehliyle Bektaşilik arasındaki ilişkiyi iki zümrenin de pirleri kabul edilen Ahi Evren ile Hacı Bektaş Veli arasındaki bağ bu münasebeti açıkca göstermektedir. Hacı Bektaş Vilâyetnâmesinde zaman zaman ifade edilen bu ilişki²⁵² hemşehri iki eren arasında daima dostane olmuştur. Her iki zümre mensuplarının Babaî hareketi içinde yer alışı bu ilişkiyi gösteren bir başka delildir.²⁵³

Fütüvvetnâmelerde görülen ve Bektaşilikte de mevcut ortak motiflere gelince; bunlardan en önemlisi, onyedî kemerbeste inancıdır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi onyedî kemerbeste Hz. Ali'nin Şedd kuşanmasına müteakib Hz. peygamber'in izniyle Hz. Ali tarafından belleri kuşatılan kimselerdir. Bu inanç, fütüvvet ehlinden aynen Bektaşiliğe de geçmiştir. Bu onyedî kişi ve onların piri oldukları meslekler şunlardır:

- 1.Selmân-ı Fârisî, berberler,
- 2.Ömer b. Ümeyye, peyk ve meddahlar,
- 3.Bilâl-ı Habeşî, müezzinler,
- 4.Bürüde-i Eslemî, sancaktarlar.
- 5.Zü'n-Nun Mısri tabibler,
- 6.Süheyb-i Rumî, emir-horlar,
- 7.Hasan Basrî şeyhler,
8. Kanber, seyisler,
- 9.Kümeyl b. Ziyâd bazı şeyhler,
10. Abdullah b. Abbas, müfessirler,
- 11.Malik-i el-Eşter, beyler, silahşörler,

²⁵¹Bk., Taeschner, F., "Beitrage zur geschichte der Achis in Anatolien (14-15.Jht.), s.23-25; Fayda, M., Anadolu Ahi Teşkilatı, s. 13-15.

²⁵²Gölpınarlı, A., Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme, İstanbul, 1958, s. 50-54.

²⁵³Bilhassa Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında bu ilişki belirginleşir.

- 12.Muhammed b. Ebî Bekr, mimarlar,
- 13.Cömerd Kassâb, kasablar,
- 14.Câbir-i Ensârî, nakîbler,
- 15.Ebû Zer-i Giffârî, palan-duzlar (semerciler),
- 16.Ebu'd Derdâ, riyazât ehli,
- 17.Ebû Ubeyde reisler.²⁵⁴

Burada dikkatimizi çeken bir husus şudur: Fütüvvetnâmelerde rakamın onyedi olarak belirlenmesi bir günde kılınan onyedi rekat farz namaz sayısına bağlanmıştır.²⁵⁵ Diğer taraftan on yedi peygamberin fütüvvet ehli oldukları da kabul edilir.²⁵⁶ Bu telmihler makul bir izah tarzı gibi görünmektedir. Ancak Orhun kitabelerinde İlteriş Kağan'ın onyedi erle kurtuluş müceddesini başlatması ve bu sayının 70 ve 700'e ulaşması²⁵⁷; Altay Türklerinde onyedi kam'a saygı duyulması ²⁵⁸bu sayının eski Türk kültürü ve inancındaki yerini göstermektedir.

Fütüvvet ehliyle Bektaşiler arasındaki ortak motiflerden birisi de, "Ali'den başka yiğit, Zülfikârdan başka kılıç yoktur" sözüdür. Fütüvvetnâmelerin hepsinde hadis olarak nakledilen bu söz üzerine Bektaşilerde "zülfikârnâme" denilen şiirler tertib edilmiş yazılmıştır.²⁵⁹ Bu şiirlerden Gencî'ye ait bir kıtayı burada nakledelim.

Okurum can u gönülden ism-i azam aşikar

Sırr-ı tevhid'i ayan eyler bana perverdigar

Aşık isen sadıkane oku gel leyl ü nehar

Lâ feta illâ Ali lâ seyfe illâ zülfikar

Manzum bir Fütüvvetnâmede de Esrar Dede bu sözü şöyle ifade eder.²⁶⁰

Lâ feta dedi medhi şanında

Dedi illâ Ali tamamında

²⁵⁴Bu liste, Millet Ktb. Şeriiye 900, v.6.b.-7.b esas alınarak sıralandı. Diğer Fütüvvetnâmelerde de sıralama veya meslek farklılıklarıyla aynı liste sıralanır, mesela bk., Seyyid Hüseyin, s.83-84. Bektaşî literatüründe verilen listede ise bazı isim farklılıkları da vardır, bk., Oytam, M.T., Bektaşîliğin İcyüzü, s.306-308.

²⁵⁵Razavî, Beyazıt Ktb., Veliyyüddin 3225, v. 55 a..

²⁵⁶Seyyid Hüseyin. s. 77.

²⁵⁷Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri; s. 22,35; Memedov, Yunus, "Orhun-Yenisey Abidelerinde kutsal sayılar", s. 354.

²⁵⁸Eröz, Mehmet, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara, 1990, s. 324.

²⁵⁹Oytam, M..T., a.g.e., s. 36-37.

²⁶⁰Esrar Dede, Süleymaniye Ktb., Tahir Ağa, 334, v. 100 b.

Fütüvvetnâmelerden Bektaşiliğe geçen önemli unsurlardan biriside erkan ve adab ile ilgili sual ve cevaplardır. Baha Said bunların on altısının aynen Bektaşiliğe geçtiğini ifade eder ve bunlara onaltı yadigâr-ı fütüvvet adını verir. Bunlar: "Mertlik nedir? Yeri gördüm mert oldum. Zindelik nedir? Piri gördüm zinde oldum. Başda ne var? Tac-ı devlet. Alnımda? Namaz-ı taat. Kanımda? Feth-i kudret. Gözümde? Nur-u velâyet? Kulağımda? Benk-i Muhammed. Burnumda. Rayihâ-i cennet. Ağzımda? İman-ı şehadet. Göğsümde? Kur'an-ı hikmet. Elimde? Dest-i velâyet. Belimde? Kemer - i hidayet. Dizimde? Dem-i hizmet. Ayağımda? Erkan-ı meşâyih. Ardımda? Ecel. Önümde? Kismet."²⁶¹

Sual-cevap fasıllarında yer alan diğer müşterek unsurlara gelince:

Erkân-ı tarikat: İlm, hilm, rıza, şükr, zikr, uzlet

Beyân-ı tarikat: İradet, icazet, zühd, takva, kanaat, güzel ahlak.

Vacibât-ı tarikat: İhsan, ünsiyet, halk (tırâş), terk, havf, şevk.

Ahkâm-ı tarikat: Sehavet, marifet, yakın, sabr, tevekkül, tefekkür.

262

Diğer tarikatlarda da görülen ancak Fütüvvetnâmeler ile Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ı ²⁶³ arasında bariz benzerlikler olan dört kapı kırk makam telakkisi de iki zümre arasındaki müşterek unsurlardandır. Şeriat tarikat, hakikat ve marifet olarak bilinen bu kapıların makamları ise onar tanedir. Şeriatin makamları "İman, namaz, zekat, oruç, hac, helal kazanç, haram yememek, şeriat evine girmek, çağrıldığında Allah rızası için gazaya gitmek, emr-i maruf ve nehy-i anil münker."²⁶⁴ Tarikatın makamları: "Tevbe, tıraş olmak, mürid olmak, havf ile reca arasında olmak, lezzeti terk, hizmet, evrad okumak, pirin icazetiyle

²⁶¹Baha. Said, "Bektaşilik II", s. 214-215. Şapolyo, E. Behnan, İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi, İstanbul, 1964, s.304. Bunların Bektaşiliğe göre izahı için bk. Eyüboğlu, İ. Zeki., Bütün Yönleriyle Bektaşilik , s. 156-160.

²⁶²Ankara İl Halk Ktb., 335/2 v. 40.b.; Milli Ktb., A 5594/7 v. 92.b. Bu bilgiler sual-cevap faslı bulunan hemen her Fütüvvetnâme de yer alır. Aynı bilgilerin Bektaşî kaynaklarına gelince; bk., Birge, J.K., Bektaşilik Tarihi, s. 230; Oytam, M.T., a.g.e. s. 404-406. "Buyruk" ta bu esaslar makam olarak zikredilmişir, bk., s. 21-26. Ayrıca bk., Gül, K.Vehbi, Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, s.99; Şapolyo, E.B., a.g.e., s.228.

²⁶³Esad Coşan, bu eser üzerinde bir çalışma yapmış ve bu eseri neşretmiştir, bk., Hacı Bektaş Velî', Makâlât, Ankara, tarihsiz..

²⁶⁴Makâlât'da ise; "İman, ilim, ibadet, helal kazanç ve haramdan kaçınmak, evlilik, cinsi hayattaki yasakları bilmek, sünnet ve cemaat ehlinde olmak, şefkat, temizlik ve emr-i ma'ruf nehy-ei münker" şeklindedir. Bk., s. 19-22.

okumak, nasihat, terk-i tecrid"²⁶⁵ Hakikatın makamları: "Toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, iyi lokma yemeye yönelmek, mahlukatın kendisinden emin olması, kimseyi incitmemek, fukarayı geri çevirmemek, Hak yolunda malını harcamak, sırrı saklamak, münacaat-ı Teâlâ, gözünü açıp ilim öğrenmektir."²⁶⁶ Marifet makamları: "Edeb, nefs-i cevr etmek haram lokmadan perhiz kılmak, sıdk ve ihlas, haya, hılmü'n-nefs, din-i mübîn-i bilmek, kurb ve visal, kendini bilmektir."²⁶⁷

2.3.5.Fütüvvet ve Mevlevîlik:

Fütüvvet diğer tarikatlarda olduğu gibi bir tasavvufi meşreb olarak Mevlîlikte de yer almıştır.²⁶⁸ Ancak fütüvvet ehli ve Mevlevîlik arasındaki ilişki VII/XIII asırda Anadolu'da meydana gelen siyasi hadiseler çerçevesinde değerlendirilir. M Bayram iki zümre arasında bazen dostça, bazen de düşmanca devam eden bu ilişkinin daha eski tarihlere dayandığını iddia eder.²⁶⁹ Aslında aynı tasavvuf felsefesine sahip Mevlâna Celalettin Rumî ile Ahi Evren arasındaki ihtilaf, bu felsefenin farklı uygulamasından kaynaklanır. Ahi Evren İbnü'l-Arabî'nin fikirleri istikametinde ²⁷⁰ aksiyoncu ve mücadeleci bir tavra sahipken, Mevlâna Şems-i Tebrizî'nin tesirinde yetmişiki milleti bir gören kalenderî bir tavra sahiptir. Bu farklı tavırlardan ilki Moğol istilasına karşı aktif mücadele yolunu tutmuş, ikincisi pasif kabullenme yoluyla onları asimile etme gayreti gütmüştür.

²⁶⁵Makâlât'ta "Tevbe, mürid olmak, tıraş ,mücadele hizmet, havf ümid, hırka, seccade, zembil ve hidayet, sahib-i cemiyet ve sahibi-i nasihat, aşk, şevk ü safa" şeklindedir. Bk., s 23-28.

²⁶⁶Makâlât'da, "toprak olmak, yetmiş iki millete bir gözle bakmak, eline geleni men kılmamak, mahlukatın kendisinden emin olması, mülk ıssına yüz sürüp yüz suyun bulmak, hakikat sohbetinde esrar söylemek, seyr-i sülûk, sır saklamak, münacaat, Hak Teâlâ'ya ulaşmak, vuslat" tir. Bk., s. 30.

²⁶⁷Makâlât'da, "edep, korku, perhizkarlık, sabır haya sehavet, miskinlik, ilm, marifet kendini bilmek" tir. Bk., s 29. Bu makamlar, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v. 2.b. 3.a.; Şer'iyye, 1009/2, v. 10.b.-11.b.; Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1, v.8.a-11.a dan nakledilmiştir. Ayrıca Eşref b. Ahmed'de bu makamları manzum olarak nakleder, bk. Fütüvvetnâme, s. 34-40.

²⁶⁸Bu konuda çeşitli misaller için bk. Halıcı Fevzi "Ahilik ve Mevlevîlik", MK, S.54, Eylül, 1986,s.22.

²⁶⁹Bayram, M., Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, s. 88-91.

²⁷⁰Ahi Evren'in İbnü'l-Arabî'nin telabesi ve oğulluğu Sadruddin Konevî ile ilişkileri bilinmektedir, bk. Bayram, M., a.g.e., s. 51-55.

Ancak bir Mevlevî kaynağı olan "Menâkıbü'l-Arifin" de, bütün Ahilerin Ahi Evren gibi düşünmediklerini görüyoruz.²⁷¹ Konya Ahilerinden bir kısmı Mevlâna Celaledin'in yanında yer almıştır. Bunlardan ikisi, önce kuyumcu Selahaddin sonra Çelebi Hüsameddin, Mevlâna'nın en yakın mürid ve muhiblerindendir. Bilhassa dedesi Ahi Türk olan Çelebi Hüsameddin "Mesnevî"nin yazılışına amil olmuştur.²⁷² Kırşehir'de tekkesi bulunan Süleyman Türkmânî (ö. 697/1297'den sonra?)'nin de Ahiler ile ilişki içinde olduğu bilinmektedir.²⁷³ Kendisine Kerâmât-ı Ahi Evren nisbet edilen 274 Mantıku't-Tayr'ında fütüvvet ve ahiliğe yer ayıran²⁷⁵ Mevlevî şairi Gülşehrî de Mevlevîler arasında fütüvvet geleneğini yaşatan bir şahıstır.

689/1290'da yazdığı Fütüvvetnâme'yi Ahi Muhammed'e sunan şair Nâsırî de Mevlevîdir. Onun Mevlevî şahsiyeti bilhassa "Kitâbu'l - İsrâk" ında belirginleşir. ²⁷⁶ Fütüvvetnâme sahibi Mevlevî dervişlerinden birisi de Esrar Dede'dir.²⁷⁷

Burgâzî'nin Fütüvvetnâmesinde sema'dan bahsetmesi ve Mevlana'nın bir kıtasını ²⁷⁸nakletmesini iki zümre arasındaki ilişki açısından kayda değer en önemli unsurlardan birisidir. Ancak sema'nın fütüvvet ehline Mevlevîlikten geçtiğini gösteren açık bir delil de yoktur. Klasik tasavvuf kaynaklarında ve bilhassa es-Sühreverdî'de sema²⁷⁹ ile

²⁷¹Ahmed Eflâkî, Menâkıbu'l-Arifin, c.I, s. 34-35, 217, 379-381; c. II, 31-33 170-173, 261-263; Gölpınarlı, A., Mavlâna'dan Sonra Mevlevîlik, s.305; Teaschner,F., " Türk Ahiliği" Çağrı, c.IX, S. 83, 1964, s.3-4.

²⁷²Ahmed Eflaki, a.g.e., c.II, s. 155-160 Ayrıca bk. Taeschner, F., "Das Anatolische Actium des 13/14. Jht. und seine Beziehung zu Mevlâna Celaledin Rumi" VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1967, s. 234.

²⁷³Teaschner, F., a.g.m., s. 235; Anadol, C., Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, s.73.

²⁷⁴F. Teeschner, tarafından neşredilen bu eserin Gülşehrî'ye ait olmadığı anlaşılmıştır. Bk. Gülşehrî. Mantıku't-Tayr ,nşr. A.S. Levend, s. 12-15.

²⁷⁵Gülşehrî, Mantıku't-Tayr, s.180-183. Bu metin Taeschner tarafından, Gülschehris Mesnevî auf Achi Evran,den Heiligen von Kirschehir und Patron der Türkischen Zünfte, adlı eserde başka metinlerle beraber neşredilmiştir.

²⁷⁶Bk. Taeschner, F. Der Anatolische dichter Nâsırî (um 1300) und sein Fütüvvetnâme, s.. 3-4.

²⁷⁷Süleymaniye Ktb., Tahir Ağa 333/6 numarada v.98-100 arasında manzum bir Fütüvvetnâmedir. H.1211 istinsah tarihlidir.

²⁷⁸Burgâzî, s.139. Bu kıta edebe dairdir,Gölpınarlı, bu kıtanın ilk beytinin Mesnevî'de yer aldığını, ancak diğer beyitlerin Mevlâna'ya ait olmadığını belirtir.Bk., "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", s.106.

²⁷⁹es-Sühreverdî, Avârifu'l-Meârif, s. 223-262.

ilgili bölümler bulunması sema'nın o dönem tarikatları arasında yaygın olduğun gösterir.

2.3.6.Fütüvvet ve Rifailik:

Rifailik de fütüvvet ehliyle sıkı ilişkiler içinde bulunan bir tarikattır. Seyyid Ahmed b Ali el-Mekkî er-Rifai (ö.578/1182) 'nin kurduğu tarikat, VII/XIII. asırda Anadolu'da oldukça yaygınlaşmıştır.

Rifailere ait çeşitli metinlerin yer aldığı tasavvuf mecmualarının içinde bulunan Fütüvvetnâmelerden ²⁸⁰ başka, Rifai şeyhi Şamlı Yasin adına yazılmış bir Fütüvvetnâme²⁸¹ iki zümre arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde gösterir. Bu eserde sancaktar, çavuş ve nakib tayinlerinde zikredilen hususlar büyük ölçüde fütüvvet merasimleriyle benzerlik arzederken, burada şedd ile ilgili açıklama ve yorumlar ise diğer Fütüvvetnâmelerde verilen bilgiler ile aynıdır.²⁸²

Eserin 12.b yaprağında "fi beyân-ı tarîk-i fütüvvet" başlığıyla fütüvvet için ayrı bir fasıl açılmıştır. Önce Hz. Peygamber'in ashabı birbiriyle kardeş etmesi, Hz. Ali'yi de kendisiyle kardeş etmesi ve onun hakkında söylediği hadis-i şerifleri nakleder. Bu bilgiler, Seyyid Hüseyin ve Razavi'nin naklettiği bilgilerle aynıdır. Ancak burada Gadîr-i Hum vakasından söz edilmez.²⁸³ Daha sonra "Kısa hadisi" nakledilip hırkanın da Hz. Peygamber'den Hz. Aliye intikal ettiği kabul edilir. Hz. Ali'nin hırka giydikten sonra onyedî kişinin belini bağladığı ve onun izniyle de Salmân'ın ellibeş kişinin belini bağladığı bildirilip bunların isimleri sıralanır.²⁸⁴ Hz. Ali'nin yedi nev'i şedd bağladığı, bağlama şekilleri resmedilerek açıklanır. Daha sonra şedd ile ilgili izahlar ve şedd bağlamayan kimseler zikredilir. Bu fasıl Seyyid Ahmed er-Rifai'nin neseb itibariyle silsilesi zikredilerek ²⁸⁵sona erer.

²⁸⁰Millek Ktb., Şeriyye 1055/2 ile Süleymaniye Ktb., İzmir 798/1 deki nüshalar böyledir.

²⁸¹Süleymaniye Ktb, Hacı Mahmud 2532'de kayıtlıdır.

²⁸²Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud, 2532, v. 7.a. 10.a..

²⁸³Aynı yazma, v. 13.a.

²⁸⁴Aynı yazma, v. 13.b.-15.b.

²⁸⁵Aynı yazma, v.18.a.

Bu eserin muhteviyatı şunu açıkça gösteriyor ki; fütüvvet ehlinin benimsediğı erkan ve hatta merasim ile ilgili hususlardan pek çoğı Rifaîler tarafından da kabul edilmiştir.

2.4. Diğer Zümrelerden Hurufilik, Batınlık ve Masonluk ile Benzer Motifler:

2.4.1. Hurufilik:

Hurufilik harflerin bir takım manalarına kail olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Hurufî yorumların menşei H.II. asra kadar uzanır. İlk zamanlarda disiplinli, sistemli bir hurufî sistemi yoktur. Tasavvufî bir zevk ile harflerden manalar çıkarılmıştır. Bu yorumlar bire bin katılarak çoğaltılmıştır.²⁸⁶

Ancak hurufî yorumlar ilk zamanlardan itibaren din düşmanı sapık fırkaların da dayanağı olmuştur. Batıniyye fırkasının değişik kollarında ve İhvân-ı Safâ'da hurufî yorumlar yer almıştır.²⁸⁷ Hatta başta Hz. Ali ve Ca'fer Sadık olmak üzere ehl-i beyt imamlarına istinaden "cifr" ilmi icad ederek harf ve sayıların çeşitli tevil ve tefsiriyle gaybdan haber vermeye gayret etmişlerdir.²⁸⁸

Hurufilik İbnü'l-Arabî'nin felsefesinde önemli bir motif olmuştur. O, Fütühât'ının pek çok yerinde harflere metafizik anlamlar yüklemiş alemin yaratılışı düzeni, idaresi v.s. konularda harflere dayanan yorumlar yapmıştır.²⁸⁹

Nihayet Hurufilik 798/1396'da öldürülen Fazlullah Hurufî'nin şahsında bir fırka olarak düzenlenmiştir. Her şeyin ses ve kelimadan yaratıldığı iddiasından hareketle bir takım muhayyel teviller yapan Fazlullah, kendisinin uluhiyyetini ilan etmiştir.²⁹⁰ Hurufiliğin tesiri IX/XV. asırlardan sonra Anadolu'da da görülmüştür.

²⁸⁶Ateş, S., İşarî Tefsir Okulu, s. 320; Yakıt, İsmail, Türk ve İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul, 1992, s. 58-61.

²⁸⁷Batınlıkteki çeşitli hurufî yorumlar için bk. Bağdadî, el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 237 vd.; Gazali, Ebû Hâmid, Fedâihu'l-Batıniyye, Batınlığın İç Yüzü, çev., A. İlhan, Ankara, 1993, s. 35-44. İhvân-ı Safâ'nın harfler ile yorumlarda bulunduğunu dair bk., Yusuf Ziya "İhvân-ı Safâ", DFİFM, c. I, 1925, s. 186-187.

²⁸⁸Bk., Fahd, Toufic, "Ğafar as-Sadiq et la tradition scientifique Arabe", s. 133; Yakıt, İ., a.g.e., s. 56-58.

²⁸⁹Keklik, Nihat, İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak olarak, el-Fütuhât el-Mekkiyye, Ankara, 1990, s. 183-189.

²⁹⁰Gölpınarlı, A., Hurufî Metinleri Kataloğu, s. 21-23.

Fütüvvetnâmelerde çeşitli hurufi yorumlara rastlanır. Ancak bu yorumlar ne Batıniyyenin kendi doktrinleri doğrultusunda yaptıkları yorumlara benzer, ne de Fazlullah Hurufi'nin kurduğu mezhebin yorumlarına. Bilakis Fütüvvetnâmelerde yapılan yorumlar, fütüvvetin ahlaki ve tasavvufi esaslarını telkin ve talim için geliştirilmiştir.

Sühreverdi fütüvvetin her bir harfini alarak bunların delalet ettiği tasavvufi esaslara zikreder. Ona göre;

"Fe" harfi: Fazilet, fütûhat, fesahat, feragat, fehm, feraset, ve fiil'e;

"Te" harfi: Tevekkül, tevbe, tevazu, tasdik, tasavvur, tahammül, tatavvu, teheccüd, telattuf, teberrük, tasarruf, temkin, tefekkür, teskin'e;

"Vav" harfi: Vefa, vera, velayet, vuslat'a delalet eder. Akıllı ve hünermend kimseler her bir harfin hasletini kazanarak fütüvvette kemale erer.²⁹¹

Burgâzî'de Hz. Ali'ye istinaden fütüvvetin yedi harften ibaret olduğunu bildirir. Buna göre;"Kaf" sıdka, "elif" safa'ya, "nun" emanete, "te" takvaya, "mim" kereme, "ha" mürevvete "ya" haya'ya işaretir.²⁹²

Şedd kuşatılırken atılan üç düğümün, elif-lâ-mim harflerinin delaletiyle; Allah, Cebrail, Muhammed'e işaret olduğu kabul edilir.²⁹³ Bu yorum şekli İbni Abbas'a istinaden çeşitli tefsirlerde de yer alır.

Bu harf yorumlarının dışında şeddin dürüm şekilleri ve bağlaması, aba, nemed, hırka, tac, seccade ile ilgili yorumlar da söz konusudur. Bunlara ileride geniş olarak yer vereceğimiz için burada ele almıyoruz.

2.4.2. Batınîlik:

Batıniyye, imam Ca'fer Sadık'ın oğlu İsmail'e nisbet edilen bir fırkadır. "Her şeyin bir zahiri bir batını vardır. Zahir kabuk, batın özdür" esasından hareketle dinî nassların batını manası olduğunu, bu mananın ancak imamın talimiyle öğrenileceğini iddia ederler.²⁹⁴ Meymun b. Deysan, oğlu Abdullah, Hamdan b. Kırmıt gibi kimselerin faaliyetleriyle kurulan ve gelişen bu fırka 297/909'da

²⁹¹es-Sühreverdi, Fütüvvetnâme II, s. 118-119.

²⁹²Burgâzî, s. 124.

²⁹³Milli Ktb., FB 396, v.4.a.

²⁹⁴Batıniyye hakkındaki bk., Bağdadî, el-Fark beyne'l-Fırak, s. 219-243; eş-Şehristanî el-Milel ve'n-Nihal, c.I, s. 191-197; Gazalî, Fedâihu'l-Batıniyye, s. 7-34; Çağatay, N., Çubukçu, İ.A., İslam Mezhepleri Tarihi, s. 62-67.

Ubeydullah Mehdî'nin liderliğinde Mısır'da devlet kurmayı başarmıştır. bu devlet Selahaddin Eyyübi tarafından 567/1171 yılında yıkılmıştır. Batınî faaliyetleri Hasan Sabbah ve muakkipleri tarafından İran ve Ortadoğu'da 654/ 1256'ya kadar devam etmiştir.²⁹⁵

Batıniyye fırkası islamı içten yıkmak gayesiyle kurulmuş bilhassa İranlı mevalî arasında yayılıp eski İran kültür ve inançlarının islami kültür içinde yaşanması gayesini hedefleyen ²⁹⁶ Yunan felsefesi ve yahudi kabilizminden de etkilenen bir zındıklık hareketidir.²⁹⁷ İhvân-ı Safâ risalelerinin de batınî dailer tarafından kaleme alındığı söylenir.²⁹⁸ Bulundukları coğrafya ve şartlara göre farklı kimliklere bürünen ve mevcut düzen ve iktidarı ifsad edici her türlü faaliyet içine girme eğiliminde olan bu fırka mensupları, bilhassa felsefi doktrinler, tasavvuf ve tarikat hareketleri içinde gizlenme ve fikirlerini yayma imkanı bulmuşlardır.²⁹⁹

Bağdat fityanının iktidarın zayıfladığı zamanlarda toplumun huzurunu bozan anarşik ve gayr-i meşru hareketlere karışmaları, kendi içlerinde içki ve zina gibi şen'i fiillere müsaade etmeleri gibi sebeblerle, fütüvvetin Batınî menşe'li olduğu iddia edilmiştir.³⁰⁰ Bu iddianın zahiri delilleri arasında halife en Nasır lidinillah'ın şîliğe temayülü, Selman-ı Fârâsi'ye fütüvvet ehlinde alfedilen değer, Ebû Müslim el-Horasanî'nin fütüvvet silsilelerinde yer alması, mevalî arasındaki meslek gruplarının batınî nitelikli halk hareketlerine karışmaları ve fütüvvet erkanı ile ilgili benzerlikler zikredilir.³⁰¹

²⁹⁵Fığlalı, E.R., Çağımızda İtikadi Mezhepler Tarihi, s. 97-99.

²⁹⁶Bağdadî, a.g.e., s.226-228; Gazalî, a.g.e, s. 10-12.

²⁹⁷Cihan, Sadık, "Zındıkların uydurma hadislerle münasebeti" OMÜİFD, S.4, Samsun, 1990, s. 38-43.

²⁹⁸Massignon, L., "La Futuwwa ou pacte d'honneur artisanal entre les travailleurs musulmans au Moyen Age", Opera Mineure, Lübnan, 1963, c.I, s. 400.

²⁹⁹İhvan. A., "Batıniyye" md. TDVİA, c. IV, s. 193-194.

³⁰⁰Bağdat fityanı hakkında bk. eş-Şeybî, es-Sıla c.I, s. 528 vd.; Taeschner, F., "İslam Orta çağında fütüvvet teşkilatı", s.11-12.

³⁰¹Massignon, L., a.g.m., s, 405, vd.; aynı mlf, "Selmân-ı Pâk", s. 462-463; Köprülü M.F., "Anadolu'da İslamiyet" s. 62-67; aynı mlf. İlk Mutasavvıflar...,s.214-217; aynı mlf., "Ankara ve Ahiler", s. 402-403, Melikoff, İ, Abû Muslim Patron des Akhis" 24. Akten des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongress, München, 28 August -4 septembre 1957, s. 419-421. K. Çorumlu'da "Ahiliğin İslam Mezhepleriyle olan ilgili" lisans tezi, İzmir, 1994, adlı çalışmasında bu iddiayı benimser.

Anadolu fütüvvet teşkilatı Bağdat ve Horasan fityanından etkilenmiş olmakla beraber Türk Ahiliğiyle birleşerek nev-i şahsına münhasır bir özellik kazanmıştır. Bu özelliğiyle Anadolu fütüvveti yıkıcı değil yapıcı, anarşiyi sürükleyici değil, huzur ortamını sağlayıcı, siyasi maksadları hedefleyen değil, ictimai ve uhrevi saadeti arzulayan bir teşkilat olmuştur. Bu itibarla Batıniyye fırkasından tamamen ayrılır.³⁰² Diğer taraftan batını temayüllerin Anadoluya Suriye vasıtasıyla intikal ettiği kabul edilmektedir. Orta çağda Suriye'de bulunan fütüvvet ehlinin sünnî olduğunu İbni Cübeyr bize haber vermektedir.³⁰³ Bu haber Cüneyd Bağdadî'nin "Fütüvvet Şam'dadır" sözünü de teşvik etmektedir.

Halife en-Nasır'ın şîi temayülü bilinmekle beraber, fütüvvet teşkilatını örgütlemek için sünnî Ş. es.Sühreverdi ile işbirliği yaptığı da malumdur. O siyasi gayelere matuf olarak bütün islamî fırkaları kendi hilafeti ve idaresi altında toplamak istemiştir. Bağdat fityanının riyasetine yükselirken Horasan fityanına da bağlı olduğunu gösteren silsileyi ileri sürmeyi ihmal etmemiştir.³⁰⁴

Bu cümleden olarak Horasan fityanın fütüvvet silsilesinde yer alan ve Fütüvvetnâmelerde geçen silsilelerde zikredilen, Massignon tarafından askeri fityanın kurucusu olarak gösterilen ³⁰⁵ Ebû Müslim'in fütüvvet ehli tarafından kabul edilmesi onların Batınililiğine işaret etmez. Ebû Müslimin fütüvvet ehli tarafından benimsenmesi onun Abbasilerin işbaşına gelmelerinde üstlendiği misyon ile ilgilidir.³⁰⁶ Nitekim fütüvvet ehli Abbasi hilafetini benimsemiş bu meyanda efsanevi rivayetler uydurmuştur. Hatta Abbasilerin en önemli düşmanı, olan Fatimiler ve Ortadoğrdaki uzantılarına karşı "kırmızı ve sarı renklerin Firavn donu olduğunu" ileri sürerek düşmanlıklarını göstermişlerdir.³⁰⁷ Diğer taraftan Fütüvvetnâmelerde Ebû Müslim'e saygı gösterilmesi ve dualarda isminin zikredilmesi "çünkü o

³⁰²Mualim Cevdet, el-Ahiyetü'l-Fityan...,s.211; Çağatay, N. Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,s. 74-75.

³⁰³İbn Cübeyr, Ebu'l Huseyn Muhammed b. Ahmed, Rihle, Edition, W., Wright 2. baskı London, 1907, s. 280, Müellif Şam fütüvvet ehlinin burada bulunan çeşitli Şîi Rafizî ve Galiyye müntesiplerine karşı mücadele ettiklerini haber verir.

³⁰⁴Bk. eş-Şeybî es-Sıla, c.I, s.439.

³⁰⁵Massignon, "La futuwwa ", s. 410-411.

³⁰⁶Bu konuda bk. Melikoff, İ. Abû Muslim, Le porte-Hache du Khorossan, Paris, 1962, s. 45-50.

³⁰⁷Çağatay, N., "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei", s. 68.

müslümanların atasıdır" ifadesiyle açıklanarak ismin etimolojik anlamından hareket edilmiştir.³⁰⁸

Selmân-ı Fârisî'nin fütüvvet ehli arasında saygı görmesi ise, onun ehl-i beyte hizmet etmesinden ve Peygamber (s.a.v.)'nin "Selmân ehl-i beyttendir" hadisine istinadendir. Fütüvvetnâmelerde Selmân'a gösterilen saygı ve ihtiramda, başta Nusayrîlik olmak üzere diğе şîî Galiyye fırkalarında ona atfedilen kuddsiyet ve aşırı sapık fikirler asla söz konusu değildir.

Mevalî arasındaki ensaf zümreleri ilk halk hareketlerine, zenci ayaklanmalarına karışmışlardır. Bu zümrelerin Horasan fityanının ilk nüveleri oldukları da kabul edilebilir. Bununla beraber bu ilişkiden dolayı bu zümrelerin tamamı batınî fikirlere sahip sayılamıyacağı gibi fütüvvet ehlinin de batınî bir menşе'den geldiğі iddia edilemez.³⁰⁹

Fütüvvet teşkilatıyla Batıniyye teşkilatı arasındaki benzerliğe gelince; buradaki benzerliklerin zahiri olduğı kanaatindeyiz. Batıniyye'de dereceler arasında görülen ve teşkilatın haricindekilere karşı "takiyye" prensibi altında yürütölen gizlilik fütüvvet ehli için söz konusu değildir. Çeşitli fütüvvet derecelerinde bulunan kimselerin, bilmeleri gereken şeylerin farklılık arzemesi de eğitim merhalesi ile ilgilidir.³¹⁰ Bununla beraber zaviyelerde yapılan mahfil törenleri, gizli icra edilir ve teşkilatla ilgili hususların yabancılara söylenmemesine özen gösterilir.

2.4.3 Masonluk:

Kelime manası duvarcı, duvar yapıcı demek olan masonluk, din ve millet ayrımı yapmadan bütün insanlar arasında kardeşlik ve sevgi prensiplerini yaygınlaştırmak iddiasında bulunan azaları arasında menfaat ilişkilerini gözetten bir teşkilatlanmaya dayanan ölkelerin

³⁰⁸Burgâzî, s. 138; Beyazıt Ktb, 5481, v 33a.; Milli Ktb, B. 346/33, v. 245.a.

³⁰⁹Bu halk hareketleri ve isyanları hakkında bk.Miquel, Andre,İslam ve Medeniyeti,çev.,A.Fidan, H.Menteş, Ankara, 1991, c.I, s.116-120; Cahen, C l'İslam des Origines au debut de l'Empire Ottoman, s. 147-154; Muhammed Abdul-Jabbar Beg,"Abbasi idaresi altındaki islam toplumunda "serf"ler ", çev.,S.Tölücü, Atatürk Üniversitesi İFD, S.7, 1986,s.530-535.

³¹⁰Bk.,M.Cevdet,"İslam Türk teşkilatı medeniyyesinde Ahiler müessesesi", Büyük Mecmua, Nu: 5, s.72;Nu:6, s.83; Ergin, O.N., Mecelle-i Umur-i Belediyye, c.I, s. 540-541.

iktisadi siyasi ve idari hayatından tesirli bir rol oynayan gizli beynelmilel teşkilattır.³¹¹ Bu teşkilatın üyelerine mason adı verilir. Mason, doğruluğu ve adeleti her şeyin üstünde tutan, dayanıksız düşüncelere ve boş inançlara inamayan, erdemli , zengin ve fakir herkesi seven ve kendini sevdirmeye çalışan, ahlaklı hür bir insandır. Bir masonun görevleri, adaletli, hürriyet taraftarı cesur olmak tamah ve hırsan uzak olmak ve doğruluktan ayrılmamak, kardeşlerine yardım etmek, teşkilatın amaç ve gayeleri için çalışarak imkanlar dahilinde propoganda faaliyetinde bulunmaktır.³¹²

Masonluğun, kökleri Hz. Süleyman zamanına (M.Ö. 973-933) dayandırılmak istenir. Fakat ilk teşkilatlanma belirtileri,XVI asırda görülür. Türkiye'de ise ilk mason teşkilatı XVIII asrın başlarında görülür.³¹³ XVIII. yüzyıllarda neşredilen bazı beyannâmeler onlara ait ilk yazlı metinlerdir.³¹⁴

Fütüvvet ehlinde görülen ahlaki esaslar, mesleki zümreleri bünyesinde toplama, fütüvvet derecelerinde verilen isimler ve bazı fütüvvet erkanı sebebiyle fütüvvet teşkilatıyla masonluk arasında bir benzerlik ve ilişki kurulaya çalışmıştır.³¹⁵ Burada fütüvvet teşkilatıyla masonluk arasında benzer gibi görünen meselelerin bir mukayesesini yapacağız.

Fütüvvet teşkilatına intisab için müslüman olmak gerekir. Kafir ve münafık olanlar fütüvvete alınmaz, kendilerine şedd kuşatılmaz. Fütüvvet teşkilatında talib çocukluğundan itibaren teşkilatın kontrolünde eğitim ve öğretimini tamamlar. Çıraklık ve kalfalık döneminden sonra şedd kuşanmaya hak kazanır. Talibin toplum içindeki ekonomik statüsünün teşkilata dahil olmada herhangi bir rolü yoktur. Masonlukta ise vicdan hürriyetine binaen din serbestiyeti vardır. Teşkilata girmek isteyenler, teşkilat kurallarına riayet şartıyla inançlarında hür ve serbesttir. Teşkilata girme yaşı yirmibirdir. Bu

³¹¹Doğan, M., Büyük Türkçe Sözlük, s. 665.

³¹²Odyakmaz, Nevzad, Bektaşîlik Mevlevîlik, Masonluk, İstanbul, 1988, s. 394.

³¹³Şehsuvaroğlu, B.Z. Dinlerde ve Tarikatlarda Sembol ve Remizler, s. 52-58.

³¹⁴Bk. Şehsuvaroğlu B.Z., a.g.e. s. 50-51; Odyakmaz. N., a.g.e., s. 27-34; Kninght, Stephen, Biraderlik Masonların Gizli Dünyası ,çev. K Çiftçi, İstanbul ,1990, s. 21-34; Çağatay N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s. 62.

³¹⁵Gölpınarlı ,A., "İslam ve Türk İllerinde..." s. 73; Şehsuvaroğlu, B.Z., a.g.e., s. 21, 30,32.

yaştan küçük olanlar teşkilata giremezler. Ayrıca teşkilata ödemesi gereken aidatı ödeme zorluğu çekeceği anlaşılanlar teşkilata alınmazlar. Teşkilata girmek isteyen ailesinin nafakasını temin ettikten sonra teşkilatla ilgili tekellüflere gücü yetmesi, teşkilat faaliyetlerine devam edebileceği iş ve yerde bulunması şarttır.³¹⁶

Fütüvvet teşkilatı, imkanlara göre tekke ve zaviye gibi toplantı yerlerine sahip olmuşsa da, tören için geniş, kapalı ve temiz bir mekan yeterlidir. Masonlukta "ma'bed" adı verilen toplantı mahalli dikdörtgen yapıda ve içinde çeşitli sembol ve rumuzlara işaret eden sütunlar bulunmaktadır. Mabedde çeşitli derecedeki masonların oturduğu ve tören esnasında kullanılan bazı kürsüler yer alır³¹⁷

Fütüvvet teşkilatında yapılan törenlerde meslek zümrelerine göre törende yer alan sembolik malzemeler farklıdır. Masonlar ise tarihen duvar işçiliğinden geldiklerine inandıkları için, bu kimselerin kullandıkları pergel, gönye, şakül vs. malzemeler bulundururlar. İki zümre arasında benzer gibi görülen kuşağa gelince; fütüvvet ehlinde şedd ustalık payesi olarak üst derecelerde kuşatılır. Masonlarda ise alt tarafı dörtgen ve üst tarafı üçgen olarak deriden yapılmış önlük intisab (tekris) töreninde masonluğa yeni giren kimseye kuşatılır. Teşkilat içindeki dereceleri belirten işaret ve alemler ise masonun derecesine göre bu önlüğe takılır.³¹⁸

Fütüvvet ehlinde yedi taife dokuz derece vardır. Masonlarda ise otuz üç derece vardır.³¹⁹ Fütüvvet ehliyle benzerlik arzeden masonların "çırak, refik, üstad" tabirleri, masonlukta ilk üç dereceye mukabildir ve adeta teşkilata yeni giren azaya verilen isimlerdir.³²⁰ Fütüvvet ehli ise dokuz dereceyi bazen "yiğit, ahi, şeyh"³²¹ diyerek üçlü, bazen de terbiye-sahip diyerek ikili tasnifle açıklama yoluna gitmişlerdir.

Her iki teşkilatta da gizlilik esas olmakla beraber, bunun uygulaması farklıdır. Fütüvvet ehlinde gizlilik mahfil törenlerinin teşkilat mensubu olmayanlara kapalı olması ve erkan ile ilgili bilgilerin

³¹⁶Odyakmaz, N., a.g.e., s.145-150; Knight, S.,a.g.e., s.291-292.

³¹⁷Odyakmaz, a.g.e., s.106-110.

³¹⁸Odyakmaz, a.g.e., s.247-248.

³¹⁹Bu derecelerin isimleri ve dereceler hakkında bk.,Knight,S., a.g.e.,s.40-46; Odyakmaz, N., a.g.e.,s.238-236.

³²⁰Bk.,aynı yerler.

³²¹Burgâzî,s.113-114.

derecelere göre farklılık arzemesine rağmen, masonlarda bu gizlilik teşkilatla ilgili her safhada, teşkilat dahilinde ve haricinde geçerlidir.³²²

Bu mukayeselerden de anlaşılıyor ki fütüvvet teşkilatıyla masonluk arasındaki benzerlik zahiridir. Aslında ise herhangi bir benzerlikten söz etmek mümkün değildir. Tarihi teşekkülleri itibarıyla da iki teşkilat arasında bir ilişki mevzu bahis değildir.

³²²Odyakmaz,N.,a.g.e., s.216-220.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

FÜTÜVVETNAMELERE GÖRE FÜTÜVVET ERKANININ İSLAM MEZHEPLERİ BAKIMINDAN TAHLİLİ

3.1. Toplantı Yerleri ve Kıyafetler:

3.1.1. Ahi Zaviyeleri:

Anadolu fütüvvet ehlininde diğer teşkilat, tarikat ve sosyal müesseselerde olduğu gibi, bir araya gelip toplandıkları, ortak faaliyet icra ettikleri zaviyeleri vardır. Nâsîrî, Fütüvvetnâme'sinde "Ahi'nin asitânesi¹ne çeşit olmalı" başlığı altında şu bilgiyi verir: "Asitânenin (dergâh) dört tarafı açık, havadar, geniş avlulu, havuzlu olmalıdır. Aydınlık olması için duvarları beyaz boyalı olmalıdır. Tertemiz tutulmalı; kilim, keçe, halı ile döşenmelidir. Ahi zengin ise Kıbrıs halısı ile döşetmesi daha uygun olur. Ululuk alameti olması sebebiyle kapısına perde takılmalıdır. Töhmüt altında bulunmamak için âsitâne kadını da oturmamalıdır. ² Burgâzî de bu bilgilere ilaveten Ahi'nin zaviyenin bahçesinde mutlaka incir ağacı yetiştirmesi gerektiğini söyler. ³İbni Batuta'nın verdiği malumatta Nâsîrî'nin ifadelerini destekler. O, Alanya'da misafir kaldığı ahi zaviyesini şöyle tavsif eder: "Burası Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından yapılmış sayısız avizelerle aydınlatılmış pırıl pırıl bir yerdi. Oturma salonunda beş adet beysus vardı. Beysus, bakırdan yapılan, üç ayaklı bir çeşit şamdana denir ki, baş tarafında yine bakırdan yapılma cam gibi parlak ve ince bir boru bulunmaktadır. Burası arınmış iç yağ ile doldurulur, yanı başında yine yağ ile dolu bakır kaplar bulunur. Ayrıca fitili düzeltmek için bir makas da vardır. Ahilerden biri bu şamdanın

¹Asitâne:Büyük tekkeler hakkında kullanılan bir tabirdir. Asitân, eşik, dergah demektir. (Bk., Pakalın, M.Z.Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, s.94), Zaviye kelimesi ve benzer kullanımları için bk. Ocak, A.Y "Zaviyeler", s.248-250.

²Nâsîrî, s.40, ter: , s.339.

³Gölpınırlı, A., "Burgazi ve Fütüvvetnamesi", s.95.

bakımıyla vazifeli olup ona "çerağcı" denir... Oturma salonunun orta yerinde misafirlere ayrılmış bir peyke bulunmaktadır. ⁴

İbni Batuta bu zaviyelerin fityan tarafın^{dan} yaptırıldığını, idaresinin kendi aralarından seçtikleri Ahi Şeyhi tarafından yürütüldüğünü, fityanın günlük kazançlarını ikindiden sonra bu şeyhe getirdiklerini ve gerekli tedarik görüldükten sonra gece de yiyip-içme, sohbet ve semanın yapıldığını haber verir. ⁵ Ayrıca M. Cevdet ve Ö. L. Barkan'ın araştırmalarında ⁶ahi zaviyelerinin diğer sosyal güvenlik müesseseleri gibi vakfiyelere sahip olduğunu, çeşitli akaratlarının bulunduğunu, zaviye hakkında detaylı bilgilerin verildiğini ⁷ öğreniyoruz.

XIII-XIV. asırda şehirden köye hemen her yerleşim biriminde kurulan ⁸ "âyende ve râvende" ye (gelene gidene) hizmet veren ahi zaviyeleri büyük şehir merkezlerinde, her meslek grubuna ait olmak üzere birden fazla miktardaydı. ⁹ Hatta İbni Batuta, bu zaviyelerin, şehre gelen misafirlerin ağırlanmasında birbirleriyle rekabet ettiklerini de haber vermektedir. ¹⁰

Bu dönemde farklı zümrelere ait zaviyeler, müşterek fonksiyonları yanında özel vazifeleri de yerine getirmişlerdir. ¹¹ Ahi zaviyeleri de memleket sathındaki yaygın teşkilatlanmalarıyla. Anadolu'ya yeni göç edenlerin iâşe ve ibatesini temin, müslüman esnaf ve zanaat erbabının

⁴İbni Batuta, Tuhfetü'n. Nuzzâr, c.I. s. 181; İbni Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler, haz. İ. Parmaksızoğlu., İstanbul, 1989, s. 9-10

⁵İbni Batuta, a.g.e, c.I s. 181; Parmaksızoğlu. İ.a.g.e., s. 9. Teşkilat, esnaf loncaları haline geldikten sonra bu para "Esnaf Sandığı"nda toplanıp,kullanılmıştır. Esnaf Sandığının da idaresi yine Ahi Şeyhine aittir. Bk. Çağatay, N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s. 135

⁶M. Cevdet. Ahıyyetü'l-Fityan, s. 217'den, itibaren XIX. asra kadar ulaşan Ahi zaviye ve vakıflarını tesbit etmiştir. Barkan;Ö. L., "Kolanizatör Türk Dervişleri", s. 288-289, s. 305-353 arasındaki kayıtların da çoğu Ahi zaviyelerine dairdir. Kırşehir Ahi Evren zaviyesinin vakfiyesi de C. H. Tarım tarafından neşr ve tercüme edilmiştir. Bk. Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar,2. Baskı, 1964, s. 97-100; Tarihte Kırşehir-Gülşehri ,s. 83-86

⁷Meselâ, Ahi İslam zevcesi Ahi Fatma'nın ihya ve tamir ettirip vakfa ilhak ettiği zaviyede "el'an binsekizyüz nakid akçe ve bir kazan ve bir sini ve dört tepsi..." diye kaydedilmiştir. Bk. Ö. L. Barkan, a.g.m, 63 numaralı kayıt, s. 320

⁸Hatta Stratejik bakımdan mühim, ıssız mevkilere kurulan zaviyeler buraların şenlenmesine ve birer yerleşim birimi haline gelmesine de vesile oluyordu. Bk. Ocak, A.Y; "Zaviyeler", s. 267-268, Barkan, Ö.L. a.g.m. s. 300

⁹Ocak, A.Y., a.g.m. s. 260.

¹⁰İbni Batuta, a.g.e. c.I s. 203; Parmaksızoğlu, İ.a.g.e., s. 27-28.

¹¹Kara,Mustafa, Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul, 1979, s. 49-51, Müellif, zaviyenin fonksiyonlarının vakfiyelerinde belirtildiğini ifade ile müşterek noktaları da belirtmiştir. (s. 58-59).

yerli esnafa karşı korunması ve rekabet gücünün artırılması, siyasi istikrarsızlık halinde aşayış ve güvenin sağlanması, dini irşad ve tebliğ faaliyetlerinin sürdürülmesi gibi siyasi sosyal ekonomik ve dini vazifeleri yerine getirmiştir.

Zaviyeyelerle ilgili çeşitli kayıt, vakfiye, kitabe v.s. belgeler, ahilik-Bektaşılık arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından da önemlidir. ¹² Burada örnek olarak iki belge zikredeceğiz. İlki Hacı Bektaş zaviyesinin Meydanevi kapısının üzerindeki taşa: "Bede'tü, Bismillâhirrahmânirrahim. Amera hâzel-imârete Melikü'l-meşâyih, sülâletü'l-evliyâ, Ahi Murad, dâme devletehü fi yevmi'l-arafe (veya gurra) ¹³min Ramazani'l-mübarek, li seneti tis'a ve sittine ve Seb'a mi'e (H. 769, M. 20 Nisan 1368) ifadesidir. ¹⁴ Bu kitabedeki Ahi Murad, muhtemelen Sultan I. Murad'dır. Ancak onun kitabede "Ahi" ünvanıyla zikredilmesi Hacı Bektaş tekkesinin XIV. asırda Ahilerle olan iyi münasebetini, hatta Köprülü'nün bir tahmin olarak zikrettiği, Ahilerin sonraki asırlarda Bektaşî tarikatını benimseyip onlarla hemhal olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

İkinci belgede ise, Kızıl Deli adıyla maruf Seyyid Ali Sultan adına vakfedilen akaratin mutasarrıflığını, babaları adına Ahi Ören ¹⁵ ve Bahşayış adında iki kardeşin üstlenmesi dikkate değerdir. ¹⁶ Defter-i Hakânî'deki kayıt şöyledir: "Gebrân-ı mezkûrân der mer'a-i Dâru Bükü Derbend köyüdür. Hâliyâ Kızıl Delü derbendi dimekle ma'rufdur. (defter-i atik) de Gülşehri tasarrufundadır deyü kaydolunmuş. Gülşehri fevt olaçak mezkurun oğulları Ahi Ören ve Bahşayış, babaları hisselerine mutasarrıf olalar deyü hükm-i Padişâhi almışlar. Ve mezkur derbendi bile alan dervişler hıfz idüb avarız-ı divâniyeden ve tekâlif-i örfiyeden

¹²Ahilik-Bektaşılık arasındaki ilişkiye önce F. Köprülü dikkat çekmiştir. Bk. İlk Mutasavvıflar, s. 215. İ. Melikoff'da aynı fikri benimser, Bk., Uyur İdik Uyardılar,

↪Alevîlik-Bektaşılık Araştırmaları, s. 57,207.

¹³Bu okuyuşta mânâ "Ramazan ayının ilk günü" olur. Taeschner bunu tercih etmiştir. Bk, "War Murad I. Grossmeister oder Mitglied des Achibunds", s. 28-29.

¹⁴Kunter, H. Baki, "Kitabelerimiz", VD, c. II, 1942, s. 431; Soykut, R., Orta Yol Ahilik, Ankara. 1971, s.81. Aynı Kitabe H. Zübey (Koşay) tarafından tam olarak okunamamıştır. Bk. "Hacı Bektaş Tekyesi" TM, c. II, 1926, s. 370

¹⁵Ahi Ören, Evren kelimesinin Osmanlıca yazımından kaynaklanan farklı bir okuma şeklidir. Köprülü'nün benimsediği bu şekli (bk. İlk Mutasavvıflar, s. 214) Ö. L. Barkan'da benimsemiş görünüyor.

¹⁶Barkan, Ö.L. a.g.m., s. 293.

emin olalar deyü hükm-i şâhileri vardır" (804/1401-1402). ¹⁷ Burada da Bektaşiliğin ikinci büyük dergâhının idaresinde Ahilerin söz sahibi olduğu açıkça görülmektedir.

3.1.2. Fütüvvet Ehlinin Kıyafetleri:

a-Umumi görünüşleri ve şalvar:

Her teşkilatta olduğu gibi Fütüvvet ehlinin de kendilerine mahsus kıyafetleri vardır. Seravil (Şalvar) ve şedd (kuşak, futa) fütüvvet ehlinin nev'i şahıslarına münhasır kıyafetlerdir. Bununla beraber diğer tarikatlarda görülen tac, hırka gibi kıyafetlerin fütüvvet ehli tarafından da giyildiği Fütüvvetnâmelerden anlaşılmaktadır. Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık'da "Şit (a.s.) birer adet sine-pûş, fütüvvet kuşağı, pîş-dâmen ve mendil hazırlamış, sonra Adem (a.s.)'i davet ederek, mendil serip sofraya çıkarmış ve bu giyecekleri duâ ile ona giydirmiştir. İdris (a.s.) sine-pûşu iki yen dikmiş, böylece hırka halinde silsileyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaştırmıştır. ¹⁸

Halife en-Nâsır lidinillah'ın fütüvvet ehlini, teşkilatlandırıp, "fütüvvet kadehinden içme ve Seravil giyme"yi fütüvvete giriş şartı olarak belirlemesi, bazı Fütüvvetnâmelerde de "şalvar giymeye" dair fasılların yer almasına sebep olmuştur. ¹⁹ Tasavvufta hırka, dünyevi hayattan uzaklaşma ve uzleti benmisemeyi sembolize ederken şalvar ise dünya içinde kalma ve mücadeleyi sembolize eder. ²⁰ Şalvar giysi olarak kullanılmakla beraber, Anadolu'da fütüvvete giriş sembolü, şedd kuşanmaktır ²¹ Hatta ahi meslek grupları kendi mesleklerine göre tören esnasında şedd, peştimal, iş önlüğü v.s kullanmışlardır. ²²

¹⁷Barkan, Ö.L, a.g.m., s. 339, 173 numaralı kayıt.

¹⁸Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık, v. 24.b-27.a.

¹⁹Msl. Necm-i Zerkûb, s. 195, ter. s. 250.

²⁰Ergin, O.N, Mecelle-i Umur-i Belediyye, c. I. s. 542. Nitekim, B. Ögel de Eski Türk atlılarının rahat hareket etmek için pantolon giydiklerini, daha sonra Farsça bir kelime olan "şalvar"ın kullanıldığını ifade eder. Bk. Türk Kültür Tarihine Giriş, 3. Baskı, Ankara, 1991, c. V. s. 101-102.

²¹Bk. İlk Fütüvvetnâmelerden Ahmed b. İlyas Hartaburtî, s. 223 ;Burgâzî, s. 146.

²²Razavî, Şer'iyye 902, v. 46. b-48-b.

Ahinin elbisesi hakkında Burgâzî ve Nâsırî'de şu malûmat vardır: "Ahinin elbisesi temiz olmalıdır. Çünkü Kur'an'da "Elbiseni temizle" ²³ buyrulmuştur. Ahi en az haftada bir defa elbisesini yıkatmalıdır. Ahinin elbisesi tek renkli, olmalı, alaca olmamalıdır. Hz. Ebubekir (r.a.) gök renkli elbise giyerdi. Bu sebeble şeyhler gök renkli elbise giymelidir Hz. Ömer (r.a.) yeşil renkli elbise giyerdi. Müderrislerin, kadıların, halifelerin yeşil renkli elbise giymeleri gerekir. Hz. Osman (r.a.) ak renkli elbise giyerdi. Hafızlar, hatibler ve ehli kalemin ak renkli elbise giymeleri gerekir. Hz. Ali (r.a.) kara renkli elbise giyerdi. Bu sebeble yiğitler ve ahiler kara renkli elbise giyerler. Kızıl yahut sarı hiç giymeyeler. Çünkü bu renkler Firavn-ı lâin elbisesidir. ²⁴ Ahi ipek giymeye ve altın yüzük takmaya. Ahinin tûlbendi (sarığı) yedi veya dokuz arşın ola. Bununla beraber başa yünden bir kûlah, takke veya zevrak ²⁵ giyilebilir." ²⁶

İbni Batuta misafir kaldığı zaviyelerdeki Ahi kıyafetlerini şöyle anlatır: "Oturma salonlarında sırtlarında abadan bir libas giymiş, ayaklarında mest olan ve bellerinin ortasında bir hançer asılı iki arşın uzunluğunda iki parmak eninde taylesanlı softan yapılmış beyaz sarıklarla örten fityandan bir grup yer almıştı. Gençler burada toplandıkları vakit, sarıklarını çıkarıp, zarif görünüşlü, sırmalı ince ve seffaf takke giyerlerdi." ²⁷ İbni Batuta'nın Antalya'da kendilerini misafir etmek için gelen Ahi şeyhinin kıyafetlerinin gösterişsiz olduğunu zikretmesi ²⁸ de Ahilerin maddi refaha rağmen alçak gönüllü olduklarını ve zenginliklerini dışa vurmadıklarını göstermektedir.

²³K.K, LXXVI/4

²⁴Burada renkler ilk halifelerle özdeşleştirilerek nakledilmiştir. Eski Türk kültüründe de alacalı, kızıl ve sarı renklerin ahlaki bakımdan menfi mânâları vardır. (Bk. Ögel, B. Türk Kültür Tarihine Giriş. s. 419, 452, 482-483) Ancak kara renge de menfi mânâlar verildiğini (s. 437-439) ve Türklerde al ile kızılın ayrıldığını (s. 400) zikretmeliyiz.. Sarı rengin Fatımilerin bayrağının rengi olduğu da bilinmektedir. Bk. Çağatay,N., "Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei", s. 68. Fütüvvet ehlinin kara donu Ali'ye isnadı da muhtemelen Abbasi hilafetini benimsemeye ilgilidir. Çünkü Ebu Müslim Horasanî Emevilere karşı ilk hareketi doğudan siyah bayraklar açarak sürdürmüş ve bu siyah bayrak Abbasilerin de bayrağı olmuştur. (Bk. TDVİA "Abbasiler" ve "Bayrak" md.) Bu fikir önceki bölümde zikredilen Ahi Evren'in menkıbevi hayatıyla da paralellik arzeder.

²⁵Zevrak: Kalenderlerin giydiği kayak biçiminde kûlah.

²⁶Burgâzî, s. 133; Nâsırî, mtn, s. 49, ter., s. 346. Elbiselerin renklerine dair bu yorum Millî Ktb. A 4225, s. 54'de de vardır.

²⁷İbni Batuta, a.g.e. c.I s. 181; Parmaksızoğlu,İ. a.g.e., s. 10.

²⁸İbni Batuta, a.g.e, c.I, s. 181.

Evliya Çelebi, İstanbuldaki esnaf alayını anlatırken her esnaf zümresinin davul, sancak ve borusu olduğunu söyler.²⁹ Bayramlarda ve çeşitli vesilelerle yapılan törenlerde Ahi birlikleri kendilerine mahsus elbiselerini giyip, davul ve sancaklarıyla geçit törenine iştirak ederler, kıyafet ve hey'etleri hususunda iftihar ederlerdi.³⁰ Fütüvvet ehlinin harici törenlerinden bahsetmeyen Fütüvvetnâmelerde, dahili törenlerden biri olarak "tuğ ve alem vermek" zikredilmiştir.³¹ Yine Hz. Peygamber'in sahabeden oniki kişiye tuğ ve alem vererek savaşa gönderdiği bir Fütüvvetnâmede kaydedilmiştir.³²

Razavî'nin Fütüvvetnâme'sinde, fütüvvetle ilgili diğer geleneklerde olduğu gibi tuğun da Hz. Adem (a.s.) dan kaldığı nakledilir: "Cebrail (a.s.) Adem'e şeddi kuşattıktan sonra Cennet reyhanlarından bir sıruk getirdi ve Adem'in saçını bu sıruğa bağladı ve tekbir eyledi ve Adem'e verdi ve dedi ki: Her nereye gidersen bu tuğ seninle beraber olsun, bunda Hak Teala'nın hikmeti vardır.³³ Burada tuğ Hz. Ademi'n tıraş edilen saçlarından teşekkül edilmiştir. Bir başka Fütüvvetnâmede ise: "Tuğun bünyadı Hz. Peygamberdir. Adem'in iki bölük saçı vardı, onu sakladı. Savaşa gitmeden onun bir bölüğünü Kamber'e, verdi o da sıruğa bağladı" denilir.³⁴ Yine tuğun Döldül'ün³⁵ yelesinden yapıldığı³⁶ rivayeti de vardır ki, son rivayet tuğun at kılından yapıldığına işaret etmesi bakımından daha realisttir.

Davul, tuğ ve alemin Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Bilhassa devlet geleneğinde ve çeşitli bürokratik vazifelerde tuğ ve alem sahibi olmak, bağımsız hareket edebilme hürriyetini ifade eder. Tuğ ve alemin şekli verilen vazifeye göre değişir. Tuğ ve alemin, bağımsızlık ve yetki belgesi olması yanında savaşa dair hususlarda da önemli fonksiyonu vardır.³⁷ Alpleri teşkilatın tabii üyesi olarak kabul eden

²⁹ Evliya Çelebi, Seyehatname c.I, s. 511 vd.

³⁰ Ergin. O. N., Mecelle-i Umur-i Belediyeye, c. I, s. 542.

³¹ Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v. 92.b; Beyazıt Ktb., Veliyyüddin 3225, v. 56.b.

³² Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v. 56.a; DTCF Ktb., M Con ,A. 352, s. 23-27.

³³ Razavî, Millet Ktb., Şeriyye 902, v. 7.b.

³⁴ DTCF. Ktb., M. Con. Kol. A 352, s. 13.

³⁵ Döldül Fütüvvetnâmelere göre Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği atın ismidir.

³⁶ Ank. İl Halk Ktb., 352/2, v. 55. b.

³⁷ Ögel Bahaddin, Türk Kültür Tarihine Giriş, c, VIII, s. 40 vd. ,90 vd.

fütüvvet ehline tuğ ve alem geleneği de muhtemelen onlardan geçmiş ve yetki belgesi olarak meslek zümrelerinin şeyhine verilmiştir. ³⁸

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da, ilk teşkil edilen Osmanlı yaya ordusuna üniforma olarak ahi elbisesinin seçilmesidir. ³⁹ Âşık paşazâde, yeniçerilerin giydiği ak börkün de Bektaşiliğe sonradan geçtiğini bildirir, ⁴⁰ ki bu ak börk İbni Batuta'nın yukarıda tavsif ettiği ahi başlığından başka bir şey değildir. M. Bayram da, askerlerin giydiği üniformaların bacılar tarafından tezgahlarda dokunup, dikildiğini ileri sürer. ⁴¹ Bektaşiler ile ilişkisi âşık olan yeniçerilerin ve ilk Osmanlı askerlerinin ahi elbisesi giymesi muhtemeldir ki şu sebebdendir: Esir edilen gayr-i müslimlerin çocukları taşra kesimindeki Türkmenler içinde ailevi terbiye alırken, dini terbiyelerini de o dönemde Türkmenler arasında yaygın Babaî hareketi içinde almışlardır. Bu hareket daha sonra Bektaşilik tarikatı altında bütünleşince yeniçeriler de geleneğe uygun bir şekilde "pir" olarak Hacı Bektaş Velî'yi ve "yol" olarak da Bektaşiliği benimsemişlerdir. Bu çocuklar gençlik çağında askerlik eğitimi gördükten sonra ise hem meslek erbabı olmaları hem de askerlik vasfıyla fityana mensub olmaları sebebiyle fütüvvet ehlinin libasını giymişlerdir.

Fütüvvet ehlinin mümeyyiz giysileri olan şedd (kuşak), tasavvuf ve tarikat ehline benimsenen hırka ve tac hakkında çeşitli izah ve bâtinî yorumlar bulunur. Şimdi bunları ele alalım.

b. Şedd (Fütüvvet Kuşağı):

Arapça, sıkı bağlamak, sıkı bağlamak, bağlanmak, seğirtmek demek olan şedd, sufiyye ıstılahında, boyun atkısı gibi yünden bükülmüş kuşak, esnaf tabiri olarak da peştemal yerinde kullanılır. ⁴² Fütüvvetnâmelerde bu kuşağın pamuktan veya yünden olabileceği kabul edilir. ⁴³ Necm-i

³⁸Razavî, Selim Ağa Ktb, Kemenkeş 491, v. 86. b.. Davul ve tuğ dini törenler esnasında şaman tarafından da kullanılmıştır. Bk. İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 93-94, Eliade, M., Le Chamanisme, s. 163-164. Ancak bu kullanım fütüvvet ehlindeki davul ve tuğ anlayışına benzememektedir.

³⁹Köprülü, F. Osmanlı Devletinin Kuruluşu. s. 13.

⁴⁰Âşıkpaşazâde. Tevârih-i Âl-i Osman, s.240. Müellif bu börkü "elifi tac" diye isimlendirir. Bu keçe külâh ile eski Türk din adamlarının giydiği başlık arasında büyük benzerlik vardır. Bu hususta bk., İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 94; Eröz, M., Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, s. 275-277.

⁴¹Bayram. M. Bacıyân-ı Rum. s. 49

⁴²Pakalın, M.Z., Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü., c. III, s. 314; Gölpinarlı, A., "Şedd" md. İA, c.XI, s.378.

⁴³Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.53.a.

Zerkûb ise ketenin de caiz olduğunu söyler. ⁴⁴ Eğer pamuk ise delili: Adem ve Havva (a.s.)'a çıplaklıklarını örtmesi için yaprak veren incir ağacının sütünden (öz suyu) pamuk yaratılmıştır. Pamuğun çekirdeği, insanoğlunun kullanabilmesi için Adem (a.s.)'e verilmiştir. ⁴⁵ Eğer şedd yün kabul edilirse delili: Cebraîl (a.s.) Şit'e cennetten iki koyun getirir. Şit (a.s.) koyunların yününü kırpar, eğirip dokur ve Adem (a.s.)'a fütüvvet libası diker. ⁴⁶

Şedd kuşanmak, fütüvvet ehlinde icazet almak ve fütüvvete dahil olmak manasını sembolize eder. Bunun için özel bir tören yapılır. Nitekim "Fütüvvete alınmayanlar" başlığı, bazı Fütüvvetnâmelerde "şedd kuşatılması caiz olmayanlar" şeklindedir. ⁴⁷ Şedd fütüvvet kollarına ve mesleklere göre de farklılık arzeder. Necm-i Zerkûb, eserinde, kavlilerin bellerini bir bezle, şûrbilerin yünle, seyfilerin kayışla bağladıklarını ifade ile "zira seyfiler, asker ehlidir ve kullanış itibarıyla kayış daha münasibdir" ⁴⁸ der.

Bu durum bihassa lonca haline dönüşen esnaf teşkilatlarında görülmüştür. Talibe müstakil dükkan açma yetkisinin verilmesi manasına futa, peştemal denilen iş önlükleri bağlanmış ve mesleğiyle münasib iş aletleri sembolik olarak törenlerde kullanılmıştır. Razavî de, ekmekçi (fırıncı), kasap, aşçı, helvacı gibi kimselerin yaptıkları işlere mütenasib iş önlüğü kuşandıklarını söyler. ⁴⁹

Fütüvvetnâmelerde şeddin yedi adının olduğu ifade edilerek, bunlar şöyle sıralanır: "Evvel şedd derler, ikinci şedd-i şeytani derler ⁵⁰, üçüncü palheng-i tarikat ⁵¹ derler, dördüncü halble'l-metin ve mürsilete'l yakın ⁵² derler, beşinci müzeyyinü'l-leyyi hırsu'l-aşk derler, altıncı sırat-ı müstakim derler, yedinci hâdi ilâ sırât-ı Rabbi'l-Alemîn derler. ⁵³

⁴⁴Necm-i Zerkûb, s. 190, ter., s. 248.

⁴⁵Burgâzî, s. 116.

⁴⁶Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık., v. 22 a.

⁴⁷Mesela., Milli Ktb., A. 4225, s. 28-29

⁴⁸Necm-i Zerkûb., aynı yer.

⁴⁹Razavî, Millet Ktb. Şer'iyye. 902., v. 46.a 48.a-b.

⁵⁰Diğer bir Fütüvvetnâmede "Şedd-i sultanî" denilir. Bk., Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut. 2982, v. 2.a

⁵¹Palhenk: Kelime manası "dizgin" demektir. Bektaşîlikte ele, bele, dile sahip olma anlamında kemer üzerine takılan taşın adıdır.

⁵²Süleymaniye Ktb. Hacı Mahmut. 2982. v. 2a'da "vesiletü'l-yakin" dir.

⁵³Milli Ktb. A4225. s. 3; Ank. İl Halk Ktb. 355/2. v. 36.a

Hız. Adem (a.s.)'in kuşandığı şedd hakkında Cebrail (a.s.) şöyle der: "Ya Adem, bu kuşağa şedd-i vefa derler. Beline kuşatıyorum, ta ki ahde vefa kılasın, şeytana uymayasın ve her zaman onunla düşmanlık edesin, dünyaya muhabbet etmeyesin, Hakk'ın kaza ve kaderine sabır edesin ki Hak Teâlâ rızasına nail olasın ⁵⁴. Bu ifadelerde şeddin sembolize ettiği ahlaki hükümlerden ahde vefa, şeytanî fiillerden uzak durma ve kaza ve kadere sabır tebarüz eder.

Fütüvvetnâmelerin sual-cevap faslında şedd hakkında çeşitli sualler ve cevapları yer alır. "Şeddin zahiri bellidir, ya batını nedir?" sualine "Şeytan ile mü'min arasında bir seddir" "Şeddin manası nedir?" sualine "Şeddin manası vefa ve teslimdir" cevabı verilir. ⁵⁵ "Beline ne sardılar?" sualine ise cevaben. "Belime ameli salih sardılar, dilime kelâm-ı tayyib saldılar" ⁵⁶ denilir. "Şeddin imanı settarlıklık, namazı arılık (temizlik, paklık), guslü adetleri terk, kıblesi birlik olmak farzı şeyh sohbetinde hazır olmak, pâklığı haya, yemini doğruluk, canı senâdır." ⁵⁷ Şedde layık olmak için kişinin dünyayı terketmesi, hakikatları muhafaza etmesi, gizli sırları keşf etmesi gerektiği bildirilir. Bir kimseye şedd bağlanması için, ilmi şeriat, ilmi tarikat ve ilmi marifetin bulunması gerektiği kabul edilir. ⁵⁸

Fütüvvet töreni esnasında şeddin çeşitli şekillerde dürülmesinin sembolik anlamları vardır. Buna göre: "Şeddin üçe katlanması, şeriate, tarikate ve hakikate işarettir. Şeriatte üstüvar ol, tarikatte payidar ol, hakikatten haberdar ol, demektir. Ve yine, meb'de, meâş ve me'âd'a işarettir. Ne yoldan geldin fehmet ve nereye gidersin fikret demektir. Şeddin dörde katlanması, cihâr-ı yâr-i güzîn'e ve dört müctehit imama, dört pir ve dört tekbire, dört melek-i mukarreb'e, dört münzel kitaba, ve dört rûkn-ü aleme (ateş, su, toprak, hava) işarettir. Beşe katlanması, beş Âl-i Abâya, beş ulu'l-azm peygambere, beş vakit namaza, bina-yı İslâm'a işarettir. Altıya katlanması imanın altı şartına ve altı şeriat sahibi peygambere işarettir. Yediye katlanması, yedi mushafa, yedi azayı

⁵⁴Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş. 491, v. 38.a.-b

⁵⁵Milli Ktb, A 5594/7, v. 92. b.; Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491., v. 96. a.

⁵⁶Milli Ktb., F.B 396, v. 2. b.

⁵⁷Millet Ktb., Şer'iyye. 1009/2, v. 9. b.

⁵⁸Aynı eser, v. 8 a.

yıkayıp ibadet etmeğe , yedi cehennem azabından korkmağa işarettir. Şeddin onikiye katlanması oniki imama işarettir. ⁵⁹

Şeddin yedi bağlama çeşidi vardır. ⁶⁰

1- Şeddi Elifi: Şeddi Rumiyan da denir. Hak Teala'nın birliğine rıza ve sırat-ı müstakim'e işarettir. Demek olur ki; bu meydana elif gibi doğru geldim, inşallahu teâla ahiret menziline de doğru giderim. Ehli şedd olanın elif gibi içi arı ola, gıllü gıyşden, buğz u hasedden, kibr ü kinden ve cem'i ahlâk-ı zemimeden. Ahlak-ı hamîde ve iyilikle müzeyyen ola. Ve dahi demek olur ki; dünyadan teberri eyledim ve sırat-ı müstakime döndüm, ahiret menziline tevellâ eyledim ve teveccûh eyledim.

2- Şedd-i Cevkânî: Buna şeddi mahfî veya hafî de denir. Şu manaya gelir: Hakka muti oldum ve erenlere mürid oldum ve boyun verdim. Her ne tarafa yöneltirseniz emrinize mutiyim. Sizlere hizmet edeyim ve şeytana galip geleyim.

3- Şedd-i Lâmelifi: Buna şedd-i iştirâk da denilir. Demek olur ki: Hak Teâlâ'dan gayri Allah yoktur, birdir şeriki yoktur. Lâmelif de üç işaret vardır: Evvel hak sözleri işitip kimse ile muâraha etmiyeyim; ikinci galibe nazil olup ve nazillere hor bakmayıp mihr ü muhabbet ve şefkat ve irşad edeyim; üçüncü yolda kalmışları menzillerine ulaştırıp elden geldiğince yardım edip, kimsenin aybını görürsem örtüp, dünyaya muhabbet etmiyeyim. Şeriatte üstüvâr olayım, tarikatda payidâr olayım ve hakikatten haberdâr olayım da demektir. Nitekim nereden geldin, nereye gidersin fikret, ona göre dirlik et, ta ki mebde, meâş, ve mead ilminden haberdar olasın.

4- Şeddi Kavsî: Şedd-i Fâhirân da derler. Beş âl-i âba'ya ⁶¹ işarettir. Zira bu düğümün iki başı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e işarettir,

⁵⁹Bu iktibas, Milli Ktb., A 4225, s. 10-12 esas alınarak yapılmıştır. Diğer Fütüvvetnâme nüshalarında da bu izahlar ufak tefek farklarla yer alır. Bk. Seyyid Hüseyin, s. 98-99; Razavî, Süleymaniye Ktb. İzmir, 337, v. 46 a-b

⁶⁰Buradaki izahlar, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmut 2532, v. 15.b-17.a'dan nakledilmiştir. Şedd çeşitlerinin ikinci isimleri ise Seyyid Hüseyinden nakledilmiştir: (s., 119-120)

⁶¹Beş, âl-i âba: Bektaşî-Alevîlerde, Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e denilir. Rivayete göre Hz. Peygamber zevcelerinden Ümmü Seleme'nin evinde iken kızı Fatıma yemek getirir. Hz. Peygamber, Fatma'ya eşini ve oğullarını da çağırmasını söyler. Birlikte yemek yedikten sonra bir örtü ile Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'i örtünün altına alır ve "Allah'ım onlar benim Ehl-i Beyitim'dir; onlardan kusuru gider ve onları tertemiz kıl, diye dâua eder. Hadise, K.K., XXXIII/33. ayetinin tefsirinde nakledilir. Rivayetler arasında farklar da vardır.

kabzası Hz. Muhammed'e işaretler ve iki bağı Hz. Ali ve Hz. Fatıma'ya işaretler. Demek oluyor ki; "İlahi, seyyidi ve mevlâyî, bizi bunlar ile haşır kıl" ve yine, ok gibi kavsten doğru atıldım inşallah doğru menzile varayım" demektir.

5- Şedd-i Mihrâbî: Şedd-i tâziyân da denir. Demektir ki; ehl-i şedd olan bir vakit namazını terketmeye, nafîle namazı dahi terketmeye. Allah Teâlâ zikrini hâlen ve kâlen dilinden gidermeye.

6- Şedd-i Süleymânî: Şedd-i hâdimân da denilir. Manası şudur: Sahib-i şedd olan Süleyman (a.s.) gibi sahib-i hizmet ola, elinin emeğini yiye ve fukaraya yedire. Zira Süleyman (a.s.) zenbil örerdî, kazandığını fukara ile yerdî.

7- Şedd-i Yusûfî: Buna şedd-i Mısıryân da derler. Manası, ehl-i şedd olan Yusuf (a.s.) gibi pak dâmen (namuslu) ve ehl-i iman ola, emin, mütediyyin ve cömerd ola. ⁶² Seyyid Hüseyin bu bağlama şekillerine sahip mesleklerden örnekler verir. Buna göre, meddahlara şedd-i elifi, gaza ehline şedd-i kavsî, sakalara şedd-i lâmelifi, ferrâclara şedd-i Süleymânî, dervişlere şedd-i Yusûfî, seccade sahibi olan şeyhlere şedd-i mihrâbî, cerrah ve kasaplara, hamamda hizmet edenlere şedd-i hafi kuşatılırdı. ⁶³

"Çırac çıkarma" törenlerinde talibin mesleğine uygun malzemeler de bulunurdu. Tartı işleriyle meşgul olanlar için (bakkal, manav v.s) terazi; inşaatçılar için mala, keser; marangozlar için testere, berber için ustura, taş; terziler için iğne, iplik, dikiş yüzüğü gibi. ⁶⁴ O.N.Ergin, Osmanlı Sultanlarının kılıç kuşanma merasimlerinin de şedd kuşanmaya mümasil olduğunu söyler. ⁶⁵ Gerçekten de, şedd kuşanma merasimlerinde meslek ehline göre sembolik iş aletleri bulunduğu göre; padişahlar da güç ve kudretin sembolü olarak bu merasimlerde kılıç kuşanmışlardır, diyebiliriz. ⁶⁶

Bk. Pakalın, M.Z, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I, s. 51; Uludağ, S, "Aba" md, TDVİA, c I, s. 4 ; Ziya Şakir, Hz. Ali Hayatı, Öğütleri, Cenkleri, İstanbul. 1976, s.26-29, Fırlalı, E.R., Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik, s. 233-234.

⁶²İzahlar ufak tefek farklarla Razavî'de de vardır. Bk. Süleymaniye Ktb., İzmir 337 v.48.a-50.a.

⁶³Seyyid Hüseyin, s. 119-120.

⁶⁴Bk. Razavî, Şer'iyye, 902, v. 46a-48b.

⁶⁵Ergin, O.N., Mecelle-i Umur-i Beledîyye, c I. s. 548-549.

⁶⁶Gaza ehlinin, meşin kayış kuşandıklarını yukarıda söylemiştik. Kılıç kuşanırken böyle bir kuşağında beraber kuşandığı hatırlanmalıdır. Diğer taraftan Osman Gazi'ye kılıç kuşatan kayınbabası Şeyh Edibâlî'nin bir Ahi şeyhi olduğu da

Şedd kuşanılırken üç düğüm atılır. Bu üç düğüm önce Allah (c.c.), sonra Cebrail (a.s.), sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) adına atılarak düğümler ters çevrilir ve ilk düğüm en üste gelir. ⁶⁷ Sonra şeddin uçları bağlama şekillerine göre sağ ve sol taraftan kuşağın içine sokulur veya salınır. Buna "tekml" denir. ⁶⁸ Fütüvvetnâmelerde şeddin üç düğümlü bağlanışının "ahde, bey'ate ve vasiyyete" işaret ettiği ifade edilir. ⁶⁹ Bektaşilikte de şeddin aynısı olduğu ifade edilen ⁷⁰ tığ-bende üç düğüm atılır ve meydana girmek isteyen tâlibin boynuna takılarak meydana getirilir. Bu üç düğümün Bektaşilikte olduğu gibi, fütüvvet ehlinde de ahlakî düstur olan "eline, beline, diline sahip olmak" manasına işaret olduğu kabul edilir. ⁷¹ İ. Melikoff, bu üçlemenin Mani dinindeki, "ağzın mührü, elin mührü ve kalbin mührü" şeklindeki üç mühürden iktibas edilmiş olduğunu söyler. ⁷² Buradaki müşabehet bariz görünse bile bu ahlaki düsturların İslamın asli kaynaklarında da yer aldığını belirtmeliyiz. Hz. Peygamberin bilinen iki hadisini nakledelim: "Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir" ⁷³ "İki dudağı ve iki bacağı arasına garanti verene ,cenneti garanti ederim" ⁷⁴ Hz. Peygamberin bu sözleri atalarımızın tarafından dikdatik olarak kolay kavranılabilecek, unutulmayacak şekilde seciyeli şiirsel bir üslûp ile ifade edilmiştir.

Eski Türk kültüründe de fütüvvet ehline benzer, kuşak kuşanan alpler teşkilatı vardır. "T'ie-le" Türklerinden sayılan Ak Hunlarda, "kuşaklı" alpler arasında, yirmi kişiyi geçmeyen birlikler kurulmakta idi.

unutulmamalıdır. Gölpınarlı da, kılıç kuşanma merasiminin Mevlevî şeyhleriyle ilgisine temas ederken bu işin Mevlevîlere ancak XIX. asırda geçmiş olduğunu ifade etmektedir. Gölpınarlı, A. Mevlanâdan Sonra Mevlevilik, s. 275-277

⁶⁷Razavî ,Millet Ktb. Şeriyye. 902, v-13.a Bu bağlama şekline "Fevkanî" denilir. Şayet düğüm atıldıktan sonra ters çevrilmez ise, yani birinci düğüm en alta kalır ise buna "tahtanî" düğüm denir. Her düğüm atılışında tekbir getirilerek şedd bağlanırsa buna da "tekbirî" düğüm denilir. Bk. Seyyid Hüseyin, s. 102.

⁶⁸Aynı yer.

⁶⁹Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk., v. 32.a; Milli Ktb, A.5594/7, v. 92.b.

⁷⁰Bk. Gölpınarlı, A, "Şed" md, İA, c XI, s. 381

⁷¹Fütüvvet ehlindeki altı şart ,bu ifadenin değişik bir ifadesidir: "Elin açık, alnın açık, safran açık, dilin kapalı, gözün kapalı, belin kapalı gerektir." Bk.,Ahmed el-Erdebîlî, v.100.b.;Gülşehrî, Mantıku't-Tayr, s.199.

⁷² Melikoff, İ, Uyur İdik Uyardılar, s. 123-129. Müellif burada Maniliğin Uygurların dini olduğuna dikkati çekerek bu tesiri mümkün görür. A. Y. Ocak da bu görüşü benimser. Bk. "Bektaşilik" md. TDVİA, c.V., s. 376.

⁷³Buharî, es.,Sahih, Kitâbu'l-İmân,3.

⁷⁴Buharî, es-Sahih, Kitâbu'r-Rikâk,23.

Eski iç Asya usulünde, kadeh ve kılıç ile and içmek merasiminin Türklerde de devam ettiği bilinmektedir. And içmek, hem sadakat yemini vermek, hem kardeşlik kurmak idi. Ak Hunlarda sadakat yemini eden "kuşaklı" lardan biri ölünce, kalanların kendilerini ölene kurban etmekte olduğunu Prokop rivayet eder.⁷⁵ "Kuşak" Kök-Türk devrinden itibaren Türklerin hususiyetlerinden olmuştur. Bu kuşaklar, deriden yapılan şahsi eşyaları asmaya yarayan, çeşitli şekillerde süslenmiş, "kur" adı verilen eşyalardı.⁷⁶ Kemerlerin, Eski Türklerin din adamı olan Kamların kıyafetlerini tamamlayan bir unsur olduğu da bilinmektedir.⁷⁷

Gölpınarlı, şedd ile Zerdüştilikteki "kustî" arasındaki benzerliğe işarette, fütüvvet ehlindeki zerdüşti tesirlerden bahseder.⁷⁸ Zerdüştilerin "kusti"si ergenlik çağına gelmiş kişilerin dine bağlanmasına işaret olarak kuşandıkları bir kuşaktır. Şedd'den farklı olarak, yünden veya pamuktan eğrilmiş iplerin, Zerdüşti kutsal kitabı Avesta'nın bir bölümü olan "Yesna"nın fasıllarına binaen yetmiş iki adet, altı parça halinde örülmesiyle teşkil edilmiştir. Kustî kuşatılan kişinin iki önünden iki de arkasından dört düğüm olarak bağlanır. "Kustî" bağlanırken ışık kaynağı olan bir şeye (güneş, ay, چراغ v.b) dönülmesi gerekir.⁷⁹

Gölpınarlı'nın şeddi, Zerdüştilerin "kustî"sine benzetme gayreti de abartılıdır.⁸⁰ E. Esin'in de belirttiği gibi kuşağın eski Türk kültüründeki yeri fütüvvet ehlindeki şedd bağlama geleneğine uygundur. Ancak Türklerin çeşitli kültürlerle temas etmesi farklı coğrafyalarda yaşamaları bu geleneğin manevi özelliğini değiştirmemişse de maddi özelliklerini (bağlama şekilleri ve tören icrası gibi) değiştirmiştir. Bu da millet arasında meydana gelen kültür alış-verişinin tabii bir neticesidir.

c.Tâc ve Hırka:

⁷⁵Esin, Emel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul, 1978, s. 89, 107.

⁷⁶Esin, E, a.g.e. s. 107. Müellif eserin sonunda verdiği resim ve levhalarda o dönemin buluntularında "kuşak" tavsifini göstermektedir.

⁷⁷Bk. İnan, A, Şamanizm, s. 93-94. Ancak fütüvvet ehlinde birinci derecede önem taşıyan kuşağın Kam kıyafetlerinde tali derecede olduğunu da belirtmeliyiz.

⁷⁸Gölpınarlı., A., "İslâm ve Türk İllerinde", s. 83-85

⁷⁹Bk. Gölpınarlı,A., a.g.m., aynı yer.

⁸⁰Gölpınarlı'nın bu iddiasını ilmi usullere uymadığı için Z.V Togan tenkit eder. Bk. "Dünyada İslam Tetkikleri", s. 111.

Yukarıda hırkanın da fütüvvet ehlinin ilk giyecekleri arasında sayıldığını söylemiştik. Tasavvuf ehlinin aslı kıyafetlerinden birisi olan hırka, tarikat mensublarının giydiği dikişli ve yamalı uzun ve geniş kollu bir üst elbiseydi. ⁸¹ Tasavvuf edebiyatında hırka ile ilgili çeşitli terim ve istilahlar geliştiği gibi, hırkaya dair batnî yorumlar da yapılmıştır. M. Kara'nın Hucvîrî'den nakledildiğine göre "Hırkanın beli sabırdan, iki yanı kabz ve basttan, kuşağı nefse muhalefet etmekten, yakası sıhhatli yakından, pervazı ihlastan imal edilmiştir." ⁸² Hırka tasavvuf da, müridin şeyhe bağlanması, kendi iradesinden geçip şeyhin idaresine teslim olması manasını sembolize eder. Nitekim bir Fütüvvetnâme'de bu, şöyle ifade edilir: "Hırka ve tâc giymek muvafakat manasınadır. Ehli tarik pirin veya seyyidin elinden tevbe edip tâc ve hırka kabul edeler ta'lime muvafakat edenlerden olalar." ⁸³ Hırka hakkında meşhur sufi eserlerinde geniş açıklamalarda bulunulmuştur. ⁸⁴

Lügatte serpüş, külâh, asalet, kudret, ihtişam ve saltanat simgesi olarak başa giyilen süslü başlık manasına gelen tâc, sufi istilahında; tarikat şeyhlerinin ruhânî saltanat ve manevi devlet simgesi olarak giydikleri külâha denir. ⁸⁵ Tarikatların bazılarında taç hırka ile birlikte giydirilirdi. Çeşitli sayıda terkli (dilimli) ve renklileri vardı.

Hırka ve tâc ile ilgili batnî yorumlar bazı Fütüvvetnâmelerde önemli yer teşkil ederler. ⁸⁶ Hırka hakkında sorulan suale şu cevap verilir: "Hırka-i Şerifin imanı settarlıktır ve kıblesi pirdir ve gasli terkdir ve namazı arılıktır ve farzı terk-i arzudur ve sünneti öz hakkına kani olmaktır ve canı iradettir ve kilidi tekbirdir ve bağlaması hizmettir, kemali doğruluktur ve yakası rızadır, taşrası nurdur ve içerisi sırdır." ⁸⁷ "Hırka-i şerifin yakasında ne yazılmıştır?" sualine ise cevaben: "Hırkanın yakasında; Ya Aziz, Ya Latif, Ya Hakim; eteğinde; Ya Vâhid, Ya Ferd, Ya

⁸¹Pakalın, M.Z, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.I,s.. 804; Kara, M, ,Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi s.267; Uludağ, S., Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 222.

⁸²Kara M, a.g.e, z. 268

⁸³Ank. İl Halk Ktb., 355/2 v. 35b

⁸⁴Misal olarak bk es-Sühreverdi, Avarifü'l-Meârif, s. 122-133; Hucvîrî, Keşfü'l-Mahcûb, s. 125-138.

⁸⁵Pakalın, M.Z., a.g.e., c. III, s. 371-372; Uludağ, S., a.g.e., s. 464.

⁸⁶İ.Ü. Ktb, Türkçe Yazmalar, 6520'de kayıtlı Fütüvvetnâme (1.b-8.b) bu hususuta zengin bilgiye sahiptir. Nitekim müellifi eserini "kisvenâme" (16), "Tacnâme" (2.a) diye isimlendirilir.

⁸⁷İÜ Ktb, 6520, v. 6.b.

Samed; yeninde Ya Kabul, Ya Şükür, Ya Kerim, Ya Mürşid yazılmıştır. Ve dahi hırka-i şerifin zahiri izzettir, batını uzlettir." 88

Bir Fütüvvetnâme'de de hırka yerine "aba" ve "nemed" 89 tabirleri hakkında şu yorum yapılır: "Aba üç harfdır: "Ayn" delalet eder, ilme, ibadete, ibrete, aşka. Alimden amel taleb eder, abidden ihlas taleb eder." "Bâ" delalet eder ki, şerâiti iman islamdır. Bizden takva taleb eder. "Elif" ülfete delalet eder. Kim abayı bu isbat ile giyerse ülfetten irfan bağışlar, "ba" beka bağışlar, "elif" edeb bağışlar... Nemed dahi üç hartir. "Nun" delalet eder nassa, yani kelam-ı Hakka, "mim" delalet eder mühre, "dal" delalet eder din-i hakka Kim bu isbat ile giyse memedi, "nun" nur bağışlar, "mim" mülk bağışlar." 90

Tâc hakkındaki yorum ise şöyledir: "Tâcın üstavâsı fi'ilini süfliden ulviye urûc eyleyib tebdil etmektir. Kubbesi nokta-i hakikatdır ve kenarı iki cihana hükümdür ve lengeri sâliklere sülûkdur ve kiblesi pirdir ve gaslı halayıkdan kesilmektir ve kilidi müşkili hall eylemektir ve tacın farzı erenler sohbetidir ve sünneti hizmettir ve canı erenler nutkun yani pirin nutkun haklamaktır ve gönlünden sakınmaktır ve hayatı arılıktır ve mematı halayık dokunmaktır ve aslı istiğfardır, fer'i avratlardan uzak durmaktır. Tac kaçdır, deseler cevabı budur: İkidir, Tâc-ı ârif ve tâc-ı ahmak. Tâc-ı ârif oldur ki Muhammed ve Ali sırrına yetişe, nur-ı vahid olduklarını bile ve Hakkı ol nurda müşahede eyleye. Ve tâc-ı cahil oldur ki bu manayı fehmeylemeye." 91

Hırka ve tâc, Fütüvvetnâmelere göre Hz. Peygamber'e miraca çıkmadan önce Cebrail tarafından fütüvvet kuşağı ile beraber Allah'ın emriyle cennetten yakut ve inciden yapılmış bir köşkten kıymetli mücevherattan yapılmış bir sandık içinden alınıp getirilmiş ve törenle ona giydirilmiş ve sonra beraberce mirac yolculuğuna çıkmışlardır.⁹² Burgâzî, Hz. Peygamberin mirac esnasında cennette bir sandık gördüğünü, Allah emriyle Cebrail'in sandığı açıp içinden yeşil bir hırka çıkarıp kendisine giydirdiğini ifade eder. Bu hırkayı Hz. Rasul Ebûbekr'e

⁸⁸Ag.yazma, v.6.b; Ank. İl Halk Ktb, 355/2, v. 33.b.

⁸⁹Aba: Yünden yapılmış kaba kumaş, nemed: keçe, kebe, demektir. Mecazen de bu kumaşlardan yapılan giyeceğe denilir. Bk, Uludağ, S., "Aba" md., TDVİA, c.I, s. 4-5.

⁹⁰Milli Ktb. A4225, s. 53.

⁹¹İÜ. Ktb, 6520, v. 5.b-6.a.

⁹²Razavî, Millet Ktb. , Şer'iyye 902, v.9.b.

vermiştir. Ebûbekr Rasulüllah aşkına malını yağmalatınca onu Hz. Ali'ye vermiştir. ⁹³

Fütüvvetnâmelerdeki bu rivayet, şîî geleneğindeki hırka ile ilgili rivayete muvafıktır. Bu rivayette de, Hz. Peygamber mirac esnasında yakuttan yapılmış bir köşk içinde inciden bir oda ve içinde nurdan bir sandık görür, Cebrail Allah'ın izni ile sandığın içinden manevi fakr sembolü ⁹⁴ olan bir murakka çıkarır ve Rasulüllah'a giydirir. Rasulüllah mirac dönüşü bu hırkayı Allah'ın izniyle Ali'ye giydirir. Ali'den oğullarına intikal eder ve Mehdi'ye gelir. Bu hırka şimdi ondadır." ⁹⁵

Hırka ile ilgili bu rivayet benzerliğine paralel olarak, "İlbâsu'l-hırka" açısından tasavvufî-şîîlik arasındaki ilişkiyi gösteren bir diğer husus, İbni Haldun ve bazı şîî alimlerinin de benimsediği, sufilerin giydiği hırkanın silsile ile Hz. Ali'ye ulaştığı iddiasıdır. ⁹⁶ Bu iddiada silsile, Ma'ruf Kerhî-sekizinci imam Ali Rıza ve ataları yoluyla Hz. Ali'ye veya Ma'ruf Kerhî-Davud Tâi-Habîbü'l-Acemî-Hasan el-Basrî yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Hz. Ali'nin Kümeyl b. Ziyad'a da hırka giydirdiğine dair rivayet de vardır. ⁹⁷ Ancak, bütün dini gruplarda olduğu gibi tasavvuf ehlinde de kendi pratiklerini Hz. Peygamber'e isnad gayreti vardır. ⁹⁸ Ş. es-Sühreverdî bu konudaki hadisi nakletmesine rağmen, zamanındaki şekliyle hırka giymenin Hz. Peygamber döneminde bulunmadığını da teslim eder. ⁹⁹ Nitekim eş-Şeybî de hırka giymenin Hz. Peygamberden çok sonra ortaya çıktığını tesbit eder. ¹⁰⁰

Hırka ve tâc hakkında üzerinde durulması gereken bir husus da, bunların İslam öncesi kültür ve inançlarla ilişkisidir. Goldziher, yukarıdaki isnadlarla hırkanın Hz. Peygamber'e ulaştırılmasının

⁹³Burgâzî, s. 144.

⁹⁴Fütüvvetnâmelerde hırkanın manevi fark sembolü olduğunu vurgulamak için Hz. Peygamberin "Fakirlik benim övünçümdür. Ben diğer peygamberlere karşı onunla iftihar ederim" hadisi nakledilir. Bk. Fütüvvetname-i Ca'fer-i Sadık, v. 19.b; Ank. İl Halk Ktb., 355/2, v. 35b..Hadis hakkında bk., Keşfü'l-Hafa, c.II, s.113.

⁹⁵Nasr, Seyyid Hüseyin, Essai sur le Saufisme, Paris, 1980, s. 153-154

⁹⁶İbni Haldun, Mukaddime, c. II. s. 1126; eş Şeybî, bu fikirde olan şîî alimler arasında İbni Ebil-Hadîd, İbni'l-Mutahhar el-Hillî, Haydar b. Ali el-Âmulî, İbni Ebi Cumhur el-Ahsaî'yi zikreder. Bk. es. Sıla, c.I., s. 457.

⁹⁷Eş-Şeybî, es-Sıla, c.I, s. 458-459.Ayrıca bk., Öztürk., Y.N., Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar, s. 109-110.

⁹⁸Nitekim hırka giyme ve giydirme hakkında da bir hadis rivayetine istinad edilir. Bk. es.-Sühreverdî, Avârifül- Meârif, s. 124.

⁹⁹es-Sühreverdî, a.g.e, s. 125.

¹⁰⁰eş-Şeybî, a.g.e.,c.I, s. 459-460.

mümkün olmadığını belirterek, onun islam tasavvuf kültürüne Hint inanç ve kültüründen geçtiğini iddia eder. ¹⁰¹ Eski Türk Kültüründe kamların dini törenler için giydiği giysilerin önemli bir parçasını da cübbe (hırka) teşkil eder. ¹⁰² Bilhassa Bektaşî dervişlerinin hırkası ile kamların cübbesi arasında bariz benzerlik ve ayniyet vardır. ¹⁰³ Hırka ile beraber zikredilen "tâc"a dair de eski Türk kültüründen benzer unsurlar bulunmuştur. ¹⁰⁴ konumuz açısından bu benzerliklerin bizi ilgilendiren tarafı şudur: Hırka hakkındaki çeşitli yorumlarda bulunan Fütüvvetnâmeler Bektaşî tarikatı tesirinde kaleme alınmış eserlerdir. Binaenaleyh hırka hakkındaki yorumlar Fütüvvet ehlini tali derecede ilgilendirmiş olmakla beraber, onların Bektaşîlikle ilişkileri doğrultusunda eski kültürlerdeki temellerini göstermesi açısından dikkate değerdir.

3.1.3. Fütüvvet Merasimlerinde Bulunan Şeyler:

Fütüvvetle ilgili törenlerde birer sembol olarak tuz, su, süpürge, taş, terazi ve toprak gibi şeyler bulunur. ¹⁰⁵ Fütüvvetnâmelerde bunların ifade ettiği sembolik manalar izah edilmiştir.

Tuz ve su, tuzlu su olarak birlikte kullanılır. Yukarıda belirttiğimiz gibi "'Şürbî"liğin alameti olarak Hz. Peygamber zamanından kaldığı kabul edilir. Halife en-Nâsır da fütüvvete girme şartı olarak "ka'sül-fütüvve"yi kabul etmiştir ki burada tuzlu su içilir. ¹⁰⁶ Bu gelenek fütüvvet ehli arasında mahfile başlama işareti olarak da kabul edilmiştir.

¹⁰¹Goldziher, İ., *Le Dogme et la Loi de L'İslam*, trad. F. Arın, Paris, 1920 ,s. 136. Müellif, Hindu Bhikshu cemaatinin giriş törenin de böyle bir elbise giyildiğini ifade ederek benzerliğe dikkati çeker. Hint düşüncesinin İslam tasavvufuna tesirine dair umumi mütalâalar için bk., Güngör ,E., *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, s.. 51 vd..

¹⁰²Şamanizm'de cübbenin şekli ve dikimi ilahi güçler tarafından belirlenir, Şamanın mensub olduğu obanın katkılarıyla hazırlanıp, dini bir törenle de ilahi güçlerin cübbeyi beğenip beğenmedikleri tesbit edilir. Bk. İnan., A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 91-92; Eliade, M., *Le Chamanisme*, s. 150 vd..

¹⁰³Bk. Eröz.,M. , *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, s. 269-271; Fırlalı,E.R., *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 315-318.

¹⁰⁴Bk. Eröz. M. a.g.e. s. 271-272; Fırlalı, E.R, a.g.e, s. 318-319.

¹⁰⁵Soykut R. *İnsanlık Bilimi Ahilik*,Ankara, 1990, s. 40-41.

¹⁰⁶"Bardaktan içme" eski Türklerde bir ahidleşme, sadakat yemini verme ve kardeşlik kurma sembolüdür. Bk. Esin, E., *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, s. 89; Ögel, B., *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 292-297.

107 Tuz ve suyun yorumu şöyle yapılır: "Bu su ve tuzu, başka şeyleri bırakıp seçmemiz boş değil, onları tahsis kılmanızı batıl sayılmaz. Çünkü hakimler, faydasız bir şey yapmazlar. Bu da herşeyin helakinden sonra suyla hayat bulmasından ve herşeyin bozulduktan sonra tuzla düzelmesinden ileri gelmiştir. Suda ve tuzdaki bozuş ve zehir gibi acılık, insana ayrı ayrı olunca zarar verirse de bunlar birbirine karıştı mı aralarında zevk hususunda bir ortalama meydana gelir ve bu kötülüğü giderir. Mizaçların itidaliyle itidal peydah eder ve bu muadele, cesetlerin birleşmesiyle, ruhların uzlaşmasıyla, sevginin arılığıyla, kardeşliğin bakasıyla sonuçlanır. Böylece de insanların huyları güzelleşir, hayrı arayıp dilemede reyleri toplanır, birleşir. Su, kin ve haset hararetini söndürür, tuz da kalpteki hiddetle inadı düzeltir. Allah (c.c.) "Bu tatlı ve içilecek su, bu da acı ve tuzlu su" buyurur. 108 Suyun arılığıyla her dertten, her afetten arınırlar, onu içerek bütün meşakkat ve korkulardan temizlenirler" 109

Süpürge de su ile beraber kullanılır ve mahfile işaret sayılır. 110 Süpürge temizliğe işaret olduğu gibi temizlik için de kullanılır. Mahfil tamamlanıp, yemek yendikten ve gülbenkler çekildikten sonra sofraya kaldırılıp ortalık süpürülür. Bu süpürme adabı Horasan, Irak ve Şam erenlerine göre farklıdır. 111 Ortalık süpürülürken toz kalkmaması için süpürge hafifçe ıslatılır.

Tuz ve suya süpürge de dahil edilerek bir Fütüvvetnâmede özetle şu yorum yapılır: "Ab (su) şariat, Çârüb (süpürge) tarikat ve nemek (tuz) hakikattir. Tarikat seccadesi üzerinde bulunan bir kimse ibadet etmek isterse, önce suyla zahiri necasetini giderir. Zahiri necaseti gideren, nefsi tezkiyeye layıktır; bu ise tarikat ile olur. Nasıl süpürge bir mahalli arıtmaya yararsa, tarikat dahi kalbi arıtmaya yarar. Tuz hakikattir. Çünkü her yemeğin itmam edilmesi tuz ilemdir. Şariat ve tarikatin itmam edilmesi de hakikat ilemdir. Tuz yemeğin canı, hakikat ise bunların

107 Ahmed b. İlyas el-Hartabûrtî, s. 223; Burgâzî, s. 145 Razavî, Milli Ktb., MFA 1691, v. 26 a.

108 K.K, XXV/53.

109 Süleymaniye Ktb. Ayasofya 2049, v. 235.b, ter, s. 231-232.

110 Milli Ktb. A 4225, s 6.

111 Razavî, Millet Ktb, Şer'iyye, 902, v. 62.b.

canıdır. Hakikat ile kişi insan-ı kâmil mertebesine erişir. Diğer bir izaha göre su tevbe'ye, süpürge terk'e, tuz ise riyazet'e işarettir." 112

Bunların dışında yukarda zikrettiğimiz taş terazi gibi şeylerin yerini mesleğe göre başka şeyler de almakta ve yorumlar da buna göre yapılmaktadır. Mesela terziler için iğne, arşın, makas, bulunmaktadır. Bunların yorumu şudur: "Şeyh makas, arşın ve iplik takılmış iğneyi eline alır, şakirdin yüzüne bakıp şöyle der: Oğul, bundan sonra sana icazet verildi. Helal kesb ile meşgul olup, haramdan sakınasın. Kimsenin malına tamah etmiyesin. Hakkı söylemekte bu makas gibi keskin olasın. Seni Hak'tan alıkoyan bütün şeyleri takva makasıyla kesesin. Bu arşın elife işarettir. Elif Hak Teâlâ'nın zatına işarettir. Yani Allah Teâlâ'yı her yerde hâzır ve nâzır bilip, ona göre dirlik edesin. Her ne zaman arşını eline alasın sırat-ı müstakimi yad edesin. Bugün şariat ve tarikattan dışarı ayak basmaz isen yarın sırat-ı müstakimden doğru geçersin. İğne işarettir ki, nâmahreme bakmaktan gözünü dikesin. Hem de dünyaya muhabbet etmiyesin. Nitekim şöyle denilir:

Kılma nazar kılma geru

Yoksa yoklar yolunu ol bir kıl

Yükünü yengli (hafif) eyle gil

Ki Mesih iğnesi oldu sakil (ağır)

Bu iplik, tenimi şerha şerha kılsalar bile şariat ve tarikattan ayrılmayacağım, demektir." 113

Şed kuşanmış müridin şeyhlik makamına yükseldiği törende seccâde de kullanılır. Seccâde hakkında şu yorum yapılır: "Seccâde dört harftir. "sin" delalet eder selamete. "cim" cemaate, "elif" ülfete "dâl" devlete. Her kişi seccâdesinde bu isbat ile otura. Seccâdenin sin'i selamet bağışlar; yani dünyada başını nizadan ve kötülükten, ahirette azabdan ve ikâbdan kurtarır. Seccâdenin cim'i cemaat bağışlar; yani dünyada mescide, Ka'beye şehadete ve cemaate varır ise ahirette cennete varmak caiz olur. Seccâdenin elif'i ülfet bağışlar; yani dünyada Hakka sena eyler, mi'rac kılar, ahirette Rabbini görür. Nitekim Rasûlullah "Namaz kılan Rabbini görür" buyurur. Seccâdenin dâl'i devlet bağışlar; yani dünyada lezzet,

112Millet Ktb., Şer'iyye, 1055, v. 12 a-14.a.

113Razavî, Milli Ktb. MFA, A. 1491, v.33.b.

ibadet ve kurbet (yakınlık) bulur, ahirette, derecât ve rif'at bulur. Bu manada bütün ashâb-ı Rasul, sahibi seccâdedir." 114

Görüldüğü gibi bütün bu şeyler çeşitli fütüvvet merasimlerinde bulundurulmuş ve fütüvvet ehli tarafından, çeşitli ahlaki manalar verilen sembolik nitelikteki şeylerdir. Bütün bu tasvirlerden sonra fütüvvet ehli tarafından icra edilen merasimlere geçebiliriz.

114 Milli Ktb., A 4225, s. 56.

3.2.Fütüvvet Ehlinin Merasimleri:

Fütüvvetnâmelerde fütüvvet ehlinin benimsediği Ahi zaviyelerinde icra edilen bazı merasimler nakledilir. Bunların başlıcalarını, çırak çıkarmak, pir tutunmak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, sahib-i tarik olmak, şeyhliğe yükselmek ve helva-i cefne ile ilgili erkan olarak sıralayabiliriz. Merasimlerin uygulanmasında ilk söz her ne kadar zaviyenin şeyhine veya Ahi babasına ait ise de, merasimin kontrolü, idaresi ve erkana göre icra edilmesi Nakibü'n-nükebâ, ve diğer nakiblerin vazifesidir. Törenin şekline göre törenle ilgili talib, üstad veya yol kardeşleri de çeşitli vazifeler üstlenir. Merasim ile ilgili hazırlıklar daha önceden nakiblerin kontrolünde ikmal ve itmam edilir.

Fütüvvetnâmelerin çoğunda çeşitli merasimler nakledilmekle beraber. Razavî'nin eseri bu bakımdan en zengin materyali ihtiva eder. Bu sebeble burada nakledeceğimiz merasimlerde Razavî'nin Fütüvvetnâmesini esas alacağız. ¹¹⁵

3.2.1 Çırak çıkarma:

Fütüvvetnâmelerde üzerinde en çok durulan ve karmaşık bir şekilde izah edilen ve müride şedd kuşatılan törendir. Razavî, "Der Beyân-ı Mahfil" başlığı altında bu töreni şöyle anlatır.

Mahfil kılınacak mekan nâ-ehlin nazarından uzak olmalıdır. Fütüvvet ehli derecelerine göre yerlerine oturur. Nakibler herkesin derecesini, yerini bilir onları yerli yerine oturtur ve kendi mertebesine göre hizmet ederler. Önce sohbetler yapılır. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis, tefsir, ahlak siyer gibi konulara ait kitaplar ve Fütüvvetnâmeler okunur.

Sohbet sona erdikten sonra mahfile işaret olunur. Horasan ve Türkistan pirlerine göre, nakîb eline bir tas su alıp, saff-ı niâle (peymançe, pabuçluk) durup, tevazu ile ağır ağır edeb ile sağa sola

¹¹⁵Bu merasimlerden bazıları tam olarak bazıları da kısmen neşredilmiştir. Neşredilen eserlerde umumiyetle Razavî'den nakilde bulunulmuştur. Bk. Ergin, O.N, Mecelle-i Umur-i Belediyeye, c.I. s, 523-536; Tarım, C..H., Tarihte Kırşehir-Gülşehir, s. 68-77; Gölpınarlı, A., "İslam ve Türk İllerinde," s. 41-55; Tarus, İ., çırak çıkarma töreni O.N. Ergin'den naklen anlatır. Bk. Ahiler, Ankara, 1947, s. 32 vd.

bakmadan, şeyhin önünden dönüp saff-ı niâle gelinceye kadar geri geri sular.

Sonra, süpürgeyi sağ eliyle alıp sol koltuğu altında tutup, saff-ı niâlden evvelki gibi erkan gösterip ağır ağır edeb ile şeyh önünde bir dizini yere koyup bir dizini diker, tevazu eder. Şeyhin seccadesinin eteğini eliyle süpürür. Sonra bir tevazu daha edip kalkar. Şeyhin seccadesi önünde bir elif çeker gibi kendini geri geri saff-ı niâle çeker. Saff-ı niâle geldiğinde süpürgeyi evvelki gibi koltuğu altına alır ve bir tevazu daha eder.

Şimdiye kadar sohbet idi, bundan sonra mahfildir demek olur. ¹¹⁶

Nakîbü'n-nükeba bir dua okuduktan sonra şöyle der: "Hazır ve gaib, yol vermiş ve yol almış ve bu yolda sabit kadem olmuş geçmişlerin ruhlarına ve bakilerin safalığına Rasule salavat verelim"... Sonra "Ey azizân, kimin kimde hakkı varsa taleb etsin veya helal etsin der". Eğer mecliste kimsenin üzerine yol sorarlarsa cidal etmemesi ve boyun germemesi gerekir. ¹¹⁷

Nakîp sonra dışarı çıka, bir tuhfe ile gele. ¹¹⁸ Şeyhin nazarına koyup saff-ı niâle dura. Tercüman-ı lisan söyleye ve şeyhten dua alıp yerine otura. Bütün ashab, hukuka razı olup, ahiret hakkını helal ettikten sonra talibe murad vereler. Eğer kimin şakirdiyse ve üstadı ona icazet vermek isterse; eğer ehl-i mizan ise, erkam budur ki, o mecliste bulunan Ashab-ı tarik ve erbâb-ı fütüvvet olanlar için, ayak üzre hizmete duranlar için ve üstadı için gücü yettiğince birer tuhfe hazırlayıp bir tarafa koyalar ve nakibe ulaştıralar. ¹¹⁹

¹¹⁶Müellif burada şürbî kolunun mahfil işaretini şöyle nakleder: "Füke ayağa kalktıktan sonra sağ eline tuz, sol eline bir tas su alır, saff-ı niâle durur: "Esselâmü aleyke ya ehl-i fütüvve ve rahmetullahi ve berakatühü" deyip Furkan, 53. ayeti okur. Tuzu suya salar. Bu dahi mahfile işarettir. "Bk. Razavî, Millet Ktb, Şerîyye 902, v.39.b.

¹¹⁷Burada müellif sözünü kendi yazdığı bir tercümanla tesvik eder:

Tarikatta boyun germek hatadır

Erenler yolu teslim ve rızadır

Günah olduysa elden ve dilden

Elim yahut dilim kesmek revadır.

Bk. Razavî, Millet Ktb. Şer'iyye, 902. v. 40.a.

¹¹⁸Tuhfe: Hediye, armağan Fütüvvetnâmelerde bu kelimenin eş anlamlısı "bergüzâr" da kullanılır. Şedd kuşanarak talibin törenden önce başta şeyhuş-şüyuh olmak üzere şeyhler için kendi güçlerine göre hazırladığı hediyeye zarfı, paketi veya bohçasıdır.

¹¹⁹Yeni dükkân açmaya hak kazanacak talibin tören esnasında verdiği hediyelere mukabil, Ahi Baba veya esnaf sandığında toplanan paralardan talibin

Sonra nakîb bir futayı ¹²⁰ alıp beş kat büke. Sonra dürülen futayı eğininden yana üç kat büke futa böyle bükülünce dört köşe olur. Sonra üstündeki katın dört köşesini içersine büke. ¹²¹

Sonra bükülmüş futanın üzerine bir terazi bir taş koyup beşarişin eline vereler. Bergüzarları da alalar. Nakîbü'n-Nükebâ ilerleyip şakird de iki nakib ile beraber ilerler ve saff-ı niale gelirler. Ancak Nakîbü'n-Nükebâ eşîge gelmeden önce eşik önünde icazet tercümanının okur(").

Bu duagüy-i fakir bende-i müştekanız

İçeri girem ya duram nedir sizin fermanınız

Sonra ileri gelip eşîğin dış yüzünde dura ve esik tercümanının okuya:

Eşîğine komuşam ben can ü ser

Ta vücudum ola safi hemçü zer

Eşîğinde hacetim budur benim

Kim kılasın bu fakire bir nazar

Sonra eşîği atlayıp sağ ayağıyla gire ve selam tercümanının okuya:

Selamullahi aleyküm ey erenler

Ki dünya varlığını terk edenler

Size aşkolsun hazır erenler

Ki dünya varlığını yoğa sayanlar

Tennure ile taş ve terazi elinde bulunan nakib ile şakird azade duralar. Tuhfe elinde olan nakib ,Nakîbü'n-Nükebâ ardında yürüye. Sonra Nakîbü'n-Nükebâ selam tercümanını okuduktan sonra, bir kaç adım ilerleyip teenni ile dura ve bu tercümanı okuya:

Ey cemal-i kible-i el-i nazar

Vey kemalin ma'deni dürr-i güher

Çün bu gün alemde mislin yokdurur

Lutfeyle bu bendeye eyle nazar

yeni dükkân açması için sermayaya verilirdi. Bk.,Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s.135-136.

¹²⁰Futa: Peştemal demektir.

¹²¹Futanın bu şekilde dürülmesi bazı nüshalarda resmedilmiştir. Mesela. bk., Süleymaniye Ktb. İzmir, 337, v. 46 b. Fütanın dürülmesindeki sayılar hakkında sembolik yorumlar yapılmıştır. Biz bunları daha önce zikretmiştik.

Bir kaç adım daha teennî ile yürüyüp dura ve bu tercümanı okuya:

*Ey vücudun bahr-ı cûdun kanıdır
Hem sözün haktır, Hakk'ın fermanıdır
Her kime kılsan nazar ey nûr-u ayn
Kimyadır ve ruhun dermanıdır*

Sonra şeyhe yakın geldiğinde bu tercümanı okuya:

*Şem-i tevfiğe hidayettir yüzün
Suret-i Hak'tan işarettir yüzün
Ehl-i tevhide beşarettir yüzün
Hac-ı ihrama ziyaretir yüzün* ¹²²

Nakibin elinden tuhfeyi ala ve tuhfe tercümanın okuya:

*Süleymana karınca armağanı
Çekirge bududur kim iletir anı
Süleymansın şaha! Ben bir karınca
Karıncadan kabul et armağanı*

Tuhfeleri şeyhin önüne koya. Önce şeyhin bergüzârını şeyhin nazarında koya. Sonra şakirdin üstadının bergüzârını üstadın nazarında koya. Sonra mecliste olan ihtiyarların ve ayak üzerinde durup hizmet eden ihtiyarların tuhfesini çeke. Ancak edep budur ki her ihtiyarın önünde tuhfe koyunca başıyla işaret ede yani tapu ede ve sol dizin yere koya ve sağ dizin dike ve tuhfeyi öpüp iki eliyle ihtiyarın önüne koya. Bergüzârın tamamını çektikten sonra geri geri saff-ı niâle gele. Tennure ayetini ¹²³ okuya. Dua ettikten sonra tennure ile teraziye Şeyhin önüne koya ve geri geri saff-ı niâle gele, şakirdin sol elini tuttuktan sonra şöyle diye"Esselâmü aleykum ya ehli'l -fütüvve ve rahmetullahi ve berakatühü Seyyid-i Sâdât, Şeyh ve nakib-i fütüvvedârân ve muhibbân-ı hanedân. Hal budur ki iş bu mü'min kardeş uzun süre filan üstadın hizmetinde durmuş, şerâiti yerine getirmiş, hizmetini hora geçirmiş, üstadın rızasını

¹²²Bu tercüman aynen Bektaşîlerin ikrar ayininde de söylenir,bk., Birge J.Kingsley, Bektaşîlik Tarihi, s. 208 A. Gölpınarlı da bu kıta'nın Nesimi'nin bir tıyığı olduğunu söyler, bk. "İslam ve Türk İllerinde",s. 56

¹²³K.K.,XX/121, "Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular."

almış, üstadı dahi üstadlık, atalık hakkını yerine getirip bugün siz azizlerin ve ihtiyarların rızasıyla huzuru şerifinizde ona icazet ve destur vermek ister ta ki, hellal kesb ile meşgul olup üstadların چراغın uyara. Bu şart ile ki, Hak Teâlâ'nın ibadetini yerine getire ve şeriatte ve tarikatte muhtelif amel kılmayıp, emrinize mutî ve münkad ola ve bu dahi kabul kıldı ve kendine vacib kıldı ki, bu şeraiti bize getirip kıyam göstere. Bu sadık'ın hakkında ne buyurursunuz?"

Meclis ehli:"Mahal ve münasibtir. Mübarak olsun" diyeler

Nakîb:"Elfâz-ı dürrer bâriniz müzdüne Muhammed'e salavat verelim" diye. Şakirdin eli elindeyken şeyhin nazarına getire, nakîble muvaciî duralar. Şöyle ki nakîbin solu şeyhin sağına gele ve şakirdin sağ yanı şeyhin soluna gele.

Eğer üstada erkan üzere icazet vermeğe kadir ise, o üstad şeyhin nazarına gelip, zikredildiği gibi durup şakirdini revan ede, fakat nakîbin de izin şarttır.

Şeyh, nakîb veya üstad şakirde şu öğüdü verir:"Oğul can ve gönül kulağı ile işit: Gerektir ki şeriatten ve tarikattan dışarı ayak basmayasın, nefse ve şeytana uymayasın, menâhiden ve mekruhattan pehriz edesin, sünnette kehil(yani sünneti terk ederek kocaltmayasın) olmayasın, elinle koymadığını götürmeyesin, kimsenin ehline, ıyâline hıyanet nazarıyla bakmayasın, kimseye kibir ve buğz ve buhul ve hased etmeyesin, senden galibe nazil olup ona izzet ve hürmet ile hizmet edesin, bir elin kesbini kifayet-i nefse, bir elin kesbini ahiret için fukaraya sarf edesin, hayır işlerde elden geleni yapmakta kusur etmeyesin. Bu nasihatları işitip kendine vacip kıldın mı?" diye sorduktan ve şakird de "kabul kıldım", dedikten sonra, şeyh elini kaldırıp dua okur ve fatiha der.

Sonra şakirdin ustası veya nakîb, şeyhin izniyle besmele çeker, sol dizini yere koyup teraziyi tennure üzerine getirip şeyhin seccadesine koyar ve tennureye alıp ayak üzeri durur. Tennurenin iki ucunu iki eliyle tutarak şakirde bakar ve şu öğüdü verir:"Şeriatte üstüvâr ol Hanedan-ı Resul ile yâr ol, düşmanlarıyla ağyar ol", deyip şu üç nefesi söyler:"zehir nûş ol, hâmuş ol, ayıp pûş ol".

Sonra, "enbiya ve evliya, şühede ve ulema, sâdât ve fukara, ruhu Adem-i Saffiyi Nebi râ, batın-ı Cebraîl, ma'nayî Süleyman, rıza-yı rahmân tekbir edelim" diyerek tennureye şakirdin sağ yanından, nakîbin sağ elindeki ucu şakirdin sol yanına geleve sol elindeki ucu sağın üzerine

getirip iki kez dolaya ve sağ elindeki ucu solun üzerine getirip iki kez dolaya ve aşağıdan yukarıya uçlarını soka ki, uçları gizlene ve:

“İlahi, sen mübarek kıl Peygamber hakkı için, fahri âlem sahib-ü mihrâb-ı minber hakkı için, dört Muhammed hürmeti, dört Ali'nin izzeti, İki Hasan bir de Hüseyin, Musa ve Ca'fer hakkı için” diyerek sol dizini yere koya teraziye eline ala ayak üzeri durup şakirde şu nasihatı vere:”Oğul hak al, hak ver. Kimsenin hakkına tamah etme, kimsenin dediğinden eksik verme, tâ Hak Sübhânehü ve Teâlâ kesene ve ömrüne bereket vere. Ne zaman teraziye eline alırsan ahiret terazisini hatırlayasın. Yakın bilesin ki, helale hesap, şüpheliye itâb ve harama azap olsa gerektir, ona göre dirlik etmek gerekir.”

Düadan sonra şakird tereziyi sol koltuğuna alır ve şeyhin, üstadın ve ihtiyarların ellerini öper, onlarda alkışlayıp “Hakk Teala kesbine bereket versin” derler.

Sonra sofraya çekilip yenilir içilir.¹²⁴

“Çırak çıkarma” törenine “başka çıkma” da denilir.¹²⁵ Fütüvvet teşkilatında “müfredi(miyanbeste)” olan talibin “beşâriş”liğe yükselme merasimidir. Bir nev'i icazet (diploma)¹²⁶ töreni diyebileceğimiz bu merasim talibin pir, yol atası ve yol kardeşi edinmesinden ve şedd kuşatılmasından sonra yapılan bir törendir. Ancak talibe müstakil olarak işyeri, dükkan açma yetkisi verdiği için Fütüvvetnâmelerde öncelikle zikderilmiştir. Fütüvvetnâmelerde bir bilgi bulunmamasına rağmen icazetini alan talibin kabiliyetine göre nekâbet ile ilgili vazifeleri üstlendiği tahmin edilebilir. Müteakiben talib, şeyhliğe yükseldiği gibi, kendisine sofraya, tuğ ve âlem de verilir.

Şimdi de teşkilata giriş manasına gelen pir tutunmak, yol atası ve yol kardeşi edinmek törenlerini nakledelim. Ancak burada şunu da belirtelim ki, Razavi'de ayrı ayrı zikredilen bu törenler Seyyid Hüseyin'in eserinde bir arada ve adeta birbirlerinin mütemmimi olarak anlatılmıştır.¹²⁷

¹²⁴Razavî, Millet Ktb. , Şer'iyye 902, v.39.a-44.a.

¹²⁵Soykut, R., İnsanlık Bilimi Ahilik, s.39.

¹²⁶Fütüvvetnâmelerde başka çıkan talibe yazılı bir belge verildiğine dair kayıt yoktur. Ancak daha sonraki asırlarda esnaf loncalarında bu nevi belgelerin verildiği bilinmektedir. Bk. Çağatay N., Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, s. 89-90.

¹²⁷Bk, Seyyid Hüseyin, s. 94-96.

3.2.2. Pîr Tutunmak:

Talib pîr tutunmak dilerse, önce isteğini nakibe söyler. Nakib dahi onun hizmetini eda eder. İhtiyarlara çekilecek bergüzârı bir tarafa koyup bir nakibin eline verir. Ve mahfile girer. Nakîbü'n-Nükeba mahfile girerken, icazet tercümanı, eşik tercümanı ve birkaç adımda bir lisan tercümanı okur.

Sonra şeyhin önüne gelip bergüzârı şeyhin seccadesi önüne koyub, şeyhe ve ihtiyarlara bergüzâr çektikten sonra geri saff-ı niâle gelip müridin eline yapıştır ve meclis ehline: “Esselâmu aleyküm ya Erbâbi’ş-Şerîa ve ya ashâb-ı Tarika; Esselamu aleyküm ya ehli’l-Müvüvveti ve’l kerem ve’s-Sehâ, seyyid- sadât ve fukarâ-i babullah-i fütüvvetdâr ve muhibbân-ı hanedân. Hal budur ki, iş bu mümin kardeş, pîr-i kamil ve muktedâ-yı vâsıl talebindedir. Elhamdülillah, ki bugün sadâta yetişip -veya fulan azize yetişip- ber murad olup “Kim bir şey isterse onu bulur”¹²⁸ hadisi hükmünce ve

Visalin isterim gece gündüz bihamdilillahi müyesser oldu

Beni reddeyleme şaha ki, kul oldum gönülden sana şimdi

(beytince) bu muhibb-i aşık ve mürid-i sadık hakkında ne buyurursunuz?” diye sora, Mahfil ehli,” mübarek olsun” diyeler. Nakîb “Muhammed’e salavat edelim” diye,

Sonra Şeyh: “Oğul, bu yol enbiya evliya yoludur. Şiddet ve minnet çoktur, ona sabr ve tahammül gerek, şeriate ve tarikata muhalif amelde perhiz etmek gerek, dünyaya muhabbet etmemek gerek, gece gündüz nefis ile ve şeytan ile mücadele kılmak gerek. Her hareket ve sükun yol elinden sadır olur. Rasulullah (s.a.v.)’ın sünneti ve meşâyihin töresi üzere olman gerekir. Va’d ettiğinden ve bu yoldan dönmemen gerektir. Ta ki meşâyih-i selef demişler ki, “gelenin malı, gidenin başı gider”, diye”.

Sonra mürid şöyle diye: “Hakk’a bugün vardım ve size mürid ve muti oldum. Hüda’nın, Enbiya’nın ve Evliya’nın emrinden ve tarikatından dışarıya çıkmayam.”

Nakîb, Hz. Muhammed’e salavat verdikten sonra müridin sol eline yapıştır şu tercümanı okuya:

Siz erenler niyetine bir niyaza gelmişiz

¹²⁸Hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlayamadık.

*Kible gördük anın için biz namaza gelmişiz
Nevniyâzız bu yolda ederiz her dem niyâz
Hak bilir kim canı dilden biz niyâza gelmişiz*

Mürid şeyhin nazarında iki dizi üstüne otura. Şeyh el kaldırıp, cemi enbiya va evliya şuheda ve ulema ve meşâyih ve nükeba ervah-ı için, çıhar yâr-ı bâ safâ ve düvazdeh imam ve çihârdeh-i masum-ı pak-ı ervâhı için, devam-ı devlet, padişah-ı islam için, umerâ ve vüzera selameti için, bu yolu ve bu erkanı koyanlar ervahı için, hazır cemaatin gönlü muradı için, bu derviş ve bu yolda sabit kadem olmak için silsile-i meşâyih ve seccade nişinan için, himmet ve istiânet talep edip bu niyetle fatiha okuya.

Müride diye ki;”başından kiri, ucbu, riyayı giderdin, yerine meskenet, tevazu ve ihlas diktin.” Nakîbler Hz.Peygamber'e salavat getirirler. Mürid şeyhin elini öper.

Sonra tıraş ayeti ¹²⁹okunup, tekbirlerle şeyh müridin saçından makasla bir miktar keser.¹³⁰ Seccadesine oturup müridin elini eline alır. Sağ ellerin baş parmakları karşı karşıya gelecek şekilde yapılan bu tutuşa dest-i tevbe derler.¹³¹ Bu halde şeyh müride tevbe telkin eder. Sonra ahkam-ı şeriat ve adabı tarikatı telkin edip tevbesinin kabullüğü için Fatiha okunur. Nakibler, tekbir getirip gülbenk çekerler.

Artık talib, tarike dahil olmuş, yola girmiştir. şimdi ona yol atası ve yol kardeşi gerektir.¹³²

3.2.3. Yol Atası ve Yol Kardeşi Edinmek:

Talib ol mecliste atalığa ve kardeşliğe kimi seçerse onlara gücü yettiğince bir tuhfe çekmek için tercumanın nakibe suna ve “Fulanı atalığa ve filanı kardeşliğe kabul eyledim” diye. Sonra nakîb talibin eline yapışıp saff-ı niâle gelip selam verip diye ki, “Bu aziz kardeşin bu

¹²⁹KK.,XLVIII/27. “Ey inanalar! Siz, Allah dilerse, güven içinde, başlarınızı tıraş etmiş veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz”.

¹³⁰Fütüvvetnâme’de “mikras almak” tabiri kullanılır. Sembolik olarak saçtan bir parça kesilmesidir. Ancak müellif, bazılarının müridi tıraş ettiklerini de söyler. Bu durumda senk ve tiğ tercümanları okunur., nakîbin getirdiği su ile erkan üzere müridin başı tıraş edilir. Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v.51 a.

¹³¹Müellif bu. el tutuşun mebdini izah eder. Bk., aynı eser., v.51.b..

¹³²Razavî, Millet Ktb., Şer’iyye 902, v.49.a-52.a..

makam-ı insafta durmaklığından murad odur ki, bu mecliste siz ihtiyarların huzuru şeriflerinde nim-tarik olmak ister. Fülân ihtiyarı yol atalığa, fülânı kardaşlığa kabul kıldı. Dünyada muhabbet için ve ahiritte şefaât için haklarında ne buyurursunuz? “diye. Mahfil ehli,” mübarek olsun” diyeler. Nakîb, “Elfaz-ı dürrer-i bariniz müzdüne Muhammed’e selavat verelim” deyip tuhfeleri yol ata ve iki yol kerdeş önlerine koya. Sonra arka arka saff-ı niâle gelip talibin eline yapışıp, yol atasının önüne götüre. Talip dahi iki dizinin üstüne çöke, otura. İki kardeşleri dahi gelip biri sağında biri solunda oturalar.

Sonra ata-oğul sağ ellerin baş parmaklarını birbirine mukabil koyup el tutuşalar. Ellerin üzerine bir mendil örteler. İki kardeş de talib’in eteğine yepişip yol ataya kulak vereler. Yol atası, ‘Ey ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk ediniz, doğru yol budur.” demedim mi?”¹³³ ayetlerini okur. Sonra yol kardeşleri ellerini atayla oğulun elleri üzerine koyarlar. Yol atası diğer elini ellerin üzerine koyup biat ayetini¹³⁴okur, ve şöyle nasihat eder:” Büyüklük Allah’ın işleri içindir, şefkat Allah’ın mahlukatı içindir. Dünyada müsamaha içinde, ahirette şefaât içinde ol. Ey oğul nereye gidirsen izzet ve hürmet ile git; nereye oturursan edeb ile otur;ne söz söylersen hikmet ile söyle, yoksa kulak ver, dinle; durduğun zaman hizmet ile dur”. Ve on iki nefes dahi verir.¹³⁵

¹³³KK.,XXXVI/60-61.

¹³⁴KK.,XLVIII/10.

¹³⁵Seyyid Hüseyin, s. 96. Müellif bu on iki nefesi sual-cevap faslında şöyle sıralar : Yol atandan sanane yetiştî? Cevap ver ki. On iki nesne 1. Ahd, 2.Akt, 3.Nasihat, 4.Emanet, 5. Galibe nazil olmak,(Kendinden büyüğe hizmet etmek), 6. Sohbet, 7. Muhabbet, 8. Üstad-ı nefis olmak, 9. Hıfzü'l-lisan, 10. Himmet,11. Muvafakat, 12. Nefs-i hevâyı terk. (v.112.b.). Ancak bir başka Fütüvvetnâmede bu on iki nefes, üstad. yol atası ve yol kardeşleri arasında üçer adet paylaştırılarak şöyle sıralanır: Üstadın üç nefesi::1.Zâhirin pâk, bâtının sâk et., 2.Pir-i hüda’yı gökçek bil , 3. Pir nazarında hizmet et.. Yol atasının üç nefesi::1. Şeriatte dilin şahadette olsun, 2.Tarikatta elin sehavette olsun, 3. Hakikatte ayağın ibadette olsun. Sağ yol kardeşin üç nefesi: 1. Şeriat od(ateş)dur. Zira چراغی ondan yakarlar, görmediğini gösterir, her kişiye miktarını bildirir., pişmeyi pişirir, 2. Tarikat yeldir. yel nefestir, nefes ikrardır, ikrarı olmayanın imanı yoktur, 3. Marifet sudur. murdarı su ile yurlar(yıkarlar) pak olur. Abdest alıp namaz kılmaktır. Hakikat türabdır. Benlikten geçip özünü meyyit mesabesinde bilip yetmiş iki millete bir nazarla bakmaktır Sol yol kardeşin üç nefesi:: 1. Bir işaretir, el içinde şeriat emrinde şehadet kelimesine işaretir. Kelime-i şehâdet imanın seccadesidir, 2. Tarikatta şehâdetin nuru imandır, 3. Hakikatte amentübillah demektir, yani canı gönülden iman getirdim ahdimden dönmezem demektir. Bk. Millet Ktb., Şer’iyye 900, v.39.b-40.b.

Yol ata ve yol kardeşler şu ahid üzerine söyleşirler:" Eğer yarın Hakk dergahında ve peygamber huzurunda kabul benim olursa sizsiz cennete girmiyem ve eğer kabul sizin olursa bensiz cennete girmeyesiniz ve bana şefa'at edesiniz."

Bu ahd üzerine Fatiha okunur. Nakibler tekbir getirir gülbenk çekerler.

Talib nim-tarik olmuştur, bundan sonra artık sahib-i tarik olması gerekir.¹³⁶

Bu törenlerde şu hususları müşahade etmekteyiz: Fütüvvet ehlinin pîr tutunma, yol atası ve yol kardeşi edinme törenleri, Bektaşî ve Alevîlerin "ikrar ayini" ile büyük benzerlik arzeder. ¹³⁷ Fütüvvet ehlinde nakiblere tevdi edilen çeşitli görevler, Bektaşî ve Alevîler de çeşitli makamlara(post) ayrılmış ve oniki görev belirlenmiştir. ¹³⁸ İkrar ayinlerinde tekke geleneği bariz bir şekilde görülmekle birlikte, Fütüvvetnâmelerde nakledilen törenlerde bu husus müphemdir.

Çarûb (süpürge) çekmek iki zümrenin törenlerinde görülen ortak unsurlardan birisidir. Nakib'in mahfil işareti, maddi ve manevi temizlik sembolü olarak belli kaideler içinde kullandığı süpürge¹³⁹Bektaşî ayininde, Meydancı tarafından, yeni taliplerin tarikata giriş töreni tamamlandıktan sonra ayinin ikinci safhasına işaret olarak kullanılır.¹⁴⁰

Fütüvvet ehlinin töreninde nakip ve talip saff-ı niâlde durup niyaz ederken, Bektaşîlerin ikrar ayininde de talib "dâr"a durmaktadır. Ancak saff-ı niâl odanın girişidir. Dâr ise odanın ortasıdır. Bununla beraber her iki mekanda aynı maksat ile kullanılır.¹⁴¹

¹³⁶Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.50.a-52.a..

¹³⁷Bazı müellifler Alevîlik ile Bektaşîliği farklı mütaala ederler Ancak bunlar ayrı ayrı zümreler gibi görünselerde inanç, ayin, ve erkanlarının çoğu birbirlerinin aynısıdır. Bk.,Atalay, B., Bektaşîlik ve Edebiyatı, s..15-19; Baha Said, "Tekke Alevîleri-içtimaî Alevîlik",TY, c.IV, Nu:21,1926, s.208.-209. Burada bu zümrelerin ayinlerinin detaylarına girilmeyip sadece fütüvvet ehlinin töreniyle benzerliklerine işaret edilecektir.

¹³⁸Baha Baid, "Sofîyan Süreği" TY,c. IV,Nu.:22, Teşrin-i Evvel, 1926, s.326-327; Birge, J.K., Bektaşîlik Tarihi, s.201-202; Oytam, M.T., Bektaşîliğin İçyüzü, s.200-202.

¹³⁹Razvî, Millet Ktb. , Şer'iyye 902. v.38.b, 62.b.

¹⁴⁰Baha Said, "Sofîyan Süreği", s.442.

¹⁴¹Her iki zümrede de şeyhten niyazı(isteği) olanlar, veya hata edip tevbe edenler veya bir da'vanın hallini isteyenler bu mekanda durur.

Törenlerde ortak olan bir hususta nakiblerin ve taliblerin tören esnasında yürüme ve şeyhin karşısında duruş vaziyetidir. Bu yürüyüş şeklinde, önce sağ adım atılır; sol adım onun yanına getirilir ve sağ ayağın baş parmağı sol ayağın baş parmağının üzerine konulur. Eller ise yine sağ el üste gelecek şekilde ve parmakları düz tutup uzatarak çapraz vaziyette göğsüne konulur.¹⁴²

Fütüvvetnâmelerde bu tarz duruşun mebd'e'i hakkında şu kıssayı naklederler:" Hz. Peygamber su ister. Hasan ve Hüseyin birlikte koşarlar. Hüseyin suyu getirir. Ancak acele ettiği için ayağını bir nesneye vurmuş ve yaralamıştır. Hz. Peygamber'in huzurunda bu durumun belli olmaması için sağ ayağının baş parmağını, yaralanan sol ayağının baş parmağı üzerine koyar. Ancak Resulullah nebevî gücüyle meseleye vakıf olur. ¹⁴³ Selmân da bu sırada huzurda bulunmaktadır. Onunda sol ayağının baş parmağı kesik olduğu için Hz.Hüseyin'in yaptığı hoşuna gider ve o günden sonra bu usûlü benimser.¹⁴⁴ Müteakiben bu gelenekselleşir.

Fütüvvetnâmelerde su verme adabı nakledilirken uygulandığı belirtilen bu duruş tarzı¹⁴⁵ muhtemelen muahhar dönemelerde bütün törenlerde uygulanmağa başlamıştır.¹⁴⁶ R.Soykut bu yürüyüş ve duruş tarzını şöyle yorumlar: "Sağ ayak aklı, sol ayak ise hissiyatı temsil eder. Baş parmakları üst üste bindirmekle; insanoğlunun genellikle bütün işlerine hislerinin tesiri altında başladığını, ama yetişip olgunlaştıkça aklını kullandığını; aklını hislerine yardımcı kıldığını; iyiyi-güzeli-doğruyu - hayırlıyı bulabildiğini, şeklen ifade etmiş olmaktadır".¹⁴⁷

Fütüvvet ehliyle Bektaşiler arasındaki ayinlerde göze çarpan ortak bir unsurda nasihatlardır. Nasihatların Türkçe oluşu ve nasihat verme üslubu yanında; bilhassa Bektaşilerin düsturu haline gelmiş "gelme, gelme; dönme dönme; gelenin malı, dönenin canı" şeklindeki öğüt,¹⁴⁸fütüvvet ehli tarafından "gelenin malı, gidenin başı gider"

¹⁴²Gölpınarlı, "İslam ve İslam İlerinde",s.67, buna niyaz duruşu denilir.

¹⁴³Razavî, Beyazıt Ktb., Velîyüddin 3225, v.57.b.

¹⁴⁴Razavî, Millet Ktb. Şerîyye 902, v.63a

¹⁴⁵Aynı yer.

¹⁴⁶Soykut, R., İnsanlık Bilimi Ahilik, s.49.

¹⁴⁷Soykut, R., a.g.e., s.49.

¹⁴⁸Baha Said, "Sofiyân Süreği", s.336.

şeklinde söylenir.¹⁴⁹ Yine Bektaşîler'in Talibin kulağına söyledikleri "Şeriatte üstüvâr ol, tarıkatta payidar ol, hakikatte haberdar ol" öğüdü de fütüvvet ehli tarafından aynen talibe telkin edilir.¹⁵⁰

Yol kardeşi edinme töresi de fütüvvet ehliyle Bektaşîler arasında görülen önemli bir benzerliktir. Bektaşîlikte buna müsahiplikte denir. Ancak Bektaşî ve Alevîlerin törenlerine kadınlarda iştirak eder. Müsahiplik ise aileler arasında yapılır. Bu gelenek alevîler için daha mühimdir. ¹⁵¹ Bununla birlikte, yol kardeşi edinme geleneği ve bunun için yapılan tören esas itibariyle aynıdır. Nitekim Melikoff, bu törenin Bektaşîliğe Ahilik yoluyla geçtiğini kabul eder.¹⁵² Bektaşî ve Alevîlerde müsahipliğin erkânı, İmam-ı Cafer'e nisbet edilen "Buyruk" adlı eserde, etraflıca açıklanmıştır.¹⁵³

Fütüvvet ehlinin yol kardeşi edinme geleneği Yezidîlerde ve Ehl-i Hakk (Ali İlahiler) de görülen ahiret kardeşliği edinme¹⁵⁴ geleneğiyle de benzerlik arzeder. Ancak her iki zümrede de yol kardeşliği kadın-erkek arasında yapılır. Diğer taraftan yol atası edinme geleneğiyle Nusayrîlerin mezhebe giricek çocuk için müşrid.¹⁵⁵ Yezidîlerin sünnet olacak çocuk için kirve¹⁵⁶ seçme geleneği arasında ki benzerlikte dikkat çekicidir. Bütün bunlardan sonra, yol atası ve yol kardeşi edinme geleneğinin Anadolu'nun bütün bölgelerine yayılmış göçebe ve yarı-göçebe topluluklarda yerleşmiş bir gelenek olduğunu söylemek mümkündür. ¹⁵⁷

¹⁴⁹Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye, 902, v.51.b.

¹⁵⁰Razavî, aynı nüsha, v.43.a.

¹⁵¹Melikoff, İ, Uyur İdik Uyardılar, s.90.

¹⁵²Melikoff, İ, a.g.e., s.91.

¹⁵³Buyruk, Haz S. Aytekin, s.38-49.

¹⁵⁴Bk. İA., "Yezidîler" ve "Ehl-i Hakk" maddeleri. Ayrıca Yezidîlik ile ilgili, Djelal Noury, Le Diable Promu "Dieu": Essai sur le Yezidisme, Constantinople, 1910, s.44; Turan A, "Yezidî din adamları", OMÜİFD, S.4, Samsun, 1990, s.125-126.

¹⁵⁵Fırlıklı, E.R., Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi, s.190-191.

¹⁵⁶Turan, A., "Yezidîlerin Toplumsal Yaşayışları", OMÜİFD, S.5, Samsun, 1991, s.70-71. Bu gelenek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de görülür.

¹⁵⁷Melikoff, İ., a.g.e., s.97-98. Bu geleneğin sosyal yönüne de dikkat çeker. Yol ata ve yol kardeş edinme geleneğiyle aynı motifleri taşıyan bir başka gelenekte, düğünlerde gelin ve damadın "sağdıç" edinmeleridir. Eski Türk kültüründen gelen bu gelenek günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Bk. Ögel, B., Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.271-273.

3.2.4 Sahib-i Tarik Olmak :

Önce nakîb şedd-i beş kat büküp, üç kat düre. Ehl-i şed olan kimsenin şeddin remizlerinden haberdar olması gerekir. Sonra dürülen şeddi hurma yaprağından örülmüş sofraya koya, eğer bulunmaz ise bir ağaç tabağa koya ve nakîbin eline vere. Sonra Şeyhin seccâdesini de, dört köşesi içeriye gelmek üzere üç kat büküp bir sahib-i tarikin eline vere. Bergüzârı bir zarfa koyup kendi eline ala. Talib, şeddi ve seccâdeyi götürenler nakîbin ardınca saff-ı niâle gelip duralar. Nakîb bir tercüman okuya Bergüzârı çektikten sonra geri saffı niâle gelip talib'in eline yapışıp diye: "Esselamü aleyküm ya Erbâbi's-Şeria ve Ashabi't- tarika. Esselamü aleyküm ya Ehl-i Şeddi ve'l-Ahdi ve'l-Vefa, Esselamü aleyküm ya Ehli'l-Mürüvveti ve'l-Keremi ve's-Sehâ. Gelmenin hakkı için, durmanız hakkı için, söylemeniz hakkı için iş bu mümin kardeşiniz uluların ayağına gelip bu makamı insaflığında durmaklığından muradı, siz ihtiyarların silsilesine girip, bel bağlayıp katarınıza çekilip sahib-i tarik olup, Şâh-ı merdân kapısına beli bağlı kul ve hanedan aşıklarına hizmetkar ola. Bu aşğın hakkında ne buyurursunuz?" Mahfil ehli" N'ola vacibdir. Mübarek olsun", diyeler.

Nakîb Hz. Muhammed'e salavât verdirip, seccâde ve şeddi sahib-i tarikin elinden ala, "Seccâde nişinlerimizden, hâzır ve gâib erenlerimizden Muhammed'e salavat" deyip edeble yürüye. Şeddin seccadesinin ucunu şeyhin seccadesiyle muttasıl koyup "Muhammed'e salavat verelim" diye. Ayak üzere durup geri geri saff-ı niale gelip nakîbin elinden şeddi alıp, iki eli üzerinde tutup şedd tercümanını okuyup dua ede.

Sora ileri yürüyüp sol dizini yere koyup, sağ dizini dikip şeddi şeyhin seccadesi üzerine koya, salavat getirildikten sonra, şedd seccadesinin iki ucuna iki eliyle çekip, hemen ayak üzere dura, geri geri saff-ı niâle gele. Sonra sağ eliyle talibin sol eline yapışıp şeyhin nazarına götüre, şeyhin önünde dura.

Sonra hazır olan erbâb-ı tarika : " Azizân, bu müridin iradetine ne buyurursunuz, ehl-i şedd olmağa mahal görür müsünüz?", diye. Ehli mahfil: "Mahâldir, mübarek olsun", diyeler.

Sonra şeyh el kaldırıp dua ede ve "Fatiha" diye. Sonra şeyh, hazır olan ihtiyarların izniyle, sol dizini yere koyup sağ dizini dikip şeddi

seccadesi üzerine-mürîd yedi nev'i salmadan¹⁵⁸ hangisinden ise o nev'i-sala, dua ede.

Sonra ayağı kalkıp üç adım geri gide. Sonra sağ ayağını ileri koya, sonra solunu sonra sağını seccade kenarına koyup, sol dizini yere koya. Sağ elini şeddin sağ yanından başı altından sokup, sonra sol elini şeddin altına soka. Şöyle ki ellerin dörder parmağı şeddin altına gele, ve iki baş parmakları şeddin üzerine gele, önce sağını sonra solunu kaldıra sağ elini solundan yüksek tuta. Şeddin sağ yanı kendinin sağ koludur.

Ama şeddin solundan girmemeye, sol elini yüksek tutmamaya ve elinin arkasını göstermemeye dikkat etmelidir.

Bu erkan ile şeddi, seccade üzerinde götürüp ayak üzere durup boynuna bıraka. Sonra müridi karşısına getire, sağ eliyle müridin sol elini tuta ve sol eliyle müridin sağ elini tuta. Sonra sağ eliyle müridin sol elini , müridin başı üzerine koya sol eliyle de müridin sağ elini başı üzerine koya, dua ede.¹⁵⁹

Sonra şeddi boynundan iki eliyle alıp, iki eli üzerinde tuta, şeddin iki ucunu bir yere sarkıtıp, şedd duasını okuyup tekbir vere. Sonra sağ elindeki ucu önce müridin sağ yanına getire ve sol ucun üzereni bıraka. Ve "Bismillahi ale'l-tevfik ve'lhamdülillahi ale't-tahkik ve neşudduhü bi haza's-şeddi ve bi'l erkani't-tarîk," deyip mührü vurmağa (dügümlemeye) başlaya ilk mühürde, "bu mühür şeddi Ali'nindir ki, bizim elimizdin sizin belinize yetiştî". İkinci mühürde, "Şedd-i Ali'nindir ki, üstadımın elinden benim belime yetiştî" ve üçüncü düğümde de "Şedd-i Ali'nindir ki, Muhammed Ali hanedanından üstadımın beline yetiştî" diye. Her düğümünden sonra düvâzdeh imam okuya, veya böyle muhtasar ede:

Sen mübarek kıl ilâhi ol Peygamber hakkıçün

Seyyidi ve mevlâyî Adem-i Haydar hakkıdır hafî

Dört Kitab hakkı, dört Muhammed hürmeti dört Ali'nin izzeti

Hem Haseneynü Hüseyin, Kazımı Ca'fer hakkı için

Sonra iki tarafını üst üste iki kez düğümleyip "Mühr-ü Ali ve mühr-ü Muhammed'dir "diye,ve iki tarafını iki yanına sokup sol tarafını biraz fazlaca sarkıta. Sonra elini mühür üzerine koyup dua ede. Sonra otura "aşık" diye, mürid de diz çöke. Üstadı şöyle diye:" Şeriatta üstüvâr ol,

¹⁵⁸Müellif burada töreni bırakıp, yedi nev'i şed salınıp yedi nev'i bağlanmasını anlatır. Biz bunu daha önce "şedd" bahsinde zikretmiştik.

¹⁵⁹Burada dua olarak, KK., III/16-18. ayetler okunur.

tarikatta pâydâr ol, hakikatta haberdâr ol, dostân-i hanedân ile yâr ol, düşmân-ı hanedân ile ağyâr ol. Dur sahib-i tarik-i sikke ile." Sonra mührün üstüne bu mührü okuya, " Lâ ilâhe illâllâh Muhammedü'r-Rasûlüllâh, Aliyyü'n-Veliyyüllâh" Sonra bu sekiz öğüdü diye:"Yâd-dâr, nigeht-dâr, saht-dâr, gird-dâr, bi-pûş, bi- bur, bi-bih, bistan"¹⁶⁰ Mühür tamam oldu Mübarekliği için fatiha tekbir, salavat ve gülbenk çekilir.

Müridi eli başında iken getirip mahfil ehline arzederler, hangi tarikte bağlandığını üstadı söyler, cemaat işitir. Sonra mâhfil ehli gâlibden nâzile değin mührü ziyaret ederler.¹⁶¹

Müride kuşatılan şedd üç gün sonra çözülür. Mürid bir tuhfe ile şeyhin huzuruna gider.Şeyh de dualar ile düğümleri çözer ve Fatiha okur.¹⁶²

3.2.5. Mürid'i Şeyh Kılmak:

Bir sahib-i tarik, pîre hizmet edip şerâit-i hizmeti yerine getirmiş ola ve pîr rızası hasıl etmiş ola ve seyr-i sülûku tamam etmiş ve kendine lazım olan ulum-u şeriatten ve tarikatten öğrenmiş ve amel etmiş ola. Şeyhliğe ve post'a layık ola. Şeyh dileye ki ona sofrâ , çerağ, tuğ ve alem havele edip, seccadeye geçirip icazet vere.

Erkan budur ki, icazet alan kazan kaynadıp, erbab-ı tariki hazır edip, her birinin önüne gücü yettiğince bir bergüzar koya. Sonra pîr ashab-ı tariki diye:"Azizler, bu derviş, müddet-i medîd, ahd-i baîd odur ki, bu fakir ü hakir hizmet eder. Kendinden razı oldum, şeyhliğe mahal gördüm, isterimki bugün huzur-u âlinizde ona sofrâ ve çerağ havale edeyim ve seccadeye geçirip icazet vereyim. Ne buyurursunuz?", diye. İhtiyarlar "Mahalli elfi vacip, mubarek olsun" diyeler. Sonra şeyh kendi sofrasından

¹⁶⁰Rifâî tarikatının sancaktar tayini töreninde, müride şedd bağlanmasından önce şeyh sedd elinde iken, yukardaki nasihatın Türkçesini söyler:"Gözet sakla, muhkem tut, cem et, ört, ver, kes, al." Törenin devamında şedd bağlandıktan sonra bu sekiz nasihatı şöyle açıklar: "Hak Teâlâ'nın yolunu gözet,sırrı şeriate ve tarikata muhalif olandan sakla, dinini ve ahdini muhkem tut,şeriatte ve tarikatta sana ait mesaili cem et ve şeyhine götür, kimsenin ayıbını görürsen eteğin ile ört, senden insaf etmen istenmeden sen insaf et, yaramaz huyların kes, bu dediğimiz amelleri işle ve minnet al", Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud 2532, v.7.b-8.a. Gölpınarlı da, bu sekiz nasihatle nakşibendi tarikatının onbir esası arasındaki benzerliğe işaret eder. Bk. "İslâm ve Türk illerinde", s.50.

¹⁶¹Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.52.a-57.a..

¹⁶²Aynı eser, v.63.a..

bir ekmek alıp müridin sofrasına koya. Sofrayı halka ede sofranın bendini eline alıp diye ki; "Pîrimiz bize bu sofrayı havale etti, bizde sana havale kıldık, gerektirki, sofrayı her zaman taamdan boş koymayasın, hiç kimseden yemeği uzak etmeyesin Eğer yok ise borç etmeyesin ve tekallûf ile harcamayasın". Sonra, İnsan Suresi 8-9. ayetleri¹⁶³ okuya. Ve diye:" Sofrası dolu olmak için cemî enbiyâ ve evliyâ ve şühedâ ve hulefâ ve meşâyih-i nükebâ ervahı için, Allah'ın azameti için tekbir edelim diye. Sofranın bendini müridin boynuna bıraka. İki elini sofranın altına tuta ve oturan ihtiyarlara," şafa nazar edin" diye. Onlar da, "sofran her zaman dolu ola" diyeler. Sonra sofrayı boynundan çıkarıp bir yere asa, koya,¹⁶⁴

Artık şeyh olan mürid, tuğ ve alem de almaya hak kazanır. Bunun erkanı da şudur. Ser-tuğ bir sırığın başına geçirilir, alem ile beraber şeyhin nazarına konulur. Şeyh ayağa kalkıp:"Ey mürid, bu pîrlere nişanın havale kıldık, bu ilim cemiyetine sebeptir. Bu alemde cem olup, Hak Tealâ ibadetiyle meşgul olmak gerektir. Sana bu ser,tuğ irşaddır. Yani demek olur ki, nefsi emmarenin başını kestim. Seni mürid kıldım," der. Dua edilip fatiha okunur. Sonra şed sırığa bağlanır, hazırân, evrah-ı pîrân aşkına tekbir getirir. Sonra tuğ ve alem müridin eline verilir. Şeyh sağ eliyle sırığın ortasından tutar, sol elini müride uzatır. Mürid gelip şeyhin önünde diz çöker, sağ elini uzatıp şeyhin sağ eli altından tutarak o sırığı omuzuna dayayarak ayağı kalkar, tuğu yerine diker. Sonra nakîb bir seccade getirip dört köşesini açar. Dua edilir, sonra nakîb müridin tuhfelerini şeyhe ve diğer ihtiyarlara çeker. Dualar edilip, Fatih'a okunur ve gülbenkler çekilir.¹⁶⁵

3.2.6. Helva-yı Cefne Pişirilmesi ve Gönderilmesi:

Bil ki ey talib, erbab-ı fütüvvet helva-yı cefne pişirmek isteseler, nakîb saff-ı niâle gelip meclis ehline selâm ile şöyle diye:" Erenler Hz. Resul(s.a.v.) ruhu için ve Âl-i Ashâb (r.a.) ruhu için helva pişirme hazırlığını görelim ne buyurursunuz." Mahfil ehli," N'ola", diyeler. Sonra

¹⁶³K.K.,LXXVI/8-9". Onlar içleri çektiği halde yiyecekleri yoksula, yetime ve esiri yedirirler. Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz" derler".

¹⁶⁴Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.67 a-b.

¹⁶⁵Razavî, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş 491, v.92.b-93.a.

meclis ehli gücü yetiği kadar akça çıkarıp nakibin eline vereler. Nakib akçeyi eline alıp, şeyhe karşı durup “filan kardeş, Allah aşkına ve Resulullah aşkına ve yol erenlerine bu kadar nesne hak gösterdi. Hakkına ne buyurursunuz” diye. Mahfil ehli tekbir getireler ki, verilen akçenin eciri tamam ola.

Bir kaç miyanbeste akçelerle pazara gidip helva malzemesi alalar. Balı, yağı, unu, hurmayı ve za'feranı herbirini bir adam getire. Mahfile getirip sehpa üzerine koyalar, yere koymayalar.¹⁶⁶

Sonra şeyhin izniyle, nakib ocağı yakar. “Abdurrahman Külhantâb ve İshak Kündeşî ruhuna tekbir getirildikten sonra, ocağa tencere konulur. Helva malzemeleri de tekbir ile ve usulünce tencereye konulup helva pişirilir.

Piştirilen helva meclis ehline göre bir, üç veya beşe taksim edilip şeyhin huzuruna getirilir. Sonra nakib taş ve teraziye eline alıp saff-ı niâle gelip meclis ehline “izninizle helvayı tarikat mucibince taksim edeler” diye. Şeyh “hoş ola” diye. Sonra nakib terazi duasını okuyup, helvanın yanına gelip, sol dizini yere koyup sağ dizini dike, besmele ile, şeyhe iki pay, nakibe bir buçuk payı miyan-besteye bir pay, nîm-tarika bir pay vere. Mecliste Seyyid var ise bir pay vere, Şeyh Seyyid ise üç pay vere. Haric-i tarikten kimse var ise ona da lokma yetiştire. Bir pay da diğer şehire göndermek için ayıra. Taksimattan sonra lokma yenilip, dua edip, gülbenk çekeler.

Bir şehirden diğer şehire helva göndermek için önce bir kutu alalar. Üzerine bir bez serip, çevresine on iki hurma dizeler. Tekbir ile bir parça şeyhler için, bir parça nakipler için, bir parça ahibbâ için bir parça da silsileye girenler için kutuya koyarlar. Üzerine on iki hurmayı çepeçevre dizerler. Pamuktan bir daire içine bir iğne koyarlar. Hurmalar on iki imama, daire mahfile ve iğne tevhide işarettir. Kutunun kapağını kapatıp şu dört harfi yazarlar: *Elif-ayn-dâl-vâv*.

Bu demektir ki, Allah emriyle Cebrail, Mustafa'ya şedd yetiştirdi ve Muhammed(s.a.v.) Ali'ye yetiştirdi. Sonra kutuya sekiz veya on iki bend vuralar, döküm dökeler ve sehpayı asalar. Bir mektup yazalar ve Fatiha

¹⁶⁶Helva malzemesinin veya helvayı cefnenin üç ayaklı sehpa üzerine konulması, Hz.Ali'nin pişirdiği helvadan, Fatıma ve oğullarının payını götüren Selman'ın helvayı edebe binaen yere koymayıp üç ayaklı bir sehpa üzerine koymasından mülhemdir. “Sehpa” kelimesi de Farsça “Se-pây” dan Türkçemize geçmiştir, bk, Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük , 1986, s.872.

okuyup tekbir ile nakîbi yolcu edeler. Nakîb gittiği şehrin yakınına gelince geldiğini haber verir ve şehrin fütüvvet ehli onu erkan ile karşılayıp tekbir ve tehlil ile şehre götürürler.

Bazıları imtihan için helva getirenlere soru sorarlar: “Neye geldiniz, ne getirdiniz, ne istersiniz” Helva getiren ihtiyar cevaben: “Temennâya ve şeyhullâha geldik. Nişân-ı muhabbet ve ihlas, semere-i müvvedet ve ihtisas, niyâz-ı meskenet getirdik. Şevk ü zevk ü mihr ü muhabbet ve ihlas, Sıdk-u safa ve ahdi vefa isteriz”, diye. Tekbirle mahfile kadar gelirler. Mahfil kapısına geldiğinde nakîb, helva-yı cefne-i bir ihtiyarın eline verip, ihtiyarlara çekecekleri bergüzarlarını hazırlar. Diğer törenlerde olduğu gibi kapıdan itibaren tercümanlar okuyarak şeyhin önüne gelir. Şeyhe çekeceği bergüzarı öpüp önüne koyar, ve diğer ihtiyarların da önlerine koyup geri saff-ı niâle gelip, şöyle diye, “Es-Selamü aleykum, ya Ehlil-Fütüvveti ve'l-Mürüvveti ve Rahmetullahi ve berakâtühü, fûlan şehrin ihtiyarları, siz erenlere selam ve dua ederler ve siz erenlere nişâne-i Muhammed ve Murtaza ve Eimme-i Hüdâ kavaid-i ülfet ve esas-ı meveddeti istihkam için bu fakîri hakîri gönderdiler. İcazet verirmisiniz ki, huzurunuzda getirip size teslim edelim.”

Mahfil ehli, “n’ola”, diyeler. Nakîb dışarı çıkıp sehpayı alıp “Selmân-ı Fârisî ruhuna salavat” diyerek getirip şeyhin önüne koya, sonra kutuyu getirip sehpa üzerine koya, Bu esnada meclis ehli salavat getire. Şeyhin önünde sol dizin yere koyup kutuyu teslim ede, mektubu da öpüp teslim ede. Sonra geri geri saff-ı niâle gele ve diye ki: “Fûlan seyyid-veya şeyh-selamın getirdik ve erenlerin dahi selamını getirdik, temenâya ve Şeyhullâha geldik, nişane-i muhabbet ve ihlas ve semere-i meveddet getirdik.” Dua ve temanna ede. Şeyhde el kaldırıp, “misafirler kademi için , mücavirler saflığı için geçmiş pîrler ve pîş kademler ervahı için , fukarâ demi için tekbir edelim” diye, tekbirden sonra gülbenk çekerler. Misafiri yer göstereler, oturduktan sonra “Fatiha” diyeler.

Sonra misafire “hoş geldiniz, safa geldiniz” denilip getirdiği mektup okunur, yemekler yenilip, dualar edeler. Eğer mahfil ehli helva hazırlığını yapar o gün helvay-ı cefne pişirirlerse gelen kutuda açılır, yoksa ertesi güne tehir edilir.

Helva kutusunu açmanın erkanı budur: Şeyh helvayı eline alıp şöyle diye: “Azizler, siz erenlere fûlan şehrin erenleri nişâne-i Mustafa ve Murtaza ve Eimme-i Hüdâ tayyibi tahir helva göndermişler, icazetinizle

ne buyurursunuz" , mahfil ehli "La ilâhe illalâhû vallâhû ekber" diyeler. Şeyh kutuyu iki eline alıp dua ede ve Eûzü Besmele ile kutuyu her düğümde bir dua ile çöze. Düğümler bitince on iki imamı yad ede.

Sonra kutuyu açıp helvayı tehlil ile helva pişirilen yere götürürler. Kutunun üzerinde nesneleri ve hurmaların çekirdeklerini giderip pişen helvanın üzerine katıp karıştırırlar. Piştikten sonra yukarda zikronulduğu gibi taksim ederler. Helva getirene de bir parça ayırıp, mevcut ahvali bildiren bir mektub ile onu yolcu ederler.

Helvayı getiren nakib erkan üzere yolculuk yaptıktan sonra, yine erkan ile zaviyeye gelip ihtiyarlar tarafından karşılanır, gelip saff-ı niâlde durur ve şöyle der: "Azizler, Elhamdülillah yümni hizmetinizle ve duanızın bereketiyle Hak Teâlâ müyesser kıldı ki, hanedanın tayyip ve tahir helvasını yüz aklığı ile hanedan muhiplerine yetiştirip can-ı dilden kabul kılıp adab-ı şeriat ve erkan-ı tarikat ile kutuyu açıp helvayı erkan erenlerine kısmet edip dua ve sena okundu. O diyarda olan erkan erenleri. siz erenlere dualar ettiler". Ve uğradığı şehirlerin adlarını anıp. "Fulan şehrin erenlerinin selamını getiririz" der. Şeyh dahi dua ile fatiha diye, tekbir ve gülbenkler çekeler.¹⁶⁷

Helva-yı cefne erkanı hakkında ilk Fütüvvetnâmelerde malumat yoktur. Seyyid Hüseyin'de ve ondan sonra yazılan Fütüvvetnâmeler'de bu konuya geniş yer verilmiştir. Buna göre bu erkanın XV. asrın ikinci yarısından itibaren başlamış olduğu intibai uyanmaktadır. Ancak Gölpınarlı, Mevlana'nın "Ey fütüvvet ulusu, ey Peygamberlik dibâcesi ve mürüvvet ülkesinin padişahlar padişahı, helvayı gizli yeme" mealinde ki beytine istinaden helva pişirilmesinin XIII. asırda da bilindiğinin anlaşıldığını söyler.¹⁶⁸Bu iddiayı İbni Batuta'nın Mevlâna hakkında verdiği bilgi de doğrular."Söylentiye göre anılan şeyh (Mevlânâ Celaleddin) gençliğinde müderris ve fakih olarak bu şehirde ki medresesinde öğrencileri yetiştirmekte iken günlerden bir gün, medreseye bir tepsi helva ile gelen bir helvacının helvasından bir parça yer. Helvacı başka kimseye helva vermeden çekip gider. Şeyhde onun

¹⁶⁷Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye 902, v.63.b-67.a..

¹⁶⁸Gölpınarlı, A., "İslam ve Türk İllerinde," s.32.

ardından öğrencileri yüzüstü bırakarak gider. Öğrencileri şeyhlerini aramışlarsa da bulamamışlardır.¹⁶⁹

3.3. Dua ve Tercümanlar:

Çeşitli fütüvvet törenlerinde zikredildiği gibi, merasimin her ameliyesinden sonra bir dua yapılır, tercüman okunur, gülbenk çekilir.¹⁷⁰Bunların Arapça, Farsça, Türkçe olanları vardır. Tabiatıyla Türkçe tercüman ve gülbenk kullanımı daha fazladır. Dualar ise umumiyetle Kur'an ayetleri ve hadis-i nebeviden alındığı için Arapçadır. Fütüvvet merasimlerinde erkana uygun olarak ayetler sıralanır varsa hadisler zikredilir. Bazen duanın yerine göre uygun birkaç cümle de ilave edilir.

Bu merasimlerde çokça okunan Kur'an ayetlerinden bazıları şunlardır: Mahfile başlama alemeti olarak tuzlu suyun delili olan Furkan Suresi 55.ayet okunur. Kişinin tarika (yola) girmesi töreninde, törene başlarken İsra Suresinin 32-37. ayetleri okunur.¹⁷¹ Sahib-i tarik olma töreninde müride şedd bağlamadan önce Ali imran Suresi 16-18. ayetler dua olarak okunur. Pir tutunma töreninde tıraştan önce, erbab-ı fütüvvetin tıraş ayeti dediği Fetih Suresi, 27.ayet okunur. Yol atası ve yol kardeşi tutunmada "biat ayeti" olarak bilinen Fetih Suresi, 10. ayet okunur. Çırak çıkarma töreninde şakirdin beline tennure bağlandıktan sonra Taha suresi 121. ayet okunur. Şeyhlik payesine erişen miyân-besteye sofraya verildikten sonra da İnsan suresi, 8-9. ayetler okunur. Helvayı cefne kutusu açılırken de, Fetih Suresi 1. ayet ve Nasr Suresi okunur.

¹⁶⁹İbni Batuta, Tuhfetü'n-Nuzzar,c.I,s.201; Parmaksızoğlu, İ.,a.g.e., s.23. Burada zikredilin helvacıdan maksaad Şems,i Tebrizidir. İbni Batuta'nın bir rivayet olarak naklettiği bu hikaye bazı tarihi gerçeklerle bağdaşmıyorsa bile, bir helvacıdan bahsetmesi, helva geleneğinin o dönemde bilindiğine işarettir.

¹⁷⁰Tercüman: Lügatta bir dilde yazılmış veya söylenmiş bir şeyi başka bir dile çeviren, mecazen, gaye, maksat ve duyguları ifade vasıtası demektir. Burada mecazi manasına uygun olarak tören esnasında söylenen şiir veya nesir halindeki sözlerdir. Gülbenk, Farsça bir söz olup, tekkelerde ayin esnasında veya saraylarda muayyen merasim sırasında hep bir ağızdan yüksek sesle okunani lahi veya dua demektir. Bk.Devlioğlu, F.,Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, ilgili maddeler; Pakalın, M.Z.,Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, s.684-685, c.III, s.459.

¹⁷¹Burgâzi, s.145; Millet Ktb., Şeriyye 900, s.28.a.

Hadis-i şerifler ise dualarla birlikte nasihatların içinde yer alır. Bu hadislerden bazıları şunlardır: "Ölmeden önce ölünüz"¹⁷² "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz"¹⁷³ "Dünyada müsamaha ile ol, ahirette şefaât ile ol"¹⁷⁴ "Dünya sevgisi her hatanın başıdır, dünyayı terk ise her ibadetin başıdır."¹⁷⁵ "Bir saatlik tefekkür, bin saatlik ibadetten hayırlıdır."¹⁷⁶

Dualarda bulunan dikkate değer bir husus da oniki imamın zikredilmesidir. Bu anma bazen ismen sayılarak bazende mücmelen zikredilerek geçer. Sadece oniki imamın zikrine hasredilen dualarda vardır. Bilhassa er-Razavî'nin eserinden mülhem yazılan Fütüvvetnâmelerde bu nev'i dualar vardır. Mesela, Şer'iyye 900'de kayıtlı Fütüvvetnâmede fütüvvet ile ilgili konuları bitirdikten sonra ayrı bir fasıl açıp "Oniki imamı yad eyleyelim" diyerek şu dua yazılmıştır: "Evvel yâd kunem azamet bozorg-i ve heybet-i nâm Hudâ râ. Ve risâlet-i pâk Muhammed Mustafâ râ. Ve Ebûbekir ve Ömer ve Osman ve Aliyü'l-Murtazâ râ. Ve Hasan-ı hulk-i rızâ râ. Ve Hüseyin-i mazlum şehid-i Kerbelâ râ. Ve İmam Zeyne'l-Abidîn râ. Ve İmam Muhammed Bâkır râ. Ve İmam Ca'fer-i Sadık râ. Ve İmam Musa Kâzım râ. İmam Heştum-i kable (ba'de olması gerekir) heftum şâh-ı Horasan Ali Rızâ râ. Ve İmam Muhammed Takî râ. Ve Ali Nakî râ. Ve İmam Hasan-ı Askerî râ. Ve Hucetü'l-Kâim İmam Muhammed Mehdi râ. Sahibü'z-zamân kutb-u devrân râ. Rahmetullahi Teâlâ aleyhim ecmaîn râ. Ser-pîç-i ferkade, kisu-yi düvazdeh imam, çıharderh ma'sum-u pâk râ.¹⁷⁷ Ulemâ-i şeriat pîrân-ı tarikat ve kamilân-i ma'rifet râ. Ve merdân-ı hakikat râ. Ve zuhur-i imam-ı enbiyâ-i Kufe ve evliyâ-i Bağdat ve ruhi revân kemer bestehâ-yi emiri'l-mü'minin Ali râ. Ve Selmân-ı Farisî râ. Ve Bilâl-i Habeşî râ. Ve Şuhedâ-i Deşt-i Kerbelâ râ. Ve padişah-ı islam râ. Ve ervâh-ı pâk-ı Muhammed Mustafâ râ. Ve kuşe-nîşin ehl-i hürmet ve izzet ve bahri ve berri müsafirân râ. Ve çıhâr yâr-i bâ-safâ râ. Ve cemaat-i hazırân râ. Ve güzeştekan-ı kâffe-i ehl-i imân râ. Fatiha."¹⁷⁸

¹⁷²Keşfü'l-Hafa, c.II, s.251.

¹⁷³Tirmizî, es-Sünen, Kitâbu'l-Kiyâme, 25.

¹⁷⁴Hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlamadık.

¹⁷⁵Keşfü'l-Hafa, c.I, s.344.

¹⁷⁶Keşfü'l-Hafa, c.I, s.310.

¹⁷⁷"Kutup yıldızının sarığı, oniki imamın zülfü ondört masum için".

¹⁷⁸Millîet Ktb., Şer'iyye 900, v.42 a-b.

Bu duada oniki imam tek tek ismen zikredildiği gibi, mücmelen ondört masumla beraber zikredilmiştir. Bu durumda göze çarpan bir diğer husus da Hulefâ-i Raşidîn'in zikredilmesidir.

Merasimlerinde okunan bu dualarla beraber çoğu Hz. Peygamber'den rivayet edilen gündelik hayatta söylenen dualarda Fütüvvet ehli tarafından okunur. Evden dışarıya çıkınca, çarşıya gelince,¹⁷⁹ dükkânı açınca yemekten sonra v.s..¹⁸⁰ okunan dualardır.

Dualar, fütüvvet ehliyle Bektaşiler arasındaki ilişkinin bariz şekilde görüldüğü Fütüvvetnâmelerde, tercüman adını almış ve türkçeleştirilmiştir. Bu sebeple tercümanların nesir şeklinde seciyeli olarak söylenmelerine Türkçe söylenmiş dualar demek mümkündür.¹⁸¹ Örnek olarak bir "sofra tercümanı nakledelim: "Allah Allah. Şükrü şükrüllah, zikri zikrullah. Sofra-i Halil, nimet-i celil, devam-ı devlet, makamı cennet Muhammed Mustafâ râ. (Zahir-i) çihâr-ı yâr-i bâ-safâ râ. Batını düvezdeh imam râ. Çardeh-i masuman-ı pâk râ. Ulemâ-ı şeriat ve pirân-ı tarikat-ı kamilan-ı marifet ve merdân-ı ruhi hakikat râ. Ruhu pederân-ı maderân-ı üstadân-ı muallimân râ, Ve Seyyid Vakkas b. Abbas, Selmân Fârisî râ. Ve bu taamı pişiren ve kotaran için ve camilerin gönlü muradı için Allah rızası için Fatihâ.¹⁸²

Merasim esnasında söylenen mensur bir tercüman da "Meydana bel bağlama tercümanı"dır. Müridin beli bağlanmadan elleri başı üzerindeyken okunur. Şöyle denir: "Allah Allah, Seyyüdü's-sâdât, muhibbû's-sâdât, server-i kainât, pîrâne aşkına, nakib-i nükebâ râ, ehl-i şeddi miyan-beste râ ve icazet-i ümid-i yarân kâdimi hazerât râ. Esselamü aleyküm ya erbâb-ı ehli şeriat. Esselamü aleykum ya erbâb-ı ehi tarikat. Allahümme salli ala seyyidinâ Muhammed ve alâ Âl-i Muhammed. Nuh nebî ruhuna salavat. Davut Nebî ruhuna salavat. Yüz yirmi dört bin peygamber ruhuna salavat. Üç yüz onüç mürsel peygamber ruhuna salavat, pîrlerimiz ruhuna salavat. On yedi kemer-beste, Selmân-ı Fârisî ve Bilâl-i Habeşî ve oniki imam ruhuna salavat. Sağ ve sol kardeşler ruhuna salavat. Nuru nebî keremi Ali der şahı چراغ sahibi mübarek

¹⁷⁹Günümüzde hala Orta Anadolu ve Ege'de haftalık kurulan pazarlarda alış-veriş yapılmadan önce umumi olarak dua yapılır.

¹⁸⁰Razavî, Millet Ktb., Şer'iyye, 902, v.37a-b. Bu dualar için ayrıca bk., Pamuk, Arif, Rasulullah'ın Dilinden Dualar, 5.Baskı, İst.anbul,1981, s.142, 144

¹⁸¹Çağatay, N., "Fütüvvet -Ahi Müessesesinin menşei " s.81.

¹⁸²Fütüvvetnâme-i Selmân-ı Pâk, v.27. a-b.

subhu şâm¹⁸³ müzdümüz dane-i pîri pîrân... ve rahmetullah
tekbirullahi kebirâ"¹⁸⁴

Şimdide merasim esnasında söylenen çeşitli tercümanları
nakledelim.

İcazet Tercümanları:

*Bir kemine bendedeyim dergâha geldim hizmete
Emr-i âlinizle me'mur olup erem izzete.*¹⁸⁵

*Ben bülbül gibi gülzâra geldim
Halim arzetmeğe didâra geldim
Kor ise bizi kapıdan erenler
Kapıdan düşmeğe ruhsâra geldim*¹⁸⁶

*Esselâmmü ey cânı pâki Ahmedi nuri Hüdâ
Esselâmü ey cânı yâri hemnişini Mustafâ
Mebde'i ehl-i mürüvvat ma'deni ehl-i sefâ
Hem çün müslümanı muhibbi hanedânı Murtazâ
Azîm edip eşîğine yüz sürdüm dururam
Key icazet bilirim içeri girem ya duram.*¹⁸⁷

Kapu ve Eşik Tercümanları:

*Esselâmu ey mihribânı barigâhı kibriyâ
Esselâmu ey cânı şînâsi tariki Murtazâ
Esselâmu ey sâhibi şedd yed-i biât ahdi mürid
Esselâmu ey tabiyân-ı şeriatı Mustafâ*¹⁸⁸

Ayağın toprağa can menzilidir.

¹⁸³Sabah, akşam

¹⁸⁴Milli Ktb., FB.396, v.3,b.-4.a.

¹⁸⁵Ankara İl Halk Ktb., 355/2, v.45.a.

¹⁸⁶Fütüvvetnâme-i Selmân-ı Pâk, v.10.a.

¹⁸⁷Aynı eser, v. 9.b.

¹⁸⁸Milli Ktb., Şer'iyye 900, v.42.b.

*Eşîğin ehl-i irfan menzilidir
Hayalin tahtıdır. virâne gönlüm
İmaret kıl ki sultan menzilidir.*¹⁸⁹

*Eşîğinde güzâr kıldım ben ey yâr
Nazar kıl kim Süleyman menzilidir
Erenler cümle bunda cem olupdur
Melek yeri, ne şeytan menzilidir.*¹⁹⁰

*Kıbledir yüzün bana ve asitânın secdegâh
Secdegâh-ı aşikân haktır bu barigâh
Barigâh-ı âli melce'dir aşıkların
Aşık-ı sadıka muradın ver eyâ devletlu şah*¹⁹¹

*Eşîğine yüz süre geldim şâhâ çarupvâr
Hizmete bel bağladım bir boynu bağlı kul gibi*¹⁹²

Tuhfe Tercümanları:

*Mazur buyur tapuna geldimse tehi test
Kuldan ne ola hazreti Sultana tekellüf
Dervişin olur dilde niyazı elde piyazı
Ayb eyleme sundumsa fakirâne tekellüf*¹⁹³

*Size tuhfe getirdim ben bu canı
Hakir olur fakirin armağanı*¹⁹⁴

*Bir misafir bergüzar getirince:
Bir misafir geldi gör kim eşîğinde hâktur
Sorar isen ger tarikatta vücudu pâktur
Ehl-i erkana nazar kıl daim ey ruhu revân
Meskenet ehline mesken gün gibi eflâktur*

¹⁸⁹Aynı eser, v.43.a

¹⁹⁰Aynı eser, v.43.a.

¹⁹¹Razavî, Millet Ktb., Şeri'yye. 902, v.41.b

¹⁹²Aynı eser, v.41.b.

¹⁹³Aynı eser, v.42. a..

¹⁹⁴Aynı eser, v.42.a

*Sahibi seccade olan dünyaya kılınmış nazâr
Ben gedânın bergüzârı bir yeşil yapraktır.*¹⁹⁵

Tercüman-ı Lisan:

*Cemalindir senin nûr-u ilâhi
Yüzündür alemin mihriyle mâhi
Ayağın toprağı ey mahzar-ı Hak
Erenler başına tâcı külâhı;
Nisâr olsun sana dünya vü ukba
Ki sensin din-ü dünya padişahı*¹⁹⁶

*Hakikat söyledi haktır erenler
Hemen aynı hakikattir erenler
Hakikat haktır ayrı koy onu
Hak ile haktır, hak bil sen onu.*¹⁹⁷

Tıraş Tercümanları:

*Bugün tıraş olduk sana bulduk safâ
Ehl-i beyte tabi olduk kıldık vefâ
Gökten indi ayet-i muhallikîn
Onun için tıraş oldu Mustafâ*¹⁹⁸

*Tıraş olduk bugün minnet Hüdâya
Tevellâmız Muhammed Mustafâya
Teberrâ kılınmışız biz hâriciye
Esir olduk Aliyyü'l-Murtazâya*¹⁹⁹

*Tıraş olduk bugün elhamdülilah
Hüda'nın birliğine şükrülilah.*

Hata Tercümanları:

¹⁹⁵Millet Ktb., Şeri'yye, 900, v.43.b.

¹⁹⁶Razavî, Millet Ktb., Şeri'yye, 902, v.41.b.

¹⁹⁷Fütüvvetnâme-i Selmân-ı Pâk, v.10.b.

¹⁹⁸Aynı eser, v.21.b.

¹⁹⁹Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık, v.62.a..

Gerçi yoldan azdırır bu nefis-i şâm
 Ol sebepten gece gündüz ederim her dem ah
 Çünkü bildim suçumu afv umarım şâh-ı kerem
 Padişahlar erkanı afu eylemekdir her günah²⁰⁰

Ademin bir adı oldu çün beşer
 Lâ cerem ondan gelir hayr u şer
 Gerçi biz ettik günahı bir an
 Umarız senden lütfu kerem
 Siz erenlerden niyâza gelmişiz
 Aşk ile bir dem duaya gelmişiz²⁰¹

Hata ettim suçumu affeyle ey şâh
 Bi-hakkı Murtazâ ve âli dergâh
 Hüseyin-i Kerbelâ sırrı Hakk için
 Rabbenâ zalemnâ estağfirullah²⁰²

Günah ettim Hüdâ için bağışla
 Muhammet Mustafâ için bağışla
 Günahım hadden aşmıştır bilirim
 Aliyyü'l -Murtazâ için bağışla
 Hasandır padişahı dû alem
 Hüseyin-i Kerbelâ için bağışla²⁰³

Hata kıldım Hüdâ için bağışla
 Suçluyum Muhammed Mustafâ için bağışla
 Ebûbekr-i Ömer Osman için bağışla
 Günahım Aliyü'l-Murtazâ için bağışla
 Eğer bende ne günah olduysa mevcud
 Ey cûd-u kerem lütfeyle, bağışla²⁰⁴

²⁰⁰Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk, v.11 a.

²⁰¹Aynı eser, v.11.b.

²⁰²Millet Ktb., Şer'iyye, 900, v.43.b.

²⁰³Aynı eser. v.43.b.

²⁰⁴Millet Ktb., FB.396, v.5.a.

Tercüman-ı Kebir:

Ey safây-ı ruy-ı pâk

Kul hüvallahu ehad

Vey nihâl-i bağ-ı hüsnü hak

Allahü's-Samed

Lem yelid sensin velem yûled

Okurlar ve lem yekün

Zat-ı sıfatındır, lehü küfüven ehad²⁰⁵

S O N U Ç :

" XIII-XVI.asırda Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri" ,adlı çalışmamızdan elde ettiğimiz neticeler şunlardır:

Yiğitlik, mertlik, cömertlik, fedekarlık, mürüvvet gibi insanî hasletleri bünyesinde toplayan fütüvvet kavramı, islamiyetle beraber dinî bir anlam da kazanmıştır. Halife en-Nâsır'a kadar Arap ülkelerinde ve Horasan'da düzensiz olarak farklı meşreplerde benimsenip, yaşanan fütüvvet telakkisi, bu halifenin teşebbüsleriyle düzenli bir teşkilat haline getirilmiştir. VII/XIII. asrın başlarından itibaren Anadolu'da da görülen fütüvvet teşkilatı, burada aynı prensiplere bağlı Ahilikle birleşerek, yeni bir kimlik kazanmıştır.

Anadolu fütüvvet-ahi teşkilatı büyük şehirlerden küçük köylere kadar bütün yerleşim birimlerine dağılmış, hem yerleşik nüfus hem de göçebe nüfus ile muhatap olmuştur. Moğol istilasının ülkede oluşturduğu siyasi istikrarsızlık ve içtimai buhran döneminde, mahallî idarelerde söz sahibi olan fütüvvet-ahi teşkilatı, aynı zamanda halkın huzur, asayiş ve güvenini temin etmiştir. Osmanlı Beyliği'nin Anadolu birliğini kurmasından ve İstanbul'un fethi ile imparatorluk haline gelmesinden sonra fütüvvet-ahi teşkilatı XIII-XIV. asırlardaki fonksiyonlarını kaybetmiş ve esnaf loncaları haline dönüşmüştür.

Fütüvvetin bir teşkilat olarak düzenlenmesinden itibaren, teşkilatın erkan, kaide ve kurallarından bahseden Fütüvvetnâmeler yazılmaya başlanmıştır. Anadolu'da da ilim diline bağlı olarak önce Arapça ve Farsça, sonra Türkçe Fütüvvetnâmeler yazılmıştır. Bu eserler muhtevaları itibarıyla birbirlerine benzerler. Peygamberlere dair kıssalar, sahabelerden nakiller, ayet ve hadisler çeşitli fütüvvet esaslarını ispatlamak için zikredilmiştir. Bilhassa, peygamberlere dair kıssaların çoğu isrâiliyâta ait haberler ve tarihi realitesi bulunmayan olaylarla birlikte nakledilmiştir. Fütüvvet adap ve merasimleri oldukça teferruatlı ve uyulması gereken kesin esaslar olarak anlatılmıştır. Bir çok Fütüvvetnâmede yer alan sual-cevap faslının ise, fütüvvet ile ilgili çeşitli esasların daha kolay öğrenilmesi için didaktik ve veciz bir hale getirildiği gözlenir.

Fütüvetnâmelere göre, fütüvvet ehli inanç esasları bakımından sünni itikada sahiplerdir. Fütüvvet ehli iman, "dil ile ikrar, kalp ile tasdik", diye tarif ederler. İmanın şartlarını, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına, ahirete, kaza ve kaderin Allah'tan geldiğine inanmak şeklinde kabul ederler. İman-amel ilişkisine önem veren fütüvvet ehli; helal kazanç, elinin emeğini yeme, haramdan kaçınmak, doğruluk, kazançlarından muhtaç olanlara pay ayırma gibi esasları benimseyerek kuvvetli bir iş ahlakına sahip olmuşlardır. Bunların aksine hareket edenler ise cezalandırılıp, teşkilattan uzaklaştırılırlar ve tevbe etmedikçe yeniden teşkilata alınmazlar.

Fütüvvet ehli, Hz. Peygamber'in sahabelerine karşı da sevgi ve saygı duyarlar. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza, Selmân-ı Fârisî ve Bilâl Habeşî gibi sahabeler daima hayırla yâd edilip dua ile anılmaktadır. Hz. Ali, fütüvvet silsilesinin başı olarak kabul edildiği için, sahabeler içinde mümtaz bir yere sahiptir. Bazı Fütüvetnâmelerde Gadîr-i Hum vak'ası da anlatılır. Ancak burada Hz. Ali'ye verilen velâyetin siyasî imamet değil, manevî velâyet manasına kabul edildiği anlaşılmaktadır. Onlar, oniki imam 'ın manevî velâyetin varisleri olduklarını kabul etmekle beraber -onlardan farklı - ondört masum'u da benimserler. Bu inançlarıyla onlar, isnâaşera şîliğinin oniki imam inancından ayrılırlar. Diğer taraftan oniki imamı benimseyiş tarzları, fütüvvet ehline isnad edilen şîlik iddialarını da boşa çıkarmaktadır. Nitekim, halife en-Nâsır'ın propogandalarının bir neticesi bile olsa, fütüvvet ehlinin Abbâsî hilafetini benimsemeleri ve onları hanedân-ı Rasul'den saymaları, fütüvvet ehlini şîilerden ayıran önemli bir farktır. Onlar Ebû Müslim'i de Abbâsî isyanındaki rolüne ve başarısına binaen kabullenip benimsemişlerdir. Bununla birlikte fütüvvet ehlinin Hz. Ali ve evladına da sıkı bir muhabbetleri bulunmaktadır.

Fütüvetnâmelerde, teşkilat ile ilgili şekli unsurlarda, eski Türk kültür ve inanç motiflerinin izleri görünmektedir. Rakamlara dair motiflerde, kıyafetler ve renklerinde ve bazı merasimlerde bu motifler daha belirgin hale gelir. Ancak bunlar islami bir muhteva ile birlikte kabul edilir.

Fütüvvet ehlinde görülen bu şekli unsurlar, Bektaşî tarikatında daha belirgin hale gelmektedir. Bu durum fütüvvet ehliyle Bektaşîler arasındaki ilişkiyi de göstermektedir. Burada, X/XVI. asırdan itibaren sistemleştirilen Bektaşîliğin, fütüvvet-ahi teşkilatının tesiri altında kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Fütüvvetnâmeler de Bektaşî literatüründe yer alan kaynak eserler olarak kabul edilmektedir. Ancak Bektaşîlikte görülen İran kaynaklı Hurufî tesir ve yoruma Fütüvvetnâmelerde rastlanmamış olması dikkat çekicidir.

Anadolu fütüvvet ehlinin erkan itibarıyla Bâtınîler ve Masonlarla benzerlikleri zâhîrîdir. Bu konudaki iddia ve te'viller ise zorlama yorumlardan ibarettir. Fütüvvet ehlinde görülen bazı şekli motiflere istinaden, onların Bâtınîlere düşman olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Anadolu fütüvvet-ahi teşkilatı, siyasî istikrarsızlığın söz konusu olduğu XIII-XIV. asırlarda toplum içinde sosyal bir misyona sahiptir. Teşkilat, Anadolu'ya yeni gelenlerin iskanına, esnafın yerli sanayi karşısında ayakta kalmasına, millî sanayinin kurulup ekonomi ve ticaretin canlandırılmasına, yapılan üretimin düzenli ve kaliteli olmasına vesile olacak tedbirler alıp buna göre organize olmuştur. Teşkilatın kurduğu bu sosyo-ekonomik sistem esnaf loncaları haline döndükten sonra da asırlar boyu devam etmiştir.

Fütüvvet-ahi teşkilatı bu sosyo-ekonomik işlevi yanında medreselerin yeni kurulmaya başladığı ve yaygınlık kazanmadığı dönemlerde, zaviyelerinde ilk tahsilin yapılabilmesini sağlayacak eğitim sistemini kurmuştur. Bu eğitimi evden zaviyeye, zaviyeden iş hayatına kadar yaygınlaştırarak, çırak-kalfa-usta, talip -yol ata -yol kardeşleri üçlemeleriyle hem tatbiki bir eğitimin verilmesini sağlamış, hem de mensuplarını oto-kontrol sistemiyle murakabe altına almıştır. Bunun neticesinde fütüvvet-ahi teşkilatına mensup feta (yiğit), teşkilattan öğrendiği dinî esaslar ve ahlâkî kuralları tatbik ederek toplum içinde örnek bir şahsiyet olurken; ahi ve şeyhler, sosyal hayatın birçok kurumunda söz sahibi olan saygın kimseler olarak kabul görmüşlerdir. Bu eğitimin diğer bir boyutu da, dinî esasların talim ve terbiye yoluyla halka benimsetilip

yaşatılmasına sağladığı katkıdır. Bu dinî eğitim halkın örf ve adetleriyle bütünleştirilerek verilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, fütüvvet ehli, itikâdî inanç esasları bakımından sünnî olmakla beraber, dinî yaşayış ve hayat şekillerinde eski kültürlerinden taşıdıkları motiflere de sahip olmuşlardır. Bu hayat şeklinde, halkın benimsediği fakat resmî dinde bulunmayan, velî kültü, menkabevî kıssalar, çeşitli örf , adet ve gelenekler ve bazı şekli motifler de yer almıştır.

KAYNAKLAR:

1.Yazma Eserler:

ANONİM,

_____Fütüvvetnâme-i Selmân Pâk, DTCTF Ktb.,İsmail Saib Koleksiyonu, I
2883.

_____Fütüvvetnâme, DTCTF Ktb., M. Con Koleksiyonu, 352.

_____Fütüvvetnâme, Ankara İl Halk Ktb., (A. Ötüken),355/2.

_____Fütüvvetnâme, Bayezıt Ktb., Veliyyüddin Efendi, 3225.

_____Fütüvvetnâme, Bayezıt Ktb.,5481.

_____Fütüvvetnâme, İstanbul Üniv. Ktb.,Türkçe Yazmalar, 6520.

_____Fütüvvetnâme, Milli Ktb.,Yazmalar, B 346/33.

_____Fütüvvetnâme, Milli Ktb., Yazmalar, FB 396.

_____Fütüvvetnâme, Milli Ktb.,Yazmalar, A 4225/1.

_____Risâle-i Fütüvvet, Milli Ktb.,Yazmalar, A 5594/4.

_____Fütüvvetnâme, Milli Ktb., Yazmalar, A. 5594/7.

_____Fütüvvetnâme-i Ca'fer Sadık,Milli Ktb., MFA (A) 4714; Hacı Bektaş
İlçe Halk Ktb., 101.

_____Fütüvvetnâme, Millet Ktb.,Şer'iyye, 900.

_____Fütüvvetnâme, Millet Ktb., Şer'iyye, 1009/2.

_____Fütüvvetnâme, Millet Ktb.,Şer'iyye, 1055/2, (Farsça).

_____Fütüvvetnâme, Selim Ağa Ktb., Kemenkeş, 192/2.

_____Risâletü'l-Fütüvve, Süleymaniye Ktb., Ayasofya, O. 2055/3 (Farsça)

_____Fütüvvetnâme-i Yasin er-Rifâi, Süleymaniye Ktb., Hacı Mahmud
Efendi, 2532/1.

_____Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb., İzmir, 338.

_____Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb., İzmir, 798/1.

_____Risâle-i Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb., Pertevniyal, 992.

_____Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb., Pertev Paşa, 613/18.

Burgâzî, Yahya b. Halil b. Çoban,

Fütüvvetnâme, Bayezıt Ktb.,5482; DTCTF Ktb.,M. Con Koleksiyonu,
536; Millet Ktb.,Şer'iyye , 901; Şer'iyye , 1352.

el-Ensârî, Abdullah,

Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb.,Ayasofya 2049/8, (Farsça).

- el-Erdebîlî, Şeyh Ahmed b. Muhammed b. Mikâil,
Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb., Ayasofya, 2049/5, (Arapça).
Esrar Dede, Mehmed b. Ahmed er-Rûmî el-Mevlevî,
Fütüvvetnâme, Süleymaniye Ktb., Tahir Ağa, 334/6.
el-Hemedânî, Seyyid Emir Ali,
Risâle-i Fütüvvetiyye, Süleymaniye Ktb., Ayasofya, K 2873,
(Farsça).
Hoca Cân Bursevî,
Fütüvvetnâme, Milli Ktb., Yazma, A 870.
Münîr-i Belgrâdî,
Nisâbu'l-İntisâb ve Âdâbu'l-İktisâb, İstanbul Üniv. Ktb., Türkçe
yazmalar, A 6803.
Razavî, Muhammed b. Seyyid Alauddin el-Hüseyn,
Miftâhu'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvveti ve'l-Hakâik (Fütüvvetnâme-i
Kebîr), Bayezıt Ktb., Veliyyüddin Efendi, 3225; Millet Ktb., Şer'iyye,
899/1; Şer'iyye, 902; Milli Ktb., MFA, (A) 1691; MFA (A) 4715;
MFA (A) 4717; Selim Ağa Ktb., Kemenkeş, 491; Süleymaniye
Ktb., İzmir, 337; Hacı Mahmud, 2982; Yazma Bağışlar, 851.
Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybî,
Fütüvvetnâme, Ankara İl Halk Ktb., (A. Ötüken), 355/3; aynı Ktb.,
1245; Milli Ktb., MFA, (A) 4719/2 ; İstanbul Belediyesi Atatürk
Kitaplığı, M., Cevdet Kitapları, 40.
es-Sühreverdi, Ebû Hafs Şihabuddin Ömer,
İdâletü'l-Ayân 'ale'l-Burhân, Süleymaniye Ktb., Hamidiyye,
1447/12; aynı Ktb., ; MFA, A 1818, (Arapça).

2. Basılı Eserler:

- Acîûnî, İsmail b. Muhammed,
Keşfü'l-Hafâ ve Müzîdü'l-Elbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdis-i 'alâ
Elsineti'n-Nâs, I-II, tahkik, Ahmed Kalaş, 2. Baskı, Beyrut, 1979.
Adıvar, Adnan,
Osmanlı Türklerinde İlim, 4. Baskı, İstanbul, 1982.
Ahmed b. Hanbel,
Müsned, I-VI, Beyrut, tarihsiz.
Ahmed Refik (Altınay),

- Onaltıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932.
- Ahmed Tevhid,
"Ankara Ahiler Hükümeti", TOEM, c.IV, S.19, 1329.
- Akdağ, Mustafa,
_____ "Medreseli isyanları", İÜİFM, c.XI, Nu:1-4, 1949-1950, İstanbul.
- _____ Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, 3. Baskı, İstanbul, 1977.
- Aksarayî, Kerimüddin,
Müsâmeretü'l-Ahyâr, Selçûki Devletleri Tarihi, çev., F.N.Uzluk -
M.N. Gençosman, Ankara, 1943.
- Aliyyü'l-Kârî,
Fıkhu'l-Ekber Şerhi, çev., Y.V. Yavuz, İstanbul, 1979.
- Ali Şeriatî,
Ali Şîası Safevî Şîası, çev., F., Artinli, İstanbul, 1990.
- Anonim,
Hâzâ Fütüvvetnâme, haz., Önder Akıncı, Fikir ve Sanatta Hareket,
S.114, Temmuz, Ağustos, Eylül, 1976.
- Arnakis, G.G.,
"Futuwwa traditions in the Ottoman Empire: Akhis, Bektashi
Dervishes and crfatsmen", JNES, c.XII, 1953.
- Asrar, N. Ahmed,
Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dini
Siyasetive İslam Alemi, İstanbul, 1972.
- Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed,
Tevârih-i Âli Osman, nşr., Âli Bey, İstanbul, 1332.
- Atalay, Besim,
Bektaşîlik ve Edebiyatı, İstanbul, 1340.
- Ayas. M. Rami,
Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi
Açısından Bir Araştırma, Ankara, 1991.
- Atay, Hüseyin,
Kur'an'a Göre İslam'ın Temel Kuralları, İstanbul, 1991.
- Ateş, Süleyman,
_____ İşârî Tefsir Okulu, Ankara, 1974.
- _____ İslam Tasavvufu, Ankara, tarihsiz.
- Aydemir, Abdullah,
Tefsirde İsrâiliyyât, Ankara, tarihsiz.

Ayverdi, Samiha,

Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, I-II,2. Baskı, İstanbul, 1977.
el-Bağdâdî, Ebu'l-Mansur Abdulkâhir,
el-Fark beyne'l-Fırak, Mezhepler Arasındaki Farklar, çev., E.R.,
Fırlalı, Ankara, 1991.

Baha Said,

_____ "Tekke Alevîleri-İçtimâî Alevîlik", TY, Nu:21, Eylül, 1926.
_____ "Sofiyân Süreği", TY, c. IV, Nu:22, Teşrin-i Evvel, 1926.
_____ "Bektaşîler", TY, c.V, Nu: 25, Kanun-u Sâni, 1927;
TY, c.V, Nu:26, Şubat,1927;
TY, c.V, Nu:28, Nisan, 1927.

Balcıoğlu,T. Harimî,

Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Ankara, Tarihsiz.

Barkan, Ö. Lütfi,

_____ "İstila devirlerinin kolanizatör Türk dervişleri ve Zaviyeler", VD,
c.II, Ankara, 1942.
_____ "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolanizasyon metodu
olarak sürgünler", İÜİFM, c.XI, Nu:1-4, 1949-1950.

Baykara, Tuncay,

Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki İktisadî ve Sosyal Tarihi
Üzerine Araştırmalar, İzmir, 1990.

Bayrakdar, Mehmet,

İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara, 1985.

Bayraklı, Bayraktar,

İslam'da Eğitim, İstanbul, 1980.

Bayram, Mikâil,

_____ "Ahi Evren kimdir? Hayatı ve eserleri", T K, S.191, Ankara, 1978.
_____ Bacıyân-ı Rûm, Konya, 1987.
_____ Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya, 1991.

Bingöl, Necdet,

"Dilimizde "kırk" sayısı ", TK., c.XX, S.237, Ocak 1983.

Birge, J. Kinhsley,

Bektaşîlik Tarihi, çev., R.Çamuroğlu, İstanbul, 1990.

el-Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail,

es-Sahih, I-VIII, İstanbul, tarihsiz.

- Buyruk,nşr., Sefer Aytekin, Ankara, tarihsiz.
- Cahen, Claude
 -----"Note sur le debuts de la Futwwa d'an-Nasır", Oriens, c.VI, Nu: 1, 1953.
- "Le problem du schiisme dans l'Asie Mineure pré-Ottomane", Le Schiisme İmamite, Paris, 1969.
- L'İslam des Origines au Debut de l'Empire Ottomane, Bordas, 1970.
- Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev., Y. Moran, İstanbul, 1984.
- "İlk Ahiler Hakkında",*çev., M. Öztürk, Belleten c.L, S.197, 1986.
- "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", çev., B. Yediyıldız, Y. Yücel, Belleten, c. LI, S.201, 1988.
- Celâlzâde, Mustafa,
 Selimnâme, nşr.,A. Uğur - M. Çuhadar, Ankara, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail,
 Tefsir Usulü, 3.Baskı, Ankara, 1979.
- Cihan, Sadık,
 "Zındıkların uydurma hadislerle münasebeti", OMÜİFD, S.IV, Samsun, 1990.
- Corbin, Henri,
 İslam Felsefesi Tarihi, çev., H. Hatemi, İstanbul, 1986.
- Cumbur, Müjgan,
 -----"Anadolu tarihinde Ahilerin seyfi kolu", TK, c.XIII, S. 153-155, Temmuz Eylül 1975.
- "Bir Fütüvvetnâme yazmasının tanıtılması", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c.IV.,Ankara, 1978.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed,
 Kitâbu't-Ta'rifât, tarihsiz.
- Çağatay, Neşet,
 -----"Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei", AÜİFD, c.I, Nu: 1-3, 1953.
- İslam Mezhepleri Tarihi, (İ.A. Çubukçu ile beraber), Ankara, ; 1965.
- Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara, 1989.
- Çetin, Osman,
 Anadolu'da İslamiyet, 2.Baskı, İstanbul, 1990.

Çorumlu, Kadir,

Ahiliğin İslam Mezhepleriyle Olan İlgisi, Dokuz Eylül Ü. İlahiyat
Fakültesi, Lisans Tezi, 1984.

Dindar, Bilal,

"Bedreddin Simavî" md.,TDVİA, c.V.

Djelal Noury,

Le Diable Promu "Dieu": Essai sur le Yezidisme, Constantinople,
1910.

Doğan, D. Mehmet,

Büyük Türkçe Sözlük,3.Baskı, İstanbul, 1986.

Doğru, Halime,

XVI.y.y.'da Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri,
Ankara, 1991.

Doğrul, Ö. Rıza,

İslam Tarihinde İlk Melâmet , İstanbul, 1950.

Ebû Hanife, Numan b. Sabit,

Fıkhu'l-Ekber ve İzahı, çev.,S. Ünal, Ankara, 1991.

Ecer, Ferhat - Yıldırım, Arif,

"Ahi birlikleri ve bir belge", AÜİİBF İşletme Dergisi, c,VII, S.3-4,
Ağustos 1988, Erzurum.

Eflâkî, Ahmed,

Menâkıbu'l-Ârifin, I-II, çev.,T. Yazıcı, 2.Baskı, Ankara, 1989.

Ekinci, Yusuf,

Ahilik ve Meslek Eğitimi, İstanbul, 1989.

Eliade, Mircea,

Le Chamanisme et les Techniques Archaïques de l'Extase, Paris,
1951.

Elvan Çelebi,

Menâkıbu'l-Kudsiye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye, nşr, A.Y.Ocak, İ.
Erünsel, İstanbul, 1984.

Er, Tülay,

Simav İlçesi ve Çevresi Yaren Teşkilatı, Ankara, 1988.

Ergin, Muharrem,

Orhun Abideleri, 7.Baskı, İstanbul, 1980.

Ergin, O. Nuri,

Mecelle-i Umûr-i Belediye, I-III, İstanbul, 1922.

Eröz, Mehmet,

Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara, 1990.

Esin, Emel,

İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul, 1978.

Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir,

Bezm-ü Rezm, çev., M. Öztürk, Ankara 1990.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen,

Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, 3.Baskı, Beyrut, tarihsiz.

Eşref b. Ahmed, Şeyh,

Fütüvvetnâme, nşr., Orhan Bilgin, İstanbul, 1992.

Evliya Çelebi, Muhammed Zillî b. Derviş,

Seyehatnâme, I-VII, nşr., A. Cevdet, İstanbul, 1314.

Eyüboğlu, İ. Zeki,

Bütün Yönleriyle Bektaşilik, İstanbul, 1990.

Fahd, Toufic,

"Ca'far as-Sadîq et la Tradition Scientifique Arabe", Le Shiisme İmamite, Paris, 1970.

Fayda, Mustafa,

Anadolu Ahi Teşkilatı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1966.

Fiğlalı, E. Ruhi,

İmâmiyye Şîası, İstanbul, 1984.

Çağımızda İtikadî Mezhepler Tarihi, 4.Baskı, Ankara, 1990.

Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, Ankara, 1990.

Gazâlî, Ebû Hâmid,

Fedâihu'l-Bâtıniyye, Bâtınlîğin İçyüzü, çev., A. İlhan, Ankara, 1993.

Goldziher, İgnaz,

"Eine Fetwa, gegen die Futuwwa", ZDMG, 73. band, 1919.

Le Dogma et la Loi de l'İslam, trad., F. Arin, Paris, 1920.

Gökalp, Ziya,

Türk Medeniyet Tarihi, haz., İ. Aka, K.Y. Koprıman, İstanbul, 1976.

Gölpınarlı, Abdülbaki,

Melâmilik ve Malâmiler, İstanbul, 1931.

- _____ "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", İÜİFM, c.XI, Nu:1-4, 1949-1950; makalede şu Fütüvvetnâmelerin faksimile ve tercümeleri verilmiştir:
- Ahmed b. İlyas el-Hartaburtî'nin "Tuhfetü'l-Vasâyâ"sı (Arapça mtn.,s.121-131; ter.,s.205-231);
- Anonim,(Farsça mtn.,s.131-133; ter.s.231-234);
- Necm-i Zerkûb,(Farsça mtn.,s.135-150; ter.,s.235-261);
- Abdurrezzâk Kâşânî'nin "Tuhfetü'l-Ihvân"ı (Farsça mtn.,s.151-172; ter.,s.161-296);
- Alâu'd-Devle Semnânî, (Farsça mtn.,s.178-180; ter.s.296-311);
- Nâsirî, (Farsça mtn.,s.181-203; ter.,s.311-532).
- _____ Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul, 1953.
- _____ "Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi", İÜİFM, c.XV- Nu:1-4, 1953-1954.
- _____ "Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", İÜİFM,c.,XVII,Nu:1-4, 1955-1956.
- _____ Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme, İstanbul, 1958.
- _____ Hurûfî Metinleri Kataloğu, Ankara, 1973.
- _____ Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şûlik, 2.Baskı,İstanbul,1987. .
- Gül, K.Vehbi,
- Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, İstanbul,1971.
- Güllülü, Sabahattin,
- Ahi Birlikleri, 2. Baskı, İstanbul,1992.
- Gülşehrî, Ahmed,
- Mantıku't-Tayr, tıpkı basım,haz., A.S. Levend, Ankara, 1957.
- Gülvahaboğlu, Adil,
- Ahi Evren Veli ve Ahilik, Ankara, 1991.
- Gündüz, İrfan,
- Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul, tarihsiz.
- Güngör, Erol,
- İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul, 1982.
- Güzel, Abdurrahman,
- Tekke ve Zaviyeler, Ankara, 1990.
- Güzelbey, C.,Cemal,
- "Bir Ahi Şecerenâmesi", XX. Ahilik Bayramı Kongre Tebliğleri, 1 Eylül 1984, Kırşehir.
- Hacı Bektaş Velî,

- Makâlât, haz., E.,Coşan, Ankara, tarihsiz.
- Halıcı, Fevzi,
"Ahilik ve Mevlevîlik", MK., S.54, Eylül 1986.
- Hamîdî, Hayrullah,
Sünnîlik-Şîîlik Mücadelesi ve Alevîlikten Doğan Zümreler, Ankara, 1976.
- Hamidullah, Muhammed,
İslam Peygamberi, I-II,çev.,M.S.Mutlu, İstanbul, 1966.
- Hartmann,R.,
"Futuwwa und Malâma", ZDMG, 72.band, 1918.
- Hasluck, F. W.
Bektaşî Tetkikleri, çev.,R. Hulûsi, İstanbul, 1928.
- el-Hillî, Allâme Cemaleddin,
el-Bâbu Hâdi'l-Aşera, mea Şerhi Nâfi-i Yevmi'l-Haşr,li Mikdâd b. Abdullah es- Suyûrî, Miftâhu'l-Bâb li Ebi'l-Feth b. Mahdûm, Tahran, 1365.
- Hinz, Walter,
Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, 2. Baskı, çev.,T. Bıyıklıoğlu, Ankara,1992.
- Hoca Sadeddin Efendi,
Tâcü't-Tevârîh, I-V,3.Baskı, sad.,İ. Parmaksızoğlu, Ankara, 1992.
- Hucvîrî, Ebû Ali b. Osman el-Cüllâbî,
Keşfü'l-Mahcûb, çev., S. Uludağ, İstanbul, 1982.
- İbni Arabî, Muhyiddin,
el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, I-IV, Mektebetü's-Sikâfetü'd-Diniyye, tarihsiz.
- İbni Batuta, Şerafeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah et-Tancî,
Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr, I-II, Kahire, 1928.
İbni Batuta Seyehatnâmesinden Seçmeler, haz., İ. Parmaksızoğlu, İstanbul, 1989.
- İbni Bîbî,
el-Evâmiru'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye, I, nşr.,A.S. Erzi - N. Lûgal, Ankara, 1957
Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, (Farsça Muhtasar Selçuknâme), çev.,M.N. Gençosman-F.N. Uzluk, Ankara, 1941.

- İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman,
Teblisü İblis, Daru'l-Fikr, tarihsiz.
- İbni Cübeyr, Ebi'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed,
Rihle, 2.Baskı, Edit., W. Wright, London, 1907.
- İbni Esir, Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvâhid eş-Şeybânî,
el-Kâmil fi't-Târih, I-XII, Beyrut, 1966.
- İbni Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali,
el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe, Beyrut, 1328.
- İbni Haldun,
Mukaddime, I-II, çev., S. Uludağ, İstanbul, 1982.
- İhsan İlahi Zahir,
Şîanın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı, çev., S. Hizmetli, H.
Onat, Ankara, 1984.
- İnalcık, Halil,
_____ "XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar", Belleten, c.XXIV,
1960.
- _____ "Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişaf devrinde
Türkiye'nin iktisadî vaziyeti üzerine bir tetkik münasebetiyle",
Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, 1993.
- _____ "Osmanlı hukukuna giriş", Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, 1993.
- İnan, Abdülkadir,
_____ Tarihte ve Bugün Şamanizm, 3.Baskı., Ankara, 1986.
- _____ "Hân-ı Yağma deyiminin kökeni", Makaleler İncelemeler, I-II,
2.Baskı, Ankara, 1987.
- İlhan, Avni,
"Bâtıniyye" md., TDVİA, c.IV.
- İshak Efendi,
Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr, İstanbul, tarihsiz.
- İzutsu, Toshihiko,
İslam Düşüncesinde İman Kavramı, çev., S., Ayaz, İstanbul, 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim,
Harezmsâhlar Devleti Tarihi, 3.Baskı, Ankara, 1992.
- Kahle, Paul,
"Ein Futuwwa-Erlass des Kalifen en-Nâsır aus dem jahre 604
(1207)", Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim zum 70.
Geburtstage, Berlin, 1933.

- Kara, Mustafa,
 _____Dini Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul, 1977.
- _____Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 2.Baskı, İstanbul, 1990.
- Karahan, Leyla,
 Bayburt Kanunnâmesi, Ankara, 1990.
- Kaşgarlı Mahmud,
 Divân-ı Lügati't-Türk, I-III, nşr., B.,Atalay, Ankara, 1985.
- Kâşîfî, Hüseyin Vâiz Sebzvârî,
 Fütüvvetnâme-i Sultanî, nşr.,M.C. Mahcûb, Tahran, 1350.
- Kâşîfî'l-Ğitâ,
 Aslu's-Şîa ve Usulihâ, Necef, 1379.
- Kayaoğlu, İsmet,
 _____"Halife en-Nâsır'ın fütüvvete girişi ve bir Fütüvvet Buyrultusu",
 AÜİFD, c. XXV, 1981.
- _____İslam Kurumlar Tarihi, Ankara, 1985.
- Kazıcı, Ziya,
 "Ayyâr" md.,TDVİA, c.IV.
- Keklik, Nihat,
 İbnü'l-Arabi'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye, Ankara, 1990.
- Keykâvus,Unsuru'l-Meâlî,
 Kâbusnâme, 2.Baskı, çev., Mercimek Ahmed Efendi, nşr., O.Ş. Gökyay, İstanbul, 1966.
- Kılavuz, A. Saim,
 İman-Küfür Sınırı, 3.Baskı, İstanbul, 1990.
- Knight, Stephen,
 Biraderlik Masonların Gizli Dünyası, çev.,K.Çiftçi, İstanbul, 1990.
- Kocatürk, Sadeddin,
 _____"Fütüvvet ve Ahilik", XX, Ahilik Bayramı Kongre Tebliğleri,
 Kırşehir, 1 Eylül 1984.
- _____ "Fütüvvetnâmelerde ve İslam'da yedi sayısı ile ilgili bazı konular",Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler, nşr.,F.Halıcı, Ankara, 1985.
- Koçi Bey,
 Koçi Bey Risâlesi, haz., Z.Danışman, İstanbul, 1972.

(Koşay), H. Zübeyr,

"Hacı Bektaş Tekyesi", TM, c. II, 1926.

Köksal, M. Asım,

İslam Tarihi, I-XVI, İstanbul, 1987.

Köprülü, M., Fuad,

_____Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 4. Baskı, Ankara, 1981.

_____ "Selçuklular zamanında Anadolu'da Türk medeniyeti", Milli Tettebbular Mecmuası, c.II, S.5, Teşrin-i Sâni Kânun-i Evvel, 1331, İstanbul,

_____ "Anadolu'da İslamiyet", DFEFM, c.II, S.4-6, 1922.

_____ "Bektaşiliğin Menşei", TY, c.II, Nu:8, 1926.

_____ "Ankara ve Ahiler", Hayat Mecmuası, c.I, S.21, Ankara, 1927.

_____ "Ribat", VD, 1942.

_____ "Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları", Belleten, S. 27, 1947.

_____ "İslam sûfi tarikatlarına Türk-Mogol Şamanlığının tesiri", çev., Y. Altan, AÜİFD, c.XVIII, 1970.

_____ Türk Edebiyat Tarihi, 3.Baskı, sad. ve ilaveler, O.F. Köprülü, N. Pekin, İstanbul, 1980.

_____ Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 4.Baskı, Ankara, 1991.

el-Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b.Babeveyh (Şeyh Sadûk),
Risâletü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye, Şii İmamiyyenin İnanç Esasları, çev.
E.R. Fırlalı, Ankara 1978.

Kunter, H. Baki,

"Kitâbelerimiz", VD. c.II, 19042.

Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, DİB Yayınları, Ankara, 1986.

Kuşeyrî, Ebi'l-Kâsım, Abdu'l-Kerim b. Havezen en-Nisâbü'rî,

Kuşeyrî Risâlesi, Tasavvuf İlmine Dair, çev. S. Uludağ, İstanbul, 1978.

el-Küleynî, Muhammed b. Mahmud el-Hüseyn,

el-Usûl mine'l-Kâfi, c. I-II, Tahran, 1388.

Kütükoğlu, Bekir,

Osmanlı-İran Münasebetleri, 1578-1590, İstanbul, 1962.

Kütükoğlu, Mübahat S.,

- "Osmanlı esnafında oto-kontrol müessesesi", Ahilik ve Esnaf Tebliğler Tartışmalar, İstanbul, 1986.
- Lamiî Çelebi,
Nefehâtü'l-Üns Tercemesi, İstanbul, 1980.
- Laoust, Henri,
Les Schismes dans l'İslam, Paris, 1965.
- Massignon, Louis,
_____ "La "Futuwwa", ou "pacte d'honneur artisanal" entre les travailleurs musulmans au Moyen Age", Opera Mineure, I-III, Liban, 1963.
_____ "Selman Pâk et les premices spirituelles de l'İslam İranien", Opera Mineure, I-III, Liban, 1963.
- Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Mahmud,
Kitabu't-Tevhid, çev.,H.S. Erdoğan, İstanbul, 1981.
- Mecdî Mehmed Efendi,
Hadâiku's-Şekâik, I-VI,nşr.,A.Özcan, İstanbul, 1989.
- Melikoff, Irène,
_____ "Abû Muslim patron des Akhis",24. Akten des Vierundzwanzigsten
_____ Abû Muslim, Le porte-hache du Khorassan, Paris, 1962.
_____ Internationalen Orientalisten-Kongress, München,1957.
_____ Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları, çev.T. Alptekin, İstanbul, 1993.
- Memedov, Yunus,
"Orhun-Yenisey Abidelerinde kutsal sayılar", TK, c.XXV, S. 290, Haziran 1987.
- Miquel, Andre,
İslam ve Medeniyeti, I-II, çev. A. Fidan, H. Menteş, Ankara, 1991.
- Mole, M.,
"Ali b. Şihâbuddîn-i Hamadân-i'nin Risâla-i Futuwwatiya'sı",İÜEF, Şarkiyat Mecmuası, c.IV, 1961, (mtn.,s.42-72).
- Muallim Cevdet,
_____ "İslam-Türk teşkilatı medeniyyesinde Ahiler müessesesi", Büyük Mecmua, S.5-10, İstanbul, 1335 (1919).
_____ Zeyl alâ Fasl "el-Ahiyyetü'l-Fityan"et-Türkiye fi Kitâbi'r-Rihletü l'İbni Batûta, İstanbul, 1932.
- Muhammed Abdul-Jabbar Beg,

- "Abbasi idaresi altındaki İslam toplumunda "serf"ler", çev. S. Tülücü, Atatürk Üniv.,İFD, S.7,1986.
- el-Muttâkî, Alauddîn Ali el-Hindî,
Kenzü'l-Ummâl-fi Süneni'l -Akvâli ve'l-Ef'âl, I-XVI, Beyrut, 1989.
- el-Münzirî, Zekiyyüddîn,
et-Terğîb ve't-Tertîb, I-II, Mısır, 1954.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin ,Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî,
Sahih, I-IV, nşr, M.Fuad Abdalbaki, Mısır, 1935.
- Nader, Nejad,
XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1502-1590, 1620),basılmamış Dr. tezi, Erzurum, 1986.
- Neşrî,Mehmed,
Kitâb-ı Cihannümâ,I-II, nşr.,F.R.Unat - M.A. Köymen, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- Ocak, A. Yaşar,
_____ "Zaviyeler",VD, c.XII, 1978.
- _____La Revolte de Baba Resul ou la Formation de l'Heterodoxie Musulmane en Anatolie au XIII. siècle, Ankara 1989,
- _____Babaîler İsyanı, İstanbul, 1982.
- _____Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Motifleri,Ankara, 1984.
- _____ "Günümüz Türkiye'sinde İslami düşüncenin bir tahlil denemesi ve tarih perspektivi", Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemi Sempozyumu, Bursa, 16-17 Haziran 1990.
- _____Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderîler (XIV-XVII. yüzyıllar), Ankara, 1992.
- _____ "Anadolu" md.,TDVİA- cv.III.
- _____ "Bektaşîlik", md.,TDVİA, c.V.
- Odyakmaz, Nevzad,
Bektaşîlik-Mevlevîlik-Masonluk, İstanbul, 1988.
- Orhonlu, Cengiz,
Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı, İstanbul, 1990.
- Oytam, M. Tevfik,
Bektaşîliğin İç Yüzü, Dibi-Köşesi-Astarı, 7.Baskı, İstanbul, 1979.
- Ögel, Bahaddin,

- _____Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988.
- _____Türk Kültür Tarihine Giriş, I-IX, 3.Baskı, Ankara, 1991
- Öztürk, Y. Nuri,
- _____Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, İstanbul, 1988.
- _____Tarihi Boyunca Bektaşilik, İstanbul 1990.
- Özbey, C. Cemal,
- "Bir Ahi Şecerenâmesi", XX Ahilik Bayramı Kongre Tebliğleri,
Kırşehir, 1984.
- Pakalın.,M. Zeki,
- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,I-III, 3. Baskı,
İstanbul, 1983.
- Pamuk, Arif,
- Rasulullah'ın Dilinden Duâlar, 5.Baskı, İstanbul, 1981.
- Ritter, Helmut,
- "Zur Futuwwa", Der İslam, c.X, 1926.
- Saray, Mehmet,
- Türk İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü, Ankara, 1990.
- Sarı Abdullah Efendi,
- Semerâtü'l-Fuâd, İstanbul,1288.
- Sarrafi, Murtaza,
- Resâyl ü Civânmerdân, Mukadime, H.Corbin (Fransızca), Tahran,
1973.Eserde şu Fütüvvetnâmeler yer alır:
- A. Kâşânî, Tuhfetü'l-İhvân (s.1-57),
- N. Âmûlî, Nefâisü'l-Fünûn'un Fütüvvet Babı (s.58-88),
- es-Sühreverdî, Fütüvvetnâme I (s.89-103),
- es-Sühreverdî, Fütüvvetnâme II (s.104-166),
- Necm-i Zerkûb, Fütüvvetnâme (s.167-218),
- Kerkohrî, Fütüvvetnâme (219-224),
- Çit Sâzân,Fütüvvetnâme (s.225-239).
- Seyyid Hüseyin Nasr,
- Essai sur le Soufisme, Paris, 1980.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs, Şihabuddîn Ömer,
- Avârifü'l-Meârif, Tasavvufun Esasları, çev.,H.K. Yılmaz, İ. Gündüz,
İstanbul, 1990.
- es-Sülemî,Abdirrahman Muhammed b. el-Hüseyin,

Kitâbu'l-Fütüvve, Tasavvufta Fütüvvet, çev., ve nşr., S. Ateş,
Ankara, 1977.

Sofuoğlu, Cemal,

"Gadîr-i Hum", AÜİFD, c.XXVI, Ankara, 1983.

Soykut, Refik,

_____Orta Yol Ahilik, Ankara, 1971.

_____İnsanlık Bilimi Ahilik, Ankara, 1980.

Sunar, Cavit,

Melâmîlik ve Bektaşîlik, Ankara, 1975.

Sümer, Faruk,

_____ "Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?", Belleten, c.XXIV,
S.96, 1960.

_____ Oğuzlar, 3.Baskı, Ankara, 1972.

_____ Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin
Rolü, Ankara, 1976.

Şehristânî, Muhammed b.Abdulkerim,

el-Milel ve'n-Nihal, I-II, nşr., M. Kılânî, Beyrut, 1986.

Şehsüvaroğlu, Bedii Ziya,

Dinlerde ve Tarikatlarda Sembolizm Remizler, İstanbul, 1973.

eş-Şeybî, Mustafa Kâmil,

es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyü', I-II, 3.Baskı, Beyrut, 1982.

Tabakoğlu, Ahmed,

_____ "Tasavvufun içtimâî, iktisadî ve siyasî yönleri II", Fikir ve Sanatta
Hareket, c. VIII, S. 91, 1978.

_____ "Sosyal ve iktisadî yönleriyle Ahilik", XX. Ahilik Bayramı Kongre ve
Tebliğleri, 1 Eylül, 1984, Kırşehir.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr,

Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, I-XIII, Beyrut, 1987.

Taeschner, Franz,

_____ "Beitrage zur geschichte der Achis in Anatolien (14-15 jht.)",
İslamica, c.IV, 1931.

_____ "Die İslamischen Futuwabünde", ZDMG, XII, band 87, 1933.

_____ "Der Anteil des Sufismus an der Formung des Futuwwaideals", Der,
İslam, c.XXIV, 1937.

_____ "Legendenbildung um Achi Evran, den Heiligen von Kırşehir",
Festschrif F. Giese, 1941.

- _____Der Anatolische Dichter Nâsirî (um 1300) und sein Futuvvetnâme (Muntehebât el-Kitâb el-İşrâk li Mevlânâ Nâsir ile beraber), Leibzig, 1944.
- _____ "War I. Murad Grossmeister oder Mitglied des Achibundes ?", Oriens, c.VI,1953
- _____ "İslam Orta Çağında fütüvvet teşkilatı", çev.,F. Işıltan, İÜİFM, c.,XV, 1953-1954.
- _____ Gulschehris Mesnevi auf Achi Evren den Heiligen von Kirschehir und, Patron der Turkischen Zünfte, Wiesbaden, 1955.
- _____ "Das Anatolischen Achitum des 13/14 jht. und seine Beziehung zur Mevlânâ Celâleddin Rûmî", VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara,1961.
- _____ "Eine schrift des Sihâbeddin Suhreverdî uber die Futuwwa, Oriens c. XV, 1962.
- _____ "Türk Ahiliği", çev. F. Işıltan, Çağrı Dergisi, S.83,İstanbul ,1964
- _____ "İslam'da fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri", çev.,S. Yüksel, Belleten, c. XXXVI, S. 142, 1972.
- _____ "Futuwwa" md., Eİ, 2.édition, c.II.
- Tanyu, Hikmet,
Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara, 1987.
- Tarım, C. Hakkı,
_____ Tarihte Kırşehir-Gülşehir,Ankara, 1948.
- _____ Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, 2.Baskı, 1964.
- Tarus, İlhan,
Ahilik, Ankara, 1947.
- Togan, Z. Velidi,
_____ "Moğollar devrinde Anadolu'nun iktisadi vaziyeti",THİTM, c.I, 1931.
- _____ "Dünyada İslamî tetkikler", İTED, c.I, cüz:1-4,1953.
- _____ Umumi Türk Tarihine Giriş, 3.Baskı, İstanbul, 1971.
- Turan, Ahmed,
_____ "Yezidî din adamları", OMÜİFD-S. 4, Samsun, 1990.
- _____ "Yezidîlerin toplumsal yaşayışları", OMÜİFD,S. 5, Samsun, 1991.
- Turan, Osman,

_____ "Les souverains seldjoukides et leur sujet non musulmans", *Studia Islamica*, c. I, 1953.

_____ Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1971.

_____ Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1972.

_____ Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, 2.Baskı, İstanbul, 1976.

_____ Selçuklular Tarihi Türk İslam Medeniyeti, 3.Baskı, İstanbul.1980.

_____ "Keykâvus I", md., İA, c.VI.

Türer, Osman,

Tasavvuf Tarihine Giriş, Erzurum, 1988.

Uludağ, Süleyman,

_____ İslam Açısından Musiki ve Sema, İstanbul, 1976.

_____ Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1991.

_____ İslam'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler, İstanbul, 1992.,

_____ "Aba", md., TDVİA- c.I.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı,

_____ "XII ve XIII asırlarda Anadolu'daki fikir hareketleri ile içtimai müesseselere bir bakış", III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948.

_____ Osmanlı Tarihi, I-X, 4.Baskı, Ankara, 1982.

_____ Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, 1986.

_____ Anadolu Beylikleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri, 4.Baskı, Ankara 1988.

Ülgener, Sabri F.,

"14. asırlardan beri esnaf ahlakı ve şikayeti mucip bazı haller", İÜİFM, c. XI, 1949 -1950.

İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1981.

Ülken, H., Ziya,

_____ Türk Tefekkürü Tarihi, c.I-II, Ankara, 1934.

_____ "Anadolu örf ve adetlerinde eski kültürlerin izleri", AÜİFD, c.XVII-1969.

Vicdânî, M. Sadık,

Tomar-ı Turûk-i Aliyye'den Melâmetiyye Silsilenâmesi, İstanbul, 1338-1341.

Vida, G. Levi Della,

"Selmân-ı Fârisî" md., İA, c.X.

Yakıt, İsmail,

Türk ve İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme,
İstanbul, 1992.

Yavuz, Kemal,

XII-XVI asır dil yadigarlarının Anadolu sahasında Türkçe yazılış sebepleri ve bu devir müelliflerinin Türkçe hakkındaki görüşleri",
TDA, F.Timurtaş Armağanı, 1983.

Yavuz, Orhan,

Anadolu Türkçesi İle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve
Dil Özellikleri, basılmamış Dr. tezi,Erzurum, 1986.

Yınanç, M. Halil,

"Cüneyd" md., İA, c.III.

Yurdaydın, H.Gazi,

İslam Tarihi Dersleri,Ankara, 1971.

Yüksel, Emrullah,

_____Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed el-Birkéwî, thèse de
Doctarat du 3é cycle, soutenue a la Sorbonne, Paris, 1972.

_____Kelâm Dersleri, Erzurum 1986.

Yörükan, Y.Ziya,

"İhvân-ı Safâ",DFİFM, c.I, İstanbul, 1925.

Zeydan, Corci,

İslam Medeniyet Tarihi,I-V, çev. Z. Megamiz, İstanbul, 1978.

Ziya Şakir,

Hiz. Ali Hayatı-Öğütleri-Cenkleri,İstanbul,1976.

ÖZGEÇMİŞ

1964 yılında Afyon ilinde doğdum. İlk okulu Anadolu'nun çeşitli kasabalarında tamamladıktan sonra orta okulu, Afyon'da, imam-hatip lisesini de Bolvadin'de bitirdim. 1980'de başladığım, Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi'nden 1985 yılında mezun oldum. Bir müddet Sivas Yıldızeli İmam-Hatip Lisesi'nde öğretmenlik yaptıktan sonra, 1987 senesinde İslam Mezhepleri Tarihi Uzmanı olarak aynı Fakülte'ye intisab ettim. Halen aynı Fakülte'de bu görevimi sürdürmekteyim.